

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI

İSNAD ÇEŞİTLERİ VE EVHE'L-ESÂNÎD

Yüksek Lisans Tezi

Elif Beyza Demirtaş

İstanbul, 2019

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI

İSNAD ÇEŞİTLERİ VE EVHE'L-ESÂNÎD

Yüksek Lisans Tezi

Elif Beyza Demirtaş

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Macit Karagözoğlu

İstanbul, 2019

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

TEZ ONAY BELGESİ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ Anabilim Dalı HADİS Bilim Dalı TEZLİ YÜKSEK LİSANS öğrencisi ELİF BEYZA DEMİRTAŞ'ın İSNAD ÇEŞİTLERİ VE EVHEL-ESÂNİD adlı tez çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun 8.08.2019 tarih ve 2019-25/6 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oy birliği / oy-çokluğu ile Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tez Savunma Tarihi 02 / 12 / 2019

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

1.	Tez Danışmanı	Dr. Öğr. Üyesi M. MACİT KARAGÖZOĞLU	
2.	Jüri Üyesi	Doç. Dr. AYŞE ESRA ŞAHYAR	
3.	Jüri Üyesi	Dr. Öğr. Üyesi SEYİT ALİ GÜŞEN	

ÖZET

İsnad, hadis ilminin en kritik konularından biri olup başlangıcından itibaren farklı açılardan incelenmiştir. Bu çalışmada isnadın sıhhat bakımından çeşitleri ele alınmış, taşıdığı sıhhat şartlarının değişkenliği sebebiyle farklı derecelerde değerlendirilen isnadların en zayıfı yani evhe'l-esânîd adı verilen isnadlar üzerinde durulmuştur. İsnadlar için yapılan en sahih (esahhu'l-esânîd) veya en zayıf isimlendirmelerinin mutlak bir değerlendirme ifade etmediğinin farkında olan hadis alimleri bu konuda kendi kanaatlerini dile getirmişlerdir. Çalışmada, evhe'l-esânîd hakkında ilk defa kanaat belirten Hâkim en-Nîsâbûrî'nin belirli sahâbi ve belirli şehir/bölgelere nispetle en zayıf olarak belirlediği isnadlar ile İbn Hacer'in bu isimlendirmeye daha layık bulduğunu söylediği yedi nüsha isnadı incelenmiştir. Böylelikle hadis alimlerinin bir bütün olarak isnadların güvenilirliğini nasıl değerlendirdiği evhe'l-esânîd olarak belirlenen isnadların incelenmesi yoluyla ortaya konmaya çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: evhe'l-esânîd, isnad, sıhhat, zayıf

ABSTRACT

As one of the most crucial matters of hadith studies, isnād has been examined from various aspects since its emergence. This study approaches isnād types in terms of authenticity and urges upon awhā al-asānīd that is the weakest of isnads evaluated in different levels as a result of the variability of the authenticity requirements they meet. Hadith scholars who are aware of the fact that the evaluation of isnāds as the most authentic (asahh al-asānīd) and the weakest is not absolute, have presented their opinions on the matter. This study examines twelve isnāds mentioned by al-Ḥākim al-Naysābūrī as awhā al-asānīd for the first time compared among the ones reaching certain companions and isnāds of certain city/regions, and seven isnāds that Ibn Hajar al-‘Asqalānī considers more worthy of this naming. Thus the study aims to present how hadith scholars evaluated the authenticity of isnāds as a whole through exploring the isnāds considered as awhā al-asānīd.

Key words: awhā al-asānīd, isnād, authenticity, *daīf*

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iii
ABSTRACT.....	iv
İÇİNDEKİLER	iii
ŞEKİL LİSTESİ.....	vii
KISALTMALAR	viii
ÖNSÖZ.....	ix

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE YÖNTEMİ.....	2
II. ARAŞTIRMANIN AMACI.....	4
III. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI VE LİTERATÜR.....	5

BİRİNCİ BÖLÜM

İSNAD ÇEŞİTLERİ VE EVHE'L-ESÂNİD

I. İSNAD VE TASNİFLERİ	9
II. SIHHAT DURUMU AÇISINDAN İSNADLAR.....	10
III. EN SAHİH VE EN ZAYIF OLARAK ADLANDIRILMALARI BAKIMINDAN İSNADLAR.....	15
A. Esahhu'l-Esânîd	15
B. Evhe'l-Esânîd	17
1. Evhe'l-esânîd'in Lügat ve İstilah Anlamları	17
2. Usûl Kitaplarında Evhe'l-esânîd	20

İKİNCİ BÖLÜM

EN ZAYIF HADİS İSNADLARI

I. EHL-İ BEYT'E ULAŞAN EN ZAYIF İSNAD	30
A. Hâris el-A'ver.....	31
B. Câbir el-Cu'fî.....	33

C. ‘Amr b. Şemir	36
II. HZ. EBÛ BEKİR’E ULAŞAN EN ZAYIF İSNAD	38
A. Mürre et-Tayyîb	39
B. Ferkad es-Sebehî	40
C. Sadaka b. Mûsâ ed-Dakîkî	42
III. ÖMER AİLESİNİN EN ZAYIF İSNADI	44
A. Abdullah b. Ömer b. Hafs	45
B. Kâsım b. Abdullah b. Ömer	46
C. Muhammed b. Kâsım b. Abdullah	48
IV. EBÛ HÜREYRE’YE ULAŞAN EN ZAYIF İSNAD	49
A. Yezîd el-Evdî	50
B. Dâvud b. Yezîd el-Evdî	50
C. Serîf b. İsmâil	52
V. HZ. AİŞE’YE ULAŞAN EN ZAYIF İSNAD	54
A. Ümmü’n-Nu’mân el-Kindiyye	54
B. Hâris b. Şibl	54
VI. ABDULLAH B. MES‘ÛD’A ULAŞAN EN ZAYIF İSNAD	56
A. Ebû Zeyd	57
B. Ebû Fezâre	57
C. Şerîk	58
VII. ENES B. MÂLİK’E ULAŞAN EN ZAYIF İSNAD	61
A. Ebân b. Ebû Ayyâş	62
B. Muhabber b. Kahzem	64
C. Dâvud b. Muhabber b. Kahzem	64
VIII. MEKKELİLERİN EN ZAYIF İSNADI	66
A. İkrime	67
B. İbrahim b. Yezîd el-Hûzî	68
C. Şihâb b. Hirâş	70
D. Abdullah b. Meymûn el-Kaddâh	71
IX. YEMENLİLERİN EN ZAYIF İSNADI	72
A. İkrime	72
B. Hakem b. Ebân	72

C. Hafs b. Ömer el-Adenî	73
X. MISIRLILARIN EN ZAYIF İSNADI	74
A. Kurra b. Abdurrahman b. Hayvîl.....	75
B. Rişdîn b. Sa'd.....	76
C. Muhammed b. Haccâc b. Rişdîn.....	78
D. Ahmed b. Muhammed b. Haccâc b. Rişdîn	78
XI. ŞAMLILARIN EN ZAYIF İSNADI.....	80
A. Kâsım b. Abdurrahman	80
B. Ali b. Yezîd.....	81
C. Ubeydullah b. Zahr	83
D. Muhammed b. Kays el-Maslûb.....	84
XII.HORASANLILARIN EN ZAYIF İSNADI	86
A. Dahhâk.....	86
B. Nehşel b. Saîd.....	88
C. Abdullah b. Abdurrahman b. Melîha	89
XIII. DEĞERLENDİRME.....	90

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM EN ZAYIF NÜSHA İSNADLARI

I. EBÛ HUDBE İBRAHİM B. HUDBE NÜSHASI.....	93
II. NUAYM B. SÂLİM B. KANBER NÜSHASI	95
III. EBÛ MİKYES DÎNÂR B. ABDULLAH NÜSHASI	97
IV. SEM'ÂN NÜSHASI	99
V. HACCÂC B. ERTAT > MÜBEŞŞİR B. UBEYD > BAKİYYE B. VELİD İSNADI.....	100
A. Haccâc b. Ertât	100
B. Mübeşşir b. Ubeyd	101
C. Bakıyye b. Velîd	102
VI. İBN ÖMER > NÂFÎ > ABDÜLAZÎZ B. EBÛ RAVVÂD > AMR B. BEKR > İBRAHİM B. AMR B. BEKR İSNADI.....	104

A. Abdülazîz b. Ebû Ravvâd	104
B. Amr b. Bekr es-Seksekî	106
C. İbrahim b. Amr b. Bekr	107
VII. EBÛ SAİD EBÂN B. CA'FER EL-BASRÎ NÜSHASI	108
VIII. DEĞERLENDİRME.....	110
SONUÇ	112
KAYNAKÇA.....	115

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 1: Hâkim'e Göre Ehl-i Beyt'e Ulaşan En Zayıf İsnad.....	30
Şekil 2: Hâkim'e göre Hz. Ebû Bekir'e Ulaşan En Zayıf İsnad.....	39
Şekil 3: Hâkim'e Göre Ömer Ailesinin En Zayıf İsnadı.....	45
Şekil 4: Hâkim'e Göre Ebû Hüreyre'ye Ulaşan En Zayıf İsnad.....	49
Şekil 5: Hâkim'e Göre Hz. Aişe'ye Ulaşan En Zayıf İsnad.....	54
Şekil 6: Hâkim'e Göre Abdullah b. Mes'ûd'a Ulaşan En Zayıf İsnad.....	56
Şekil 7: Hâkim'e Göre Enes b. Mâlik'e Ulaşan En Zayıf İsnad.....	62
Şekil 8: Hâkim'e Göre Mekkelilerin En Zayıf İsnadı.....	66
Şekil 9: Hâkim'e Göre Yemenlilerin En Zayıf İsnadı.....	72
Şekil 10: Hâkim'e Göre Mısırlıların En Zayıf İsnadı.....	75
Şekil 11: Hâkim'e Göre Şamlıların En Zayıf İsnadı.....	80
Şekil 12: Hâkim'e Göre Horasanlıların En Zayıf İsnadı.....	86

KISALTMALAR

b.	İbn
bk.	Bakınız
c.	Cilt
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
ed.	Editör
H.	Hicri
İFAV	İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
ö.	Ölüm yılı
s.	Sayfa
(s.a.s.)	Sallallâhu aleyhi ve sellem
SBE	Sosyal Bilimler Enstitüsü
thk.	Tahkik eden
trc.	Tercüme eden
t.y.	Tarih yok
vb.	Ve benzeri
vd.	ve devamı
y.y.	Yayın yeri yok

ÖNSÖZ

Hadis ilminin temel amaçlarından biri Hz. Peygamber'e (s.a.s.) izafe edilen rivayetlerin sağlıklı bir şekilde muhafazası olmuştur. Bunu gerçekleştirme yolunun sağlam olanlarını bilmek kadar sağlam olmayanlarının da bilgisine sahip olmaktan geçtiğinin farkında olan hadis alimleri zayıf hatta mevzû rivayetleri de aynı titizlikle çalışmalarına dahil etmişlerdir. Bu çalışma hadislerin kaynağına ulaşma aracı olarak istifade edilen isnadların sıhhat bakımından çeşitleri ve özel olarak da evhe'l-esânîd şeklinde değerlendirilen isnadları konu edinmektedir.

Birinci bölümde, öncelikle isnadların sıhhat bakımından çeşitleri, tezin asıl inceleme konusunu oluşturan evhe'l-esânîdlerin hadis usûlü içerisinde nerede yer aldığına işaret etmek üzere muhtasar bir biçimde tetkik edilmiştir. İsnadların sıhhat şartlarını, özellikle de ravilerde aranan zabt şartlarını ne derece taşıyıp taşımadıkları isnadların sıhhat açısından değerlendirilmesinde önemli rol oynadığından, evhe'l-esânîdleri incelemeden önce bu konuya değinmek önemli görülmüştür.

İkinci bölümde Hâkim tarafından evhe'l-esânîd olarak belirlenen isnadlar, üçüncü bölümde ise İbn Hacer'in bu adlandırmaya daha layık bulduğunu ifade ettiği nüsha isnadları ele alınmıştır. İsnadlarda geçen her bir ravi hakkında meşhur hadis münekkitlerinin kullandığı cerh-ta'dîl yorumları ortaya konulmuş ardından bu bilgiler ışığında isnadlar bütün olarak değerlendirilerek neden en zayıf isnad şeklinde isimlendirildiği hakkında fikir yürütülmüştür.

Genellikle hadis usûlü kitaplarında ele alınan en zayıf isnadlar konusunun diğer literatürlerdeki yansımalarını görmek üzere söz konusu isnadların rivayet kitaplarında geçip geçmediği incelenmiştir. Yapılan araştırma neticesinde evhe'l-esânîd diye anılan isnadların çoğunluğunun hadis kitaplarında geçmediği belirlenmiştir. Geçen isnadların ise değişik hedefler ve kullanım özellikleri doğrultusunda kitaplarda yer aldığı görülmüştür.

Tez konusunun belirlenmesinde ve tezin ilk aşamalarında danışmanım olarak ilmî birikiminden istifade ettiğim değerli hocam Prof. Dr. Ahmet Yücel'e şükran borçluyum. İlk danışmanımın farklı bir üniversiteye intikali ile henüz başlangıç aşamalarında olan tezimi devam ettirmeyi kabul ederek titizlik ve deneyimi ile tezin tamamlanışında en büyük pay sahibi olan danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Macit Karagözoğlu'na minnettarım. Jüride yer alarak kıymetli tashih ve önerileri ile katkıda bulunan Doç. Dr. Ayşe Esra Şahyar'a ve Dr. Öğr.

Üyesi Seyit Ali Güşen'e teşekkür ederim. Ayrıca Sabahattin Zaim Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi hocalarıma, tezin son aşamalarında gösterdikleri anlayış sebebiyle şükranlarımı sunarım. Son olarak bu süreçte desteklerini esirgemeyen dostlarıma ve uzakta olsam da her zaman hissettirdikleri sevgi ve güven duygusuyla yanımda olan aileme minnettarım.

Elif Beyza Demirtaş

Altunizade, 2019

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE YÖNTEMİ

Bu çalışma hadis ilminin en önemli meselelerinden biri olan isnadları, özellikle de en zayıf olarak nitelenen isnadları incelemektedir. Hâdis âlimleri asırlar boyunca Hz. Peygamber'in hadislerinin en doğru şekliyle korunması için isnad yöntemini uygulamış ve bununla ilgili çok sayıda ıstılah geliştirmişlerdir. Çok kez farklı açılardan değerlendirilmiş ve çalışılmış isnad üzerine bu çalışmada, isnadlar sıhhat bakımından ele alınarak, isnad çeşitlerinden biri olan evhe'l-esânîd meselesi üzerinde durulmuştur.

Tezin asıl inceleme konusu evhe'l-esânîd olarak adlandırılan isnadlar olmakla birlikte bu konunun hadis usûlü içerisinde bulunduğu yeri işaret etmek adına, ilk bölüm isnad tasnifleri ve isnadın özellikle sıhhat bakımından çeşitlerine ayrılmıştır. Henüz hadis terminolojisinin yerleşmeyip yeni yeni gelişme gösterdiği mütekaddimûn dönemi hadis usûlü eserlerinde genellikle sistematik bir usul takip edilmediği için isnad meselesi daha çok rivayetlerin değerlendirilmesinde ele alınmış, yapısı veya türleri bakımından ayrıca incelenmemiştir.

Usul konularının daha sistematik bir şekilde ele alındığı müteahhirun dönemi hadis usûlü eserlerinde de isnad çeşitleri ayrı bir bahis olarak yer almamış fakat isnad hakkındaki değerlendirmeler doğrudan rivayetlerin durumunu etkilediğinden hadis alimleri çoğunlukla isnadın yapısına ve sıhhat durumuna göre isimlendirilmiş hadis türlerini belli bir mantık çerçevesinde ele almıştır. Bu da isnadların özellikleri bakımından çeşitli tasniflerin yapılmasını kolaylaştırmıştır.

İsnadlar yapısı, sıhhat durumu ve başından sonuna kadar kaç râvi bulundurduğu gibi açılardan çeşitli türlere ayrılabilir. İsnadda bulunan râvi sayısı, diğer bir deyişle bir isnadın başından sonuna kadar kaç râviden oluştuğu hadis alimleri tarafından önemli görülmüştür. Bu bakımdan isnadlar genel olarak âlî ve nâzil isnad şeklinde sınıflandırılmıştır. İsnadlar ayrıca bir kopukluk bulundurup bulundurmamaları açısından da değerlendirilerek, muttasıl ve munkatı' olarak ayrılmıştır. Bunun yanında isnadlar, kopukluk bulunması durumunda, bu kopukluğun gerçekleştiği yere göre de muallak, munkatı' (özel anlamda), mu'dal ve mürsel olarak; bu kopukluğun aşıkâr olmayıp kapalı kalması durumunda ise müdelles olarak isimlendirilmiştir.

İsnadlar ayrıca sıhhat durumu bakımından da incelenerek sahih, hasen ve zayıf olmak üzere üç gruba ayrılmıştır. Râvilerin şahsiyet bakımından ve zihnî yönden yetkinliği anlamına

gelen adalet ve zabtı, isnadın kopukluk bulundurmaması anlamında ittisal ve râvinin bir başkası tarafından nakledilmeyen ve güvenilir diğer râvilerin nakillerine muhalif içerikteki rivayetleri anlamındaki şuzûz ile gizli bir kusur (illet) bulundurmama gibi sıhhat şartlarının tamamını taşıyan isnadlar, sahih olarak değerlendirilir. Râvileri arasında, zabt bakımından sahih isnadda bulunan râvilerin zabt seviyesine ulaşmayan kimseler bulunan isnadlar hasen, sıhhat şartlarından bir veya daha fazlasını ihlal eden isnadlar ise zayıf olarak adlandırılmıştır. Râvilerin adalet ve zabt bakımından değerlendirilmeleri görecelilik arz ettiğinden, isnadların sıhhat dereceleri de birbirinden farklı olabilmektedir. Sıhhat bakımından en güvenilir ve en sağlam isnadlar esahhu'l-esânîd, en zayıf isnadlar da evhe'l-esânîd olarak adlandırılmıştır.

Bu çalışmada İsnad Çeşitleri konusu yalnızca tezin asıl konusunu oluşturan evhe'l-esânîd meselesinin hadis usûlü içerisinde bulunduğu yeri göstermek amacıyla oldukça genel bir tasnifle ele alınmıştır. Aynı şekilde hadisler hakkındaki değerlendirmeler hem isnad hem de metnin incelenmesi ile elde edildiğinden evhe'l-esânîd ve esahhu'l-esânîd konularının hadis usûlü eserlerinde genellikle isnadına göre tasnif edilen hadisler içerisinde, sahih ve zayıf hadis başlığı altında ele alındığı görülmüştür.

Birinci bölümde, isnad çeşitleri hakkında kısa bir bilgiden sonra tezin asıl konusu olan evhe'l-esânîd üzerinde durulmuştur. Burada öncelikle kavram olarak ele alınan evhe'l-esânîdin daha sonra ilk dönemlerden itibaren günümüze kadar hadis usûlü eserlerinde nasıl ele alındığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu şekilde, hadis usûlü eserleri telif edildiği dönemdeki ilmi anlayış içinde değerlendirildiğinden meselenin tarih içindeki gelişim seyri hakkında fikir vermek amaçlanmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde ilk defa Hâkim en-Nîsâbûrî tarafından “evhe'l-esânîd” olarak nitelenen isnadlar, üçüncü bölümünde ise İbn Hacer'in bu isnadlara ilave olarak zikrettiği nüshaların isnadları incelenmiştir. Yapılan usûl kitapları taramasında Hâkim ve İbn Hacer dışında bu konuda kanaat belirten başka bir hadis alimine rastlanılmadığından, tezin ikinci ve üçüncü bölümlerinde bu iki büyük muhaddisin evhe'l-esânîd olarak vasıflandırdığı isnadlar ele alınmıştır.

Her ne kadar râvilerin cerh-ta'dîl durumları hakkında mutlak bir değerlendirme yapılması mümkün görülme de hadis alimleri bazı isnadları sıhhat durumları bakımından özel olarak “esahhu'l-esânîd” veya “evhe'l-esânîd” diye isimlendirmişlerdir. Fakat bunun nisbî bir

değerlendirme olduğunu her zaman göz önünde bulundurmuşlardır. Nitekim bir isnad, bir hadis münekkidi için, kendi cerh-ta‘dîl kriterlerine göre en zayıf olabilirken diğer bir âlim söz konusu isnaddan daha zayıf bir isnadı görerek onu en zayıf olarak nitelendirmiş olabilmektedir.

Hâkim ve İbn Hacer tarafından en zayıf olarak nitelenen isnadların incelenmesinde önce her bir isnaddaki râviler gerek biyografileri gerekse cerh-ta‘dîl durumları bakımından ele alınmıştır. Bunun için ricâl kitaplarından ve daha çok duafâ türü eserlerden yararlanılmıştır. Râviler hakkındaki cerh-ta‘dîl değerlendirmelerinin yanında, evhe’l-esânîd olarak anılan isnadların bütün olarak değerlendirilmesinin önemli olduğu görülmüştür. Bu nedenle, râviler hakkında yapılan taramalarda isnaddaki diğer isimlerle birlikte arama yoluna gidilmiştir. Daha sonra her bir isnad kendi içinde ve son olarak da evhe’l-esânîd olarak adlandırılan tüm isnadlar birlikte değerlendirilmiştir. Buna göre İbn Hacer’in evhe’l-esânîd olarak adlandırdığı isnadların Hâkim en-Nîsâbü’rî’nin evhe’l-esânîd olarak belirlediği isnadlardan çok daha zayıf olduğu görülmüştür.

Ayrıca söz konusu isnadlarda bulunan râvilerin nakillerinin hadis kaynaklarındaki yerlerine işaret edilmiştir. Hâkim en-Nîsâbü’rî’nin zikrettiği isnadlardaki râvilerin çoğunun makbul hadis kaynaklarında rivayetleri bulunurken, İbn Hacer’in zikrettiği râvilerin nakilleri genellikle mevzûât türü eserlerde yer almaktadır. Çalışmada, bir bütün olarak evhe’l-esânîd şeklinde nitelenen isnadlar ile gelen rivayetler özellikle tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu rivayetlerin kaynağı, içeriği ve hakkındaki değerlendirmelere ilgili yerlerde işaret edilmiştir. Fakat söz konusu isnadlar ile nakledilen rivayetlerin çoğunlukla hadis kaynaklarına veya mevzûât kitaplarına intikal etmediği görülmüştür.

Bu çalışmada, isnadların sıhhat bakımından çeşitleri ve evhe’l-esânîd olarak nitelenen isnadların incelenmesinde özel araştırma yöntemlerinden dökümantasyon metodu kullanılmıştır. Bu bağlamda, öncelikle konunun uzmanları tarafından geçmiş dönemlerde telif edilmiş klasik metinlerden konuyla ilgili bilgi toplanmıştır. Ardından bu eserlerin telif edildikleri ilmî ortam göz önünde bulundurularak ve konuyla ilgili mevcut diğer kaynaklardan yararlanılarak elde edilen bilgiler bir arada değerlendirilmiş ve yorumlanmıştır.

II. ARAŞTIRMANIN AMACI

Hadis ilminin en önemli konularından biri olan isnadın, sıhhat bakımından çeşitlerine değinilerek evhe’l-esânîd olarak isimlendirilen isnadları inceleyen bu çalışma ile öncelikle,

hadis usûlünde çok kapsamlı olmasa da yer verilen bir konuyu aydınlatmak hedeflenmiştir. Her ne kadar hadis ilminin esas hedefi sahih bir şekilde ulaşan hadisleri muhafaza etmek olsa da bunu en sağlıklı biçimde gerçekleştirme yolunun, sahih olmayanları da bilerek bu ikisi arasındaki ayrımı çok iyi kavramaktan geçtiği bir gerçektir.

Gerek klasik hadis usûlü eserlerinde gerekse modern çalışmalarda, evhe'l-esânîd meselesi daha çok mukabili olan esahhu'l-esânîd konusu ile birlikte yalnızca değinme şeklinde yer almıştır. Fakat hangi isnadların kimler tarafından bu şekilde değerlendirildiği, evhe'l-esânîd olarak değerlendirilen isnadların râvilerinde ne tür özelliklerin bulunduğu, bu isnadların ortak özellikleri gibi sorular etrafında evhe'l-esânîd konusu müstakil olarak ele alınmaya değer görülmüştür.

Muhaddislerin tek tek râviler hakkındaki değerlendirme şekilleri bu ilmin tarihi boyunca yapılan gözlemler ve çalışmalar neticesinde bugün bilinmektedir. Özellikle meşhur bir hadis aliminin belli bir çalışmada râvileri değerlendirirken kullandığı yöntem konulu çalışmalar mevcuttur. Bununla birlikte muhaddislerin bir bütün olarak isnadların güvenilirliğini nasıl değerlendirdiği ve bu isnadları nasıl nitelediği, evhe'l-esânîd olarak belirlenen isnadların incelenmesi yoluyla bir örnek üzerinde ortaya konmak istenmiştir. Böylelikle hadis alimlerinin senedler hakkında verdiği bütüncül hükümlerin anlaşılmasına mütevazi bir katkı yapmak amaçlanmaktadır.

III. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI VE LİTERATÜR

İsnad meselesi hadis ilminde usûl eserleri içerisinde yer aldığından öncelikle isnadın sıhhat bakımından çeşitleri hakkında mütekaddimun döneminden günümüze muteber ve meşhur hadis usûlü eserleri taranmıştır. Bunun için öncelikle hadis usûlüne dair ilk çalışmalar olarak görülen Müslim'in Mukaddime bölümü, Şâfiî'nin *el-Ümm*'ü, Ebû Dâvud'un *Risâle ilâ ehli Mekke*'si gibi eserlerden faydalanılmıştır. Ayrıca ilk hadis usûlü eserleri kabul edilen Hâkim en-Nîsâbü'rî'nin, *Ma'rîfetü ulûmi'l-hadîs*'i ve Hatîb el-Bağdâdî'nin, *el-Kifâye fî 'ilmi'r-rivâye*'sinden yararlanılmıştır. Müteahhirûn dönemi usûl eserlerinden: İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*'inden, İbn Hacer'in *en-Nüket*'i, *Nüzhe*'si ve Süyûtî'nin *Tedribü'r-râvi*'si gibi eserlerden yararlanılmıştır. Çağdaş hadis usûlü eserlerinden ise Nureddin İtr'in *Menhecü'n-nakd fî ulûmi'l-hadîs*'i, Muhammed Acâc el-Hatîb'in *Usûlü'l-hadîs*'i ve Subhi es-Sâlih'in *Mebâhis fî 'ulûmi'l-hadîs ve mustalahuh*'u gibi Arap dünyasından eserler ile Talat Koçyiğit, İsmail Lütfi

Çakan ve Ahmet Yücel'in *Hadis Usûlü* adlı kitapları ile *Diyanet İslam Ansiklopedisi* gibi Türkçe kaynaklardan yararlanılmıştır.

Evhe'l-esânîd olarak nitelenen isnadlarda bulunan râvilerin tam kimliğinin belirlenmesi ve cerh-ta'dîl durumunun ortaya konması için rical kitapları ile cerh ve ta'dîl kitapları incelenmiştir. Bunun için İbn Sa'd'ın *Tabakat*'ından başlamak üzere, Buhârî'nin *et-Târihu'l-kebîr*'i, Dârekutnî'nin *Kitabu'd-Duâfâ*'sı, Ukaylî'nin *ed-Duâfâu'l-kebîr*'i, İbn Adî'nin *el-Kâmil*'i, Zehebî'nin *Mîzânü'l-i'tidâl*'i, *el-Muğnî*'si ve *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*'sı ve İbn Hacer el-Askalânî'nin *Lisânü'l-Mîzân*, *Takribü't-Tehzib* ve *Tehzibü't-Tehzib* adlı eserlerinden faydalanılmıştır. Söz konusu râviler zayıf olmakla bilinen râviler olduklarından daha çok duafâ literatürü taraması hedeflenmiştir. Raviler hakkındaki değerlendirmelerde münekkitlerin kullandığı cerh-ta'dîl lafızları orijinal halinde verilerek ilk geçtikleri yerlerde tercümleri Emin Aşıkkutlu'nun *Hadiste Rical Tenkidi* kitabından yararlanılarak kaydedilmiştir.

Ayrıca hem tekil olarak evhe'l-esânîd şeklinde adlandırılan isnadlarda bulunan râvilerin hem de bütün olarak evhe'l-esânîdler ile nakledilen rivayetler *Kütüb-i sitte* gibi muteber hadis kaynakları ile İbnü'l-Cevzî'nin *el-Mevzû'ât*'ı, *el-İlelü'l-mütenâhiye*'si, Zehebî'nin *el-Mevzû'ât* üzerine kaleme aldığı *Telhîsu Kitâbi'l-Mevzû'ât*'ı, Süyûtî'nin *el-Leâli'l-masnû'a*'sı, İbn Arrâk'ın *Tenzîhu's-şerî'a*'sı gibi mevzûât kitaplarında taranmıştır.

Çalışmanın esas konusunu evhe'l-esânîd olarak nitelenen isnadlar oluşturmaktadır. Genel olarak hadis usûlünün bir meselesi olan evhe'l-esânîdin, hadis usûlü eserlerinde daha çok “zayıf hadis” başlığı altında veya mukabili olan esahhu'l-esânîd bahsi devamında kısaca ele alındığı görülmektedir. Mukabili olan esahhu'l-esânîd konusu hadis alimleri tarafından üzerinde durulan ve hakkında çeşitli çalışmalar yapılan bir mesele olmasına rağmen evhe'l-esânîdin literatürde yaygın olarak yer bulmadığı anlaşılmaktadır.

Esahhu'l-esânîdler ile nakledilmiş bazı rivayetleri ilk defa Zeynüddin Irâkî *Takribü'l-esânîd ve tertîbü'l-mesânîd*'inde bir araya getirmiş, ayrıca çağdaş ilim adamlarından Rıfat Fevzi Abdulmuttalib, daha kapsamlı bir çalışma ile *Esahhu'l-esânîd* adlı çalışmada esahhu'l-esânîd şeklinde isimlendirilen isnadları ele alarak bu isnadlarla nakledilen çeşitli rivayetleri ahkam konularına göre tertip etmiştir. Öte yandan hakkında yayınlanmış müstakil bir çalışma bulunmaması yanında, hadis usûlü eserlerinin bazılarında evhe'l-esânîdin bahsi dahi geçmemektedir.

Hadis ilminde güvenilir rivayetlerin muhafaza edilmesi esas olup bunları güvenilir olmayanlardan ayırt etmek hedeflendiğinden esahhu'l-esânîdin büyük ilgi görmesi tabiidir. Bu yüzden esahhu'l-esânîdler ile nakledilen rivayetler önemle korunmuş, muteber hadis kaynaklarında yer bulmuştur. Evhe'l-esânîdler ise yalnızca esahhu'l-esânîd meselesinin mukabili olarak ele alınıp bu isnadlarla gelen rivayetlerin çoğunlukla literatürde yer almadığı görülmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM
İSNAD ÇEŞİTLERİ VE EVHE'L-ESÂNÎD

İslam tarihi boyunca Müslümanlar, dinin ikinci teşri kaynağı olan Hz. Peygamber'in sünnetini korumaya yönelik büyük bir çaba içerisinde olmuşlardır. Onun sünneti, rivayet ve amel yoluyla nesilden nesle aktarılacak suretiyle Müslümanlara ulaştırılmıştır. Nakil sürecinin sağlıklı bir şekilde yürümesi ve aktarılan bilginin asla uygun kalması hedefindeki Müslümanlar, nakledilen haberlerin kaynağını araştırma ihtiyacı hissetmişlerdir. Bu amaçla haberi sırasıyla birbirinden nakleden râvileri ve bunlar arasındaki bağlantıları incelemek üzere isnad yöntemini geliştirmişlerdir.

I. İSNAD VE TASNİFLERİ

Lügatte “yükselmek, dağın zirvesine tırmanmak, dayanmak, güvenmek”¹ gibi anlamları bulunan isnad, hadis ıstılahında “sözün asıl sahibine aracılar vasıtasıyla yükselmesidir.”² Diğer bir deyişle, isnad “Bir metni, bir sözü başından itibaren birbirine nakledenleri özel sözlerle sıralayarak bu metni, bu sözü söyleyenine/yapanına nisbet etme, dayandırma” anlamına gelmektedir.³ Hz. Peygamber'e atfedilen rivayetin metin kısmından hemen önce zikredilen isimler zinciri sened, bu kısmı “اٰخبرنا، حدثنا” gibi rivayet lafızlarıyla birlikte râvileri sırasıyla zikrederek metni Hz. Peygamber'e ulaştırma işi de isnad olarak isimlendirilmektedir. Bununla birlikte isnad ve sened terimleri birbirinin yerine de kullanılmıştır.⁴

İsnadları, râvilerin sayısı, cerh-ta'dîl durumları ve râviler arasındaki ittisal gibi özellikleri açısından çeşitli gruplara ayırmak mümkündür. İsnadda bulunan râvi sayısı, diğer bir deyişle bir isnadın başından sonuna kadar kaç râviden oluştuğu hadis alimleri tarafından önemli görülmüştür. Bu bakımdan isnadlar genel olarak az sayıda râvi bulundurması anlamında âlî ve onun zıddı olan nâzil isnad şeklinde sınıflandırılmıştır. İsnadlar ayrıca bir kopukluk bulundurup bulundurmamaları açısından da değerlendirilerek, muttasıl ve munkatı' olarak ayrılmıştır. Bunun yanında isnadlar, kopukluk bulunması durumunda, bu kopukluğun gerçekleştiği yere göre de muallak, munkatı' (özel anlamda), mu'dal ve mürsel olarak; bu

¹ Fîrûzâbâdî, *el-Kamûsu'l-muhît*, s. 380.

² Talat Koçyiğit, *Hadis Terimleri Sözlüğü*, s. 211.

³ Abdullah Aydın, *Hadis Terimleri Sözlüğü*, s.

⁴ Küçük, “İsnad”, s. 154. Bu çalışmada da isnad ile sened eş anlamlı olarak kullanılacaktır.

kopukluğun aşikar olmayıp kapalı kalması durumunda ise müdelles olarak isimlendirilmiştir. İsnadın ittisal durumu doğrudan doğruya rivayetin keyfiyetini etkilediğinden bu terimler hadis usulü eserlerinde daha çok rivayetleri nitelemek için kullanılmıştır. Bununla birlikte, ittisal veya inkıta isnadda gerçekleştiği için, bu terimleri isnadların tasnifinde de kullanmak mümkündür.

İsnadlar sıhhat bakımından da incelenmiş, genel olarak sahih, hasen ve zayıf kategorilerine ayrılmıştır. Bunun yanında isnadlar, taşıdıkları sıhhat şartlarına göre de derecelendirilmiştir. Dolayısıyla sahih olarak değerlendirilen bir isnad, daha kuvvetli sıhhat şartlarını sağlayan bir başka isnada göre daha zayıf kalabilmektedir. Aynı şekilde zayıf bir isnadın, şiddetli bir şekilde cerh edilmiş daha zayıf bir isnada göre daha sahih bir isnad olması mümkündür. Bir başka isnada göre zayıf veya sahih olması isnadın aslında sahih veya zayıf bir isnad olmasına zarar veren bir durum olmadığı gibi böyle bir değerlendirme mutlak bir yargı da sayılmamaktadır. Zira râvilerin cerh-ta'dîl durumları için yapılan değerlendirmeler, münekkidin cerh-ta'dîl anlayışı veya râvi hakkında sahip olduğu bilgi derecesi gibi doğal sebeplerden dolayı kişiden kişiye değişebilmektedir.

Sıhhat bakımından incelenip sahip oldukları sıhhat şartlarına göre derecelendirilen isnadlar, en sahih (esahhu'l-esânîd) ve en zayıf (evhe'l-esânîd) olmaları açısından özel olarak isimlendirilmişlerdir. Her ne kadar isnadlar hakkında yapılan değerlendirmeler mutlak olmayıp nisbî olsa da meşhur hadis imamları bazı isnadlar için esahhu'l-esânîd ve evhe'l-esânîd nitelemesinde bulunmuşlardır. Hadiste otorite isimlerin yaptıkları bu değerlendirmeler aşağıda da görüleceği üzere hadis ilminde önemli bir yere sahiptir.

Bu çalışmanın esas konusunu oluşturan evhe'l-esânîd, hadislerin başka kriterlere göre yapılmış tasniflerinden ziyade sıhhat merkezli bir tasnifin ürünü olduğundan, aşağıda sıhhat durumu açısından isnadlar hakkında bilgi verilecektir. Ardından bu tarifi alt unsurları sayılabilecek olan esahhu'l-esânîd ve evhe'l-esânîd üzerinde durulacaktır.

II. SIHHAT DURUMU AÇISINDAN İSNADLAR

İsnadlar, râvilerinin cerh-ta'dîl durumu, râviler arasındaki bağlantı gibi bir takım sıhhat şartlarını taşıyıp taşıyamamalarına göre sahih, hasen ve zayıf olarak nitelenmektedir. Hadis usulü eserlerinde daha çok rivayeti nitelemek amacıyla kullanılan bu kavramların tanımları da

rivayet merkezli olarak yapılmıştır.⁵ Bununla birlikte, rivayetlerin sıhhat değerini belirleyen temel unsurlardan biri olan isnad için de taşıdığı özelliklerinden dolayı sahih, hasen ve zayıf nitelendirmeleri yapılmıştır.

Sahih hadiste bulunması gereken şartlardan ilk söz eden büyük müctehid İmam Şafî (ö. 204/820),⁶ râvilerin dindar olup doğrulukla tanınmaları, naklettikleri rivayeti muhafaza etmede veya naklederken hata yapmayacak özelliklere sahip bir kimse olmaları, nakledilen diğer hadislerle aykırı olmayan sözleri Hz. Peygamber'den veya ondan sonraki tabakalardan bir kimseden kesintisiz bir şekilde rivayet edilmesi gibi özellikler sıralamıştır.⁷ İmam Şafî'nin henüz mütekaddimûn döneminde sıraladığı bu şartlar sonraki dönemlerde belirlenen sahih hadis kriterleri ile yapılan sahih hadis tanımları ile de örtüşmektedir. Nitekim hadis tarihinde önemli bir yere sahip *Ulûmu'l-hadîs*'inde İbnü's-Salah (ö. 643/1245) sahih hadisi "Sonuna kadar kesintisiz olarak adalet ve zabt sahibi râvilerin, adalet ve zabt sahibi râvilerden naklettiği şaz olmayıp illet bulunmayan müsned hadis" olarak tanımlanmıştır.⁸

Genel anlamda hadisin sıhhat şartları olarak, isnadda bulunan râvilerin adalet ve zabt bakımından yeterli olması, isnadda herhangi bir kopukluk bulunmaması, isnadda veya metinde bir şazlık ve illet bulunmaması olarak sıralanabilir. Adalet, râvinin Müslüman ve âkıl baliğ bir kimse olup günahlardan kaçınan ve şahsiyetini zedeleyen davranışlardan uzak durmak gibi güvenilirliği açısından yeterli olmasını ifade ederken zabt, râvinin dalgın ve dikkatsiz olmaması, hafızasının iyi olup rivayetlerini güvenilir bir şekilde muhafaza etmesi gibi zihnî özelliklerini ifade etmektedir.⁹ İsnadın kesintisiz olması ise râvilerin tamamının hadisi diğer râviden muteber yollarla alması ve düşen râvi olmaması anlamına gelmektedir.

Diğer sıhhat şartları olan şüzûz ve illetten salim olmak hem isnad hem de metinle ilgili olabilmektedir. Şaz, makbul bir râvinin kendinden daha makbul olan bir râviye muhalif olarak

⁵ Bk. İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 3; İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 67.

⁶ Bk. Mehmet Efendioğlu, "Sahih", s. 523.

⁷ Şafî, *er-Risâle*, s. 369-372.

⁸ İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-hadîs*, s. 3.

⁹ Adalet ve zabt hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Aşıkkutlu, *Hadiste Rical Tenkidi*, s. 83-110.

rivayet ettiği hadis şeklinde tanımlanır.¹⁰ Metinde şaz, sika râvinin naklettiği metinde diğer sika râvilerin naklettiklerinden farklı ifadeler bulunması iken isnadda, sika râvinin bir metnin aktarılmasında aynı metni aynı isnad ile akataran diğer sika râvilerden farklı olarak isnadda bazı değişiklikler yapması olarak ifade edilebilir. İlet ise dışarıdan kusursuz olarak görünen fakat aslında sıhhati zedeleyen gizli kusurdur.¹¹ Yalnızca son derece dikkatli hadis mütehasısları tarafından tespit edilebilen illet¹² hadisın hem metninde hem de isnadında bulunabilir.

Sıhhat şartlarının hem metin hem de isnad ile ilgili olduğu halde, daha çok isnad ile irtibatlı olduğunu söylemek mümkündür. Zira râvilerin cerh-ta'dıl durumu ile isnadın ittisali meselesi doğrudan isnad ile ilgili iken şaz olma durumu ile illet hem isnadda hem de metinde görülebilen kusurlardır. Bu bakımdan sahih isnad, adalet ve zabt sahibi râvilerden oluşup herhangi bir inkıta, şazlık ve illet bulundurmıyan isnad şeklinde tanımlanabilir.

Sıhhat şartlarının tamamını bulunduran isnadlar sahih olarak değerlendirilir. Diğer sıhhat şartlarını taşımakla birlikte isnadındaki râvilerde zabt kusuru bulunan hadisler hasen hadis şeklinde adlandırıldığı gibi,¹³ isnad da hasen olarak adlandırılabilir. Hasen isnadlarda râvilerin tamamı adalet özelliklerini taşıyıp râviler arasındaki bağlantıda kopukluk yoktur, ayrıca şaz olmayıp illet bulundurmazlar. Fakat râvilerinde, şiddetli olmayan zabt kusurları bulunmaktadır. Bu nedenle her ne kadar hasen isnad makbul olsa da sahih isnaddan sıhhat derecesi bakımından daha aşağıdadır.

Kabul şartlarından birini veya daha fazlasını taşımayan hadis zayıf olarak değerlendirilmiştir.¹⁴ Sıhhat şartları belirli olduğu halde bu şartların ihlali çok sayıda farklı açıdan ve derecede olabilmektedir. Bazı hadis alimleri aklî olarak bu hadisleri taksim ederek çeşitli sayılara ulaşmışlardır. Örneğin İbn Hibbân zayıf hadisleri 49 kısma ayırırken şerefeddîn

¹⁰ İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 14.

¹¹ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadis*, s. 89.

¹² Bk. Süyûtî, *Tedrib*, s. 216.

¹³ İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 11.

¹⁴ İbn Hacer, *Nüket*, s. 77.

el-Münâvî 129 gibi bir sayıya ulaşmaktadır.¹⁵ Fakat bunlar yalnızca aklî bir tasnif olduğundan, bu türlere özel isimler de verilmemiştir.¹⁶ Bununla birlikte, hadislerin sıhhat şartlarını hangi yönden karşılamadığı ile ilgili ilk hadis usûlü eserlerinden itibaren belirli kavramlarla ifade edilen zayıf hadis türleri de bulunmaktadır. Örneğin yukarıda görüldüğü gibi, zayıf hadisler isnadında bulunan inkıta'ın gerçekleştiği yere göre muallak, munkatı', mu'dal, mürsel gibi isimlerle anılmıştır.

Hz. Peygamber'e ait olmayıp ona aitmiş gibi aktarılan ve râvileri arasında hadis uydurmakla bilinen kimseler bulunan sözler mevzû olarak ifade edilir.¹⁷ Mevzu hadis muhtevası bakımından ele alındığında hadis olmamakla birlikte kabul şartlarını sağlamaması nedeniyle zayıf hadisin en düşük derecesi olarak değerlendirilmektedir.¹⁸

Sıhhat derecesi açısından isnadın taşımadığı kabul şartlarının sayısından ziyade, hangi kabul şartını karşılamadığı daha kritik olabilmektedir. Zira adalet şartını sağlamayan râvilerin bulunduğu bir isnadın, diğer şartları taşısa da adalet sahibi râvilerin aktardığı fakat diğer şartlarda zaafı bulunan başka bir isnada göre daha zayıf olması mümkündür.¹⁹ Yine de bu adalet şartını sağladığı halde zabt bakımından çok kusurlu râvilerin tüm rivayetlerinin kabul edileceği anlamına gelmemektedir. Nitekim mütekaddimûn dönemi hadis hafızlarından Ebu'z-Zinâd (ö. 130/748) Medine'de yüz kişilik güvenilir bir grupla bir arada bulunduğu halde hadis ilminde ehil olmadıklarından onlardan hiçbir rivayet almadığını ifade etmiştir.²⁰

İsnadların sıhhat derecesi diğer sıhhat şartlarından ziyade râvilerinin cerh-ta'dîl durumu ile ilgilidir. Nitekim isnadda bulunan inkıta, şuzûz ve illet de genellikle râvilerin kusurlarından kaynaklanmaktadır. Râvilerin adalet sıfatında bir derecelendirme yapmanın mümkün olup olmadığı tartışılmıştır.²¹ İbn Hazm'a göre bir kimse ya fasıktır ya da değildir.

¹⁵ Süyûtî, *Tedrib*, s. 141.

¹⁶ Bk. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 41-42.

¹⁷ İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 58.

¹⁸ Bk. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 58.

¹⁹ Bk. Süyûtî, *Tedrib*, s. 141.

²⁰ Tâhir el-Cezâirî, *Tevcihü'n-Nazar*, s. 91.

²¹ Bk. Emin Aşıkkutlu, *Hadiste Rical Tenkidi*, s. 96-98.

Fasık olması durumunda adalet sıfatını kaybedeceğinden, daha az adil veya daha fazla adil olma durumu İbn Hazm'a göre mümkün değildir. Bir kimsenin bir başkasına göre daha fazla hayır işlemesinin onun hadis rivayetindeki durumunu etkilemeyip rivayetlerinin tercih sebebi olmasını gerektirmez.²² Diğer taraftan Süleyman et-Tûsî (ö. 716/1316) ve İbn Hacer gibi, adalet sıfatının, imanın artıp eksildiği gibi derece derece olabileceğini savunanlar da olmuştur.²³

Râvilerin zabt özelliklerinin değişkenliği ise genel olarak kabul görmüştür. Hasen hadis tanımında da râvilerin zabt bakımından muhtelif derecelerde olduğu görülebilmektedir. Zira isnadında zabtı tam ve mükemmel olan râvilerin bulunduğu hadis diğer şartları da taşıması halinde sahih olarak adlandırılırken, râvilerinin zabt bakımından sahih hadisin râvilerine ulaşamayan hadisler hasen olarak kabul edilmiştir.²⁴

Râvilerde zabt bakımından görülen değişkenlik râvilerin zabt sıfatını ne kadar taşıdığı ile ilgili olabildiği gibi münekkitlerin ilmî anlayışı veya râviler hakkındaki bilgilerindeki değişkenlikten de kaynaklanabilmektedir. Zira bir münekkidin bir râvi hakkında bildiği ve buna binaen yaptığı bir değerlendirme bu bilgiye sahip olmayan bir başka münekkidin râvi hakkındaki değerlendirmesinin farklı olmasına sebep olabilir. Zabıt durumu ayrıca râvinin yaşlılık ve ihtilat gibi durumları nedeniyle hayatının farklı dönemlerinde de değişiklik gösterebilmektedir.

Rical kitaplarında râviler arasında yapılan karşılaştırmalar da râvilerin zabt bakımından değişkenlik gösterdiğine dair örnekler sunmaktadır. Ahmed b. Hanbel Hasan b. Sâbit adlı râvinin Şerîk'ten daha sağlam olduğunu, Şerîk'in nasıl rivayet ettiğine önem vermediğine işaret etmiştir.²⁵ İbn Muâviye ise Kufelilerin hadisleri hakkında Şerîk'in Süfyan es-Sevrî'den daha bilgili olduğunu ifade etmiştir.²⁶

²² Emin Aşıkkutlu, *Hadiste Rical Tenkidi*, s. 96'dan naklen: İbn Hazm, *el-İhkâm*, I, 138.

²³ Bk. Emin Aşıkkutlu, *Hadiste Rical Tenkidi*, s. 96-98.

²⁴ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 29; İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 11.

²⁵ Zehebî, *Mîzân*, II, 273.

²⁶ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, IV, 366.

III. EN SAHİH VE EN ZAYIF OLARAK ADLANDIRILMALARI BAKIMINDAN İSNADLAR

Hadis alimleri isnadları sıhhat dereceleri bakımından derecelendirerek bunların en sahihi ile en zayıfı için özel birer ifade kullanmışlardır. Esahhu'l-esânîd ve evhe'l-esânîd isimlendirmeleri, hadis alimleri tarafından isnadların ittisal durumu ve râvilerin cerh-ta'dîl durumlarını esas alarak yaptıkları bir değerlendirmedir. İsnadların inkıta dışında sıhhatlerinin ölçüldüğü en önemli etmenlerden biri isnadda bulunan râvilerin güvenilirlikleridir. Râvilerin adalet ve zabt bakımından durumları farklılık göstermektedir. Ayrıca râviler hakkında farklı münekkithler farklı değerlendirmelerde bulunabilmişlerdir. Bu nedenle herkes için geçerli mutlak bir esahhu'l-esânîd ve evhe'l-esânîd değerlendirmesini hadis alimleri mümkün görmemişler²⁷ fakat bu konuda fikir beyan etmek adına bazı isnadları bu şekilde belirlemişlerdir.

A. Esahhu'l-Esânîd²⁸

İsnadların sıhhat dereceleri râvilerin zabtının kuvveti, hadis konusundaki müktesebatı gibi kıstaslara göre farklılık göstermektedir. Bu nedenle hadis alimleri râvide aranan vasıflar bakımından en yüksek derecede olan isnadları esahhu'l-esânîd olarak isimlendirmişlerdir.²⁹ Aynı anlamda esbetü'l-esânîd (isnadların en sağlamı), ercahu'l-esânîd (isnadların en çok tercih edileni) ve ecvedü'l-esânîd (isnadların en iyisi) tabirleri de kullanılmıştır.

Bir isnadın esah olarak adlandırılabilmesinin ilk şartı sahih olmasıdır. Râvilerin adalet ve zabt bakımından tezkiyesinin yanı sıra isnadın muttasıl olup rivayetin şaz ve illetten uzak³⁰ olması gerekmektedir. Daha sonra râvilerin özelliklerinin üstünlüklerine göre isnadlar değerlendirilmektedir. Râviler ve isnadlar hakkında yapılan değerlendirmeler, râvilerde aranan vasıflar ve bunların dereceleri kişiden kişiye farklılık gösterebileceğinden, hadis alimleri kendi

²⁷ Bk. Hâkim, *Ma'rife*, s. 225-226; İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, s. 15; Rıfat Fevzi Abdulmuttalib, *Esahhu'l-esânîd*, s. 47.

²⁸ Konunun geniş bir şekilde ele alındığı ve esahhu'l-esânîd olarak değerlendirilen isnadlar ile gelen rivayetlerin konularına göre tertip edilerek bir araya getirildiği bir eser için bk. Rıfat Fevzi Abdulmuttalib, *Esahhu'l-esânîd*.

²⁹ Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, s. 81.

³⁰ İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 55.

görüşlerine göre en üstün dereceli isnadları belirlemişlerdir.³¹ Bunu yaparken, herhangi bir kayıt koymadan “en sahih isnad şudur” diyerek görüş bildirenler olduğu gibi, isnadları belirli kişilere ulaşanlar veya belirli beldelere ait en sahih isnad olarak kayıtlama yoluna giden hadis alimleri de olmuştur. Yahyâ b. Maîn (ö. 233/848), Ali b. Medînî (ö. 234/848-9), İbn Ebû Şeybe (ö. 235/849), Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) ve Buhârî gibi erken dönem meşhur hadis imamları en sahih isnad olarak belirledikleri isnadları doğrudan söylerken, Hâkim esahhu’l-esânîdleri önce meşhur sahabilere sonra da bazı bölgelere göre belirleyerek sıralamıştır.³²

Meşhur hadis imamları tarafından esahhu’l-esânîd olarak belirlenen isnadlardan bazıları aşağıdaki gibidir:³³

Yahyâ b. Maîn’e göre: İbn Mes’ud > Alkame > İbrahim en-Nehâî > A‘meş.

Ali b. Medînî’ye göre: Hz. Ali > Ubeyde > Muhammed > İbn Avn.

Ahmed b. Hanbel’e göre: Abdullah b. Ömer > Sâlim > Zührî.

Buhârî’ye göre: İbn Ömer > Mâlik > Nâfi‘.

Hâkim en-Nîsâbü’rî’nin yaptığı bazı meşhur sahabiler ve belirli bölgelere göre sınırlandırdığı değerlendirmeye göre Hz. Ebû Bekir’e ulaşan en sahih isnad: Hz. Ebû Bekir > Kays b. Ebû Hazim > İsmail b. Ebû Hâlid; Hz. Ömer’e ulaşan en sahih isnad: Hz. Ömer > Abdullah b. Ömer > Sâlim > Zührî; Ebû Hüreyre’ye ulaşan en sahih isnad: Ebû Hüreyre > Said b. Müseyyeb > Zührî; Mekkelilerin en sahih isnadı: Câbir b. Abdullah > Amr b. Dînâr > Süfyan b. Uyeyne şeklindedir.

Esahhu’l-esânîd olarak isimlendirilen isnadları bilmek, rivayetler ve isnadları arasında bir tercih söz konusu olduğunda daha da önem kazanmaktadır.³⁴ Zira meşhur hadis alimleri tarafından en sahih olarak belirlenen bir isnad ile gelen rivayetin sıhhati, diğer şartları da taşıması durumunda, isnadının sıhhat derecesi sebebiyle daha muteber olacaktır. Hadis alimleri

³¹ Hâkim, *Mârifê*, s. 228; Bk. İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 59.

³² Bk. Hâkim, *Mârifê*, s. 225- 230.

³³ Hâkim, *Mârifê*, s. 225- 230.

³⁴ Kâsımî, *Kavâidü’t-tahdîs*, s. 83.

bu nedenle esahhu'l-esânîd ile gelen rivayetlere önem vermişlerdir. Nitelim esahhu'l-esânîd olarak adlandırılan isnadlar yoluyla muteber hadis kaynaklarında pek çok rivayet mevcuttur.

En sahih isnadlar ile nakledilmiş bazı rivayetleri ilk defa bir araya getiren Zeynüddin Irâkî olmuştur.³⁵ Irakî *Takribü'l-esânîd ve tertibü'l-mesânîd* adlı eserinde özellikle Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'i ile İmam Mâlik'in *el-Muvatta*'nda en sahih isnadlar ile nakledilmiş ahkama dair rivayetleri konularına göre derlemiştir.³⁶ Ayrıca çağdaş ilim adamlarından Rıfat Fevzi Abdulmuttalib, daha kapsamlı bir çalışma ile esahhu'l-esânîd olarak adlandırılan isnadları ele alarak bunlar ile gelen çeşitli rivayetleri ahkam konularına göre tertip etmiştir.³⁷

B. Evhe'l-Esânîd

1. Evhe'l-esânîd'in Lügat ve İstılah Anlamları

Hadis usûlünde, en zayıf isnadlar için kullanılan *evhe'l-esânîd* (أوهى الاسانيد) terkinin ilk kelimesi olan *evhâ*, “yırtılmak, bağı gevşemek, ahmak olmak, düşkün ve zayıf olmak”³⁸ gibi anlamlara gelen v-h-y (وهي) kökünden türetilen *vâhin* (واه) sıfatının ism-i tafdîlidir. *Vâhin* kelimesi “zayıf, güçsüz ve aciz”³⁹ anlamlarına geldiğinden, *evhâ* “en zayıf, en güçsüz, en aciz” olmayı ifade etmektedir.

Hadis ilminde “واه”, râvinin hadis rivayetindeki durumunu değerlendirmek üzere kullanılan cerh ve ta'dîl lafızlarından, cerhe işaret eden ıstılahlardan biridir. Daha çok râvî hakkındaki değerlendirmelerde kullanılmakla birlikte *vâhin*, mervî ve isnâd hakkında da kullanılmaktadır. Sözlük anlamı ile de irtibatlı olarak, genelde ضعیف lafzı ile eş anlamlı olarak kullanıldığı görülmektedir. Erken döneme ait değerlendirmelerde sık rastlanmayan bu cerh

³⁵ Rıfat Fevzi Abdulmuttalib, *Esahhu'l-esânîd*, s. 6.

³⁶ Bk. Irâkî, *Takribü'l-esânîd ve tertibü'l-mesânîd*.

³⁷ Bk. Rıfat Fevzi Abdulmuttalib, *Esahhu'l-esânîd*.

³⁸ Bk. Ezherî, “وهي”, *Tehzîbü'l-luga*, VI, 488; İbn Manzûr, “وهي”, *Lisanü'l-Arab*, s. 419-420; Mütercim Asım Efendi, “وهي”, *el-Okyanusu'l-basit*, VI, s. 6043.

³⁹ Uğur, “Vâhin”, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, s. 414.

lafzı, cerh ve ta'dîl ilminin gelişim gösterip lafızların sayısının artması ile daha çok kullanılmaya başlamıştır.

V-h-y kökünden türetilip farklı kalıp ve terkipler halinde de kullanılan *vâhin* değerlendirmesi, çeşitli derecelerdeki cerhi ifade etmektedir. Cerh-ta'dîl lafızlarını ilk defa derleyip sınıflandıran isimlerden biri olan İbn Ebû Hâtim'in tasnifinde *vâhin* lafzı bizzat bulunmamakla birlikte sonraki hadis alimleri tarafından bu tasnif temel alınarak yapılan sıralamalarda, çok şiddetli olmayan bir zayıflığa işaret etmektedir. Irâkî'nin hafiften şiddetliye doğru yaptığı beşli taksimde, *vâhin* lafzı tek başına ilk sırada yer alırken,⁴⁰ Sehâvî'nin İbn Hacer'in tasnifini⁴¹ temel alarak yaptığı, şiddetliden hafife doğru altı derecelik sıralamada, beşinci sırada yer almaktadır.⁴² Hakkında *vâhin* denilen râvinin hadisleri dini konularda tek başına delil olmamakla birlikte tamamen atılmaz ve itibar için yazılır.⁴³

Vâhin lafzı ayrıca daha şiddetli bir zayıflığa işaret etmek üzere “واه بمرّة” şeklinde veya tekit amacıyla, zayıflığa işaret eden bir başka cerh lafzı ile birlikte de kullanılmaktadır. Bu durumda cerh lafızlarına dair sıralamada, zayıflık derecesi bakımından *vâhin* lafzından hemen sonra yer almaktadır.⁴⁴ Böyle râvilerin rivayetleri ise itibar için dahi yazılmayıp merdûd ve matrûh olarak değerlendirilir.⁴⁵ Hicri ilk üç asırda yaşamış münekkittler tarafından metrûk râviler hakkında kullanılan cerh lafızları arasında *vâhi'l-hadîs* terkinin bulunduğu da bilinmektedir.⁴⁶ Fakat burada metrûk râvilerden kasıt, kusuru adaletle irtibatlı olmayıp çok hata yapmak, güvenilir râvilere çokça muhalefet etmek gibi zabt hususunda ciddi tenkitlere uğramış

⁴⁰ Irâkî, *et-Takyîd ve'l-îzâh*, s. 163.

⁴¹ Bk. İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 134-135 (Muhakkik notu. Nurettin İtr, İbn Hacer'in özet şeklinde verdiği derecelendirmeyi dipnotta detaylandırmıştır). İbn Hacer yaptığı sıralamada, tek başına *vâhin* değerlendirmesine yer vermemiştir. Fakat bu lafzı tek başına, *Tehzîbü't-Tehzîb*'inde hem râvi hem de isnad değerlendirmede; *Takrîbü't-Tehzîb*'inde ise isnad hakkındaki kanaatini belirtmede kullandığı görülmektedir. Bazı örnekler için Bk. İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 190, 199, IV, 399.

⁴² Sehâvî, *Fethü'l-mugîs*, II, 293.

⁴³ Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, s. 414.

⁴⁴ Irâkî, *et-Takyîd ve'l-îzâh*, s. 163; Sehâvî, *Fethü'l-mugîs*, II, 293.

⁴⁵ Sehâvî, *Fethü'l-mugîs*, II, 291.

⁴⁶ Yücel, *Hadis Istılahlarının Doğuşu ve Gelişimi*, s. 142.

râvilerdir.⁴⁷ Yine *vâhin* kelimesi ile oluşturulmuş bir başka tenkit ifadesi ise “هذا حديث واهي” şeklinde, rivayet hakkında bir değerlendirme yapmak üzere kullanılmıştır.⁴⁸

Vâhin değerlendirmesinin anlamı ile irtibatlı olarak, isnadların en zayıfını ifade eden *evhe'l-esânîd*, aynı anlama gelen *ed'afü'l-esânîd* terimi ile de karşılanmıştır.⁴⁹ Çok daha şiddetli bir zayıflığa delalet eden cerh lafızları mevcut iken, en hafifi olmasa da hafif derecede bir zayıflığa işaret eden واه veya ضعيف lafızlarıyla böyle bir terkip oluşturulmuş olması dikkat çekicidir. Bu durumun sebebinin sıhhat derecesi için yapılan sahih-hasen-zayıf şeklindeki genel tasnif olması mümkündür. Nitekim her ne kadar mevzu hadisler, zayıf hadislerin en şiddetlisi olarak kabul edilse de Hz. Peygamber'e asılsız olarak atfı nedeniyle, bunları hiçbir şekilde hadis kategorisi içinde değerlendirmeyenler de bulunmaktadır. Bu bakımdan, *evhe'l-esânîd* olarak değerlendirilen isnadların hiçbir şekilde aslı olmayan uydurma isnadlar olmayıp aslı olduğu halde bir kopukluk barındıran veya râvilerinde birtakım kusurlar bulunan isnadlar olduğu anlaşılmaktadır.

Aşağıda detayları ile ele alınacak olan *evhe'l-esânîd*, “belirli bir kimseye ulaşan veya belirli bir şehirde/bölgede kullanılan isnadlar arasında, râvilerinin cerh edilmiş olması veya inkıta bulundurması gibi kusurları nedeniyle sıhhat bakımından en zayıf olarak nitelenen isnadlar” şeklinde tanımlanabilir. Bu tanımla ilgili bazı hususların üzerinde durulması yerinde olacaktır.

“Belirli bir kimseye ulaşan” denilmesi, en zayıf diye nitelenen isnadların genellikle belirli bir kişiye ulaşan isnadlar arasında yapılmış bir mukayese ile belirlenmesinden kaynaklanmaktadır. Bu kişi Hz. Ebû Bekir gibi bir sahabi olabildiği gibi “Ömerî Ailesinin En Zayıf İsnadı” başlığında görüleceği üzere daha alt tabakadan bir kimse de olabilmektedir. “Belirli bir şehir/bölge” kaydı ise en zayıf isnadların Mekke gibi bir şehre veya daha yaygın olarak Mısır ve Horasan gibi bölgelere nispetle tespit edilmiş olması ile ilgilidir. Dolayısıyla aynen en sahih isnadın belirlenmesinde olduğu gibi en zayıf isnadın tespitinde de isnaddaki kişilere ve râvilerin memleketlerine göre değişen nisbîlikler söz konusudur.

⁴⁷ Yücel, *Hadis Istılahlarının Doğuşu ve Gelişimi*, s. 133 vd.

⁴⁸ Örnekler için Bk. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, X, 534, XI, 264 2756, XIII, 557 281; *Mîzânü'l-I'îdâl* I, 420.

⁴⁹ Bk. Bedreddin el-Aynî, *Şerhu Süneni Ebî Dâvûd*, IV, 396.

Evhe'l-esânîdin tespitinde bir isnadın diğeri ile kıyası söz konusu olduğundan evhe'l-esânîd olarak isimlendirilen isnadların mutlaka şiddetli bir zayıflık bulundurması zorunlu değildir. Zira örneğin, belirli bir bölgede meşhur olan isnadlar arasında en zayıfı olarak kabul edilen bir isnad'ın, o bölgede bilinmeyen başka bir isnada göre sıhhat bakımından daha iyi durumda olması mümkündür.

Son olarak bir isnadı en zayıf yapan unsurlar arasında râvilerin cerhi ve inkıta gibi sebepler bulunsa da belirli râvilerin peşpeşe gelmesinin de bu sonuçta etkili olduğu söylenebilir. Zira cerh-ta'dîl ilminde bazı râviler, özellikle belirli râvilerden naklettikleri rivayetleri sebebiyle eleştirilmişlerdir. Örneğin Hz. Ebû Bekir'e ulaşan en zayıf isnadda geçen Mürre et-Tayyib (ö. 76/695-6) özellikle Hz. Ebû Bekir'den yaptığı rivayetler sebebiyle, senedde Mürre'den nakilde bulunan Ferkad es-Sebehî de (ö. 136/748-9) Mürre'den rivayetleri sebebiyle tenkide uğramıştır.

2. Usûl Kitaplarında Evhe'l-esânîd

Evhe'l-esânîd genel anlamda bir hadis usûlü konusu olmakla birlikte, kavramın doğrudan bu isnadları oluşturan râvilerin güvenilirlik durumuyla irtibatlı olması bakımından rical ilminin de bir konusu sayılabilir. Yapılan taramalar neticesinde, kavramın daha çok usûl eserlerinde, genel itibarıyla de “zayıf” başlığı altında ele alındığı görülmektedir. Bu nedenle konunun detaylarına girmeden evvel, kavramın usûl kitaplarındaki tarihî seyrinin incelenmesi faydalı olacaktır.

Tespit edilebildiği kadarıyla evhe'l-esânîd konusu ilk defa, Hâkim en-Nîsâbü'rî'nin (ö. 405/1014) *Ma'rîfetü ulûmi'l-hadîs* adlı eserinde ele alınmıştır. Yazıldığı döneme ait genel bir özellik olarak, usûl konularını senedli bir şekilde inceleyen bu eserde, Hâkim'in evhe'l-esânîd olarak nitelediği isnadlara dair bilgileri senedsiz bir şekilde vermesi de kendisinden önce konuyu bu şekliyle ele alan bir başkası olmadığı düşüncesini güçlendirmektedir. Nitekim esahhu'l-esânîd olarak nitelenen isnadları sıralarken bu konuda muhaddislerin farklı görüşleri bulunduğunu ifade ettikten sonra Yahya b. Maîn (ö. 233/848), Ali b. el-Medînî (ö. 234/848-49), İbn Ebû Şeybe (ö. 235/849), Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) ve Buhârî (ö. 256/870) gibi muhaddislerden nakilde bulunan Hâkim, ardından herhangi bir kaynağa atıfta bulunmadan - muhtemelen kendi içtihadına dayanarak- esahhu'l-esânîdleri sahabe ve belde özelinde

sıralamıştır. *Evhe'l-esânîd*leri ise (ثم نقول) diyerek kendinden önceki herhangi bir kaynaktan nakilde bulunmadan doğrudan sahabe ve belde isimlerine göre sıralama yoluna gitmiştir.

Evhe'l-esânîd konusu *Ma'rife*'de 18. nev' olan "Cerh ve Ta'dîl Bilgisi" başlığı altında yer almaktadır.⁵⁰ Râvilerin ayrıldığı tabakalar ve cerh ve ta'dîl'in kısımları ile ilgili olarak okuyucuyu diğer kitaplarına yönlendirip adaletin esaslarına ilişkin bilgi verdiği bu başlık altında müellif, önce esahhu'l-esânîdleri ardından da evhel-esânîdleri, sahabiler ve ardından beldeler özelinde sıralamıştır. İleriki sayfalarda tafsilatı ile ele alınacağı üzere Hâkim; Hz. Ali, Hz. Ebû Bekir, İbn Ömer, Ebû Hüreyre, Hz. Âişe, Abdullah b. Mes'ûd, Enes b. Mâlik'e (r.anhüm) ulaşan ve Mekkeliler, Yemenliler, Mısırlılar, Şamlılar ve Horasanlılara ait olmak üzere evhe'l-esânîd olarak adlandırdığı 12 isnad zikretmiştir.

Hadis usûlüne dair ilk kaynaklardan kabul edilen bir diğer eser Râmhürmüzî'nin (ö. 360/971) *el-Muhaddisü'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâ'î*'sinde ne esahhu'l-esânîd ne de evhe'l-esânîd konusuna yer verilmiştir. Hatîb el-Bağdâdî'nin (ö. 463/1071) *el-Kifâye fî 'ilmi'r-rivâye*'sinde ise esahhu'l-esânîde dair bir başlık⁵¹ bulunmakla birlikte evhe'l-esânîde değinilmediği görülmektedir.⁵²

Hâkim'den sonra kitabında evhe'l-esânîd konusuna yer veren isimlerden biri Ebû Nuaym el-İsfahânî (ö. 430/1038) olmuştur. Ebû Nuaym'ın (ö. 430/1038) *Marife* üzerine yazdığı *el-Müstahrec 'alâ kitâbi 'Ulûmi'l-hadîs li'l-Hâkim* adlı eserinde en zayıf olmakla nitelenen isnadlara yer verdiği bilinmektedir.⁵³ Sonraki dönemlerde yazılmış eserlerde konuyla ilgili atıfların genellikle Hâkim ve Ebû Nuaym'a olması da bu iki alimin konuyla ilgili görüş belirten

⁵⁰ Bir hadis usûlü eserinde, cerh ve ta'dîl konusuna müstakil bir bölüm ayıran ilk isim Hâkim'dir. Bununla birlikte o, *Ma'rife*'de cerh ve ta'dîli tafsilatı ile ele almak yerine, okuyucuyu daha önce konuyu işlediği diğer eserlerine yönlendirmektedir. Bk. Hâkim en-Nisâbü'rî, *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs*, s. 225- 226.

⁵¹ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, II, 203.

⁵² Bu eserler hadis usûlü eseri kabul edilmekle birlikte onların usûle dair konuların tamamını ele almadıkları bilinen bir gerçektir. Dolayısıyla, evhe'l-esânîd kavramına değinilmemiş olması tabiidir.

⁵³ Ebû Nuaym'ın evhe'l-esânîde dair bilgi verdiği eserin bu eser olduğuna dair bk. İbn Dakîku'l-îd, *el-İktirâh*, s. 201 (dp. 3); Ca'beri, *Rusûmu't-tahdîs*, s. 63 (2 numaralı dipnot). *İktirâh*'ın muhakkiki Amir Hasan Sabri, Subhi es-Sâmerîâî'den naklen, esere ait bir nüshanın Köprülü Kütüphanesi'nde bulunduğu işaret etmektedir. Bk. İbn Dakîku'l-îd, *İktirâh*, s. 201 (3 numaralı dipnot).

ilk isimlerden olduğuna işaret etmektedir. Bununla birlikte Ebû Nuaym'ın, eserinde Hâkim'i takiben⁵⁴ *evhe'l-esânîd* zikredip bunların üzerine ilavede bulunmadığını söylemek mümkündür.⁵⁵

Hadis tarihinde kritik bir öneme sahip olan İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî'nin (ö. 643/1245) *Ulûmu'l-hadîs*'inde, usûle dair konularının hemen hemen tamamı incelenmiş olmakla birlikte *evhe'l-esânîd* konusuna yer verilmemiştir. İbnü's-Salâh eserinin ilk başlığı olan "Sahîh Hadis Bilgisi" başlığı altında esahhu'l-esânîd meselesini ele alarak, bu özellikle nitelenmiş isnadları sıralamış fakat bunun mukabili olan *evhe'l-esânîd*den bahsetmemiş, aynı şekilde zayıf hadis konusuna ayırdığı başlıkta da söz konusu meseleye değinmemiştir. Büyük ölçüde Hâkim'in *Mârifet*'sinden yararlandığı biliniyorsa da İbnü's-Salâh'ın gerek takip ettiği sistematik açısından gerekse konulara atfettiği önem bakımından, Hâkim'in eserinde yer verdiği tüm konulara yer vermediği de bilinen bir gerçektir. Nitekim İbn Hacer el-Askalânî, İbnü's-Salâh'ın eserinde *evhe'l-esânîd* konusuna, mukabiline kıyasla bu bilgiyi daha az faydalı bulması nedeniyle yer vermemiş olabileceğini ifade etmiştir.⁵⁶

Müteahhirûn dönemi alimlerinden İbn Dakîku'l-îd de (ö. 702/1302) *el-İktirâh* adlı eserinde, Hâkim'den iktibasla *evhe'l-esânîd* olarak nitelenen isnadları sıralayıp bunlara herhangi bir ilavede bulunmaz. Dönemin önde gelen isimlerinden Zehebî (ö. 748/1348) *Mûkiza*'sında, *evhe'l-esânîd* kavramını zikretmeden, sıhhat bakımından *zayıf*'tan daha düşük bir seviye olarak belirttiği *matrûh* konusu içerisinde, örnek olarak dört adet isnada yer vermiştir. Bu isnadlar karşılaştırıldığında bu isnadların Hâkim'in *evhe'l-esânîd* olarak nitelediği isnadlarla büyük ölçüde uyduğu görülür.⁵⁷ Bununla birlikte Zehebî isnadlardan sonra bunların

⁵⁴ İbn Hacer, *en-Nüket*, s. 495.

⁵⁵ Ca'berî'nin (ö. 732/1332) *Rusûmu't-tahdîs fi 'ulûmi'l-hadîs* adlı eserinde doğrudan Ebû Nuaym'dan iktibasla verdiği senetler Hâkim'in *evhe'l-esânîd* olarak nitelediği senetlerle birebir örtüşmektedir. Bk. Ca'berî, *Rusûmu't-tahdîs*, s. 63-64.

⁵⁶ İbn Hacer, *en-Nüket*, s. 495.

⁵⁷ Isnadlardan sadece birinde, râvilerden biri Hâkim'in zikrettiği isimden farklıdır. Hâkim'in Horasanlılara ait en zayıf isnad olarak nitelediği "İbn Abbas > Dahhâk > Nehşel b. Saîd > Abdurrahman b. Melîha" isnadından farklı olarak Zehebî'nin zikrettiği isnadda Dahhâk'tan nakilde bulunan isim Cüveybir olarak geçmektedir. Bk. Zehebî, *el-Mûkiza*, s. 35.

da kendi aralarında mertebelerinin olduğuna işaret etmiştir. Aynı şekilde, müellif *esahhu'l-esânîd* kavramına yer vermeksizin “Sahîh” kısmında *sahîh*’in ittifak edilen en yüksek mertebesi olarak bazı isnadları sıralamıştır.

İbnü’l-Mülakkin (ö. 804/1401) tarafından İbnü’s-Salâh’ın ‘*Ulûmü’l-hadîs*’i üzerine yapılmış bir başka ihtisar çalışması olan *el-Mukni‘ fî ‘ulûmi’l-hadîs*’te “Zayıf” başlığı altında *evhe’l-esânîd* konusuna yer verilmiş⁵⁸ fakat burada da yazar yalnızca *evhe’l-esânîd* olarak nitelenen hadisleri Hâkim ve diğerlerinden ıktıbasla zikrederek üzerine herhangi bir ilavede bulunmamıştır.

Müteahhirûn döneminin meşhur hadis alimlerinden Ebü’l-Fazl Zeynüddîn el-İrâkî (ö. 806/1404) *Mukaddimetü İbni’s-Salâh* üzerine, tertibini aynen koruyarak yazdığı *et-Takyîd ve ‘l-îzâh*’ında, İbnü’s-Salâh’ın yaptığı gibi *esahhu’l-esânîd*e geniş bir yer ayırıp *evhe’l-esânîd*e değinmemiştir. Fakat dönemin bir başka meşhur alimi İbn Hacer (ö. 852/1449) tarafından bu eser üzerine kaleme alınan *en-Nüket ‘ala İbni’s-Salâh* adlı çalışmada konuya yer ayrılmıştır. Meselenin en geniş biçimde ele alındığı söylenebilecek bu eserde konu “Zayıf” başlığı altında, *tenbîh*’lerden üçüncüsü olarak incelenmiştir. İbn Hacer, musannifin muhtemelen konuda büyük bir fayda görmemesinden dolayı *evhe’l-esânîd* konusuna yer vermediğine dikkat çekerek Hâkim’in ve onu takiben Ebû Nuaym, Takıyüddin el-Kuşeyrî (İbn Dakîkü’l-îd) gibi isimlerin *evhe’l-esânîd*i zikrettiğini belirtmiştir.⁵⁹

İbn Hacer, hadis usûlü eseri *Nuhbetü’l-fiker*’inde, hadis türlerine ayırdığı başlıkta hadislere ait sıhhat derecelerinin, râvilerin taşıdıkları kusurlar neticesinde farklılık gösterdiğine işaret etmekle birlikte isnadların en sahihi ve en zayıfına değinmemiştir.⁶⁰ Zaten muhtasar bir eser olarak bilinen bu eserde, konuların tafsilatına girilmemiş olması doğaldır. *Nuhbe* üzerine yazdığı *Nüzhetü’n-nazar fî tevdîhi Nuhbeti’l-fiker* adlı şerhinde ise İbn Hacer, makbûl haber başlığı altında hadislerin sıhhat bakımından farklılık gösterdiklerinden bahsederken bazı isnadların alimler tarafından *esahhu’l-esânîd* olarak isimlendirildiğini zikretmiştir.⁶¹ Ardından

⁵⁸ İbn Mülakkin, *el-Mukni‘*, s. 105-107.

⁵⁹ İbn Hacer, *en-Nüket*, s. 495.

⁶⁰ İbn Hacer, *Nuhbetü’l-fiker*, s. 147-148.

⁶¹ İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 56-59.

da bu şekilde isimlendirilen isnadlara dair örnekler vermiştir. Bununla birlikte İbn Hacer'in, makbûl hadis için yaptığı derecelendirmeyi merdûd haber için yapmadığı görülmektedir. “Merdûd” başlığı altında İbn Hacer, merdûd haberleri türlerine ayırmakla birlikte bu türlerin zayıflık derecelerine dair bir karşılaştırma yapmamıştır.⁶²

İbn Hacer, Irâkî'nin *et-Takyîd ve'l-îzâh*'ındaki bazı görüşlerine yönelik tenkitlerine yer verdiği eseri *en-Nüket*'te ise, Hâkim'in zikrettiği en zayıf isnadları sıraladıktan sonra Hâkim ve onu takip edenlerin zikrettiği isnadlarda bulunan râvilerin vaz' (uydurma) ile nitelenme derecesine ulaşmadıklarını ifade etmiştir. Ardından da *evhe'l-esânîd* olarak isimlendirilmeye daha uygun gördüğü çok sayıda nüsha olduğunu belirterek müttehem râvilerin nüshalarından örnekler vermiştir.⁶³ İleride bu râviler ve isnadlar tafsilatıyla ele alınacağı için burada yalnızca müellifin eserde konuyu ele alış biçimini vermekle iktifa edilecektir.

Irâkî'nin hadis usûlüne dair bir başka eseri, *Mukaddimetü İbnü's-Salâh*'ı 1002 beyitte ihtisar ettiği *Elfiyye*'si üzerine, İbn Hacer'in öğrencilerinden meşhur hadis alimi Şemseddîn es-Sehâvî'nin (ö. 902/1497) kaleme aldığı *Fethü'l-muğîs*'te de evhe'l-esânîde yalnızca kısaca atıfta bulunulmuştur. Müellif sahîhin en sahîhi olması gibi zayıfın da en zayıfı olduğuna dikkat çekmiş; bunlardan, isnadlar arasında tercih yaparak hangilerinin itibara elverişli olup hangilerinin olmadığı hakkında değerlendirmede bulunurken istifade edileceğini belirtmiştir.⁶⁴ Bu malumat dışında ise herhangi bir bilgi vermemiş ve isnadların hangi isnadlar olduğunu söylememiştir.

Müteahhirûn döneminde evhel-esânîd konusunu inceleyen bir başka alim, pek çok ilim dalı ile ilgili eser vermiş olan dönemin önde gelen isimlerinden Süyûtî'dir (ö. 911/1505). Süyûtî, Nevevî'nin (ö. 676/1277) *Takrîb* adlı eseri⁶⁵ üzerine yazdığı şerhi *Tedribü'r-râvî fî şerhi*

⁶² Bk. İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 77.

⁶³ İbn Hacer, *en-Nüket*, s. 501-502.

⁶⁴ Sehâvî, *Fethü'l-muğîs*, I, 25.

⁶⁵ Söz konusu eser, Nevevî'nin İbnü's-Salâh'ın *Mukaddime*'si üzerine yaptığı ihtisar çalışması olan *İrşâdü tullâbi'l-hakâik*'in ihtisarıdır. Nevevî *İrşâd*'ında da “Sahih” başlığı altında bir isnad için mutlak olarak *esahhu'l-esânîd* demenin mümkün olmadığını ifade etmekle birlikte bazı alimler tarafından *esahhu'l-esânîd* olarak isimlendirilen isnadlara yer verirken *evhe'l-esânîde* değinmemiş yalnızca “Zayıf” bahsinde zayıfın dereceleri olduğuna işaret etmekle yetinmiştir. Bk. Nevevî, *İrşâd*, I, 111-116, 153.

Takribi'n-Nevevi'de, evhel-esânîdi “Zayıf” başlığı altında ele almıştır. Nevevî kitabında zayıf bahsinde, *sahîh*'in sıhhatinin değişiklik göstermesi gibi zayıfın da zayıflığının dereceleri olduğuna dikkat çekmekle birlikte bu dereceleri zikrederek detaylandırma yoluna gitmemiş dolayısıyla evhel-esânîd hakkında bir şey söylememiştir.⁶⁶ Süyûtî ise şerhinde, ibarenin *sahîh*'in en *sahîh*'i olması gibi zayıf'ın da en zayıf'ı olduğuna işaret ettiğini söylemiş ardından Hâkim'in *evhel-esânîd* olarak nitelediği isnadları sıralamıştır.⁶⁷ Bu isnadlara ilaveten, mutlak olarak İbn Abbas'a ulaşan en zayıf isnadın, İbn Hacer tarafından da *silsiletü'l-keziib* şeklinde nitelendirilen bir isnad olduğunu belirtmiştir.⁶⁸

Son dönem alimlerinden Cemâleddîn el-Kâsımî (1866-1914) hadis usûlüne dair meseleleri yeni bir tertiple ele aldığı eseri *Kavâidü't-tahdîs*'inde, “Zayıflığın Farklı Dereceleri” (تفاوت الضعيف) başlığı altında zayıflığın, râvilerde bulunan zayıflığın şiddeti nispetinde değişiklik göstereceğine işaret ederek Sehâvî'den, evhe'l-esânîd bilgisinden *itibara* uygun olan ile olmayan arasında ayırım yapmada kullanılacağına dair bir alıntı yapmıştır. Ardından okuyucuyu evhe'l-esânîd hakkında detaylar için Hâkim ve Süyûtî'ye yönlendirmiştir.⁶⁹ Bir başka ilim adamı Tâhir el-Cezâirî de (ö. 1920) *Tevcihü'n-nazar ila usûli'l-eser* adlı eserinde, Hâkim'in *Mâriife*'sindeki usûl konularına yer verirken 18. nev' olan “Cerh ve Ta'dîl Bilgisi” başlığı altında, esahhu'l-esânîd olarak nitelenen isnadların bir kısmını zikretmiştir.⁷⁰ Yine bu dönemin önde gelen fikir adamlarından Babanzâde Ahmed Naim (1872-1934) *Hadis Usûlü ve Istılahları* adlı çalışmasında “Zayıf Hadis” bahsinde Hâkim'den naklen evhe'l-esânîdi sıralamıştır.⁷¹

Gerek hadis gerekse diğer İslami ilimlere dair telifleri ve tahkik çalışmaları ile tanınan çağdaş ilim adamlarından Nureddin İtr, *Menhecü'n-nakd fî ulûmi'l-hadîs* isimli eserinde “Merdûd Hadis Bilgisi” başlığı altında zayıf hadisin mertebeleri olduğuna değindikten sonra

⁶⁶ Bk. Nevevî, *Takrîb*, s. 85.

⁶⁷ Süyûtî, *Tedrib*, s. 142-143.

⁶⁸ Süyûtî, *Tedrib*, s. 143.

⁶⁹ Cemâleddîn el-Kâsımî, *Kavâidü't-tahdîs*, s. 112.

⁷⁰ Tâhir el-Cezâirî, *Tevcihü'n-nazar*, I/422-424.

⁷¹ Babanzâde Ahmed Naim, *Hadis Usûlü ve Istılahları*, s. 270-272.

Hâkim'den naklen evhe'l-esânîd olarak nitelenmiş bazı isnadları zikretmiş ve bu isnadların râvileri hakkında hadis münekkittlerinden kısa değerlendirmelere yer vermiştir.⁷² *Teyssîru mustalahi'l-hadîs* adlı çalışmasında Mahmud Tahhân'ın, zayıfın farklı dereceleri olduğundan bahsettikten sonra Hâkim'den iktibasla bazı evhe'l-esânîdlere yer verdiği görülmektedir.⁷³ Lübnanlı âlim Subhi es-Sâlih (ö. 1986) de "Sahîh Hadis" bahsinde ulemânın esahhu'l-esânîd konusunda farklı görüşleri bulunduğuna ve bir konu özelinde bir isnadı *esahh* olarak nitelemenin o isnadın mutlak olarak sahih olduğu değil o konuyla ilgili en makbul veya en az zayıf olan isnad olduğu anlamına geldiğine dikkat çekmiştir.⁷⁴

Çağdaş Türkçe hadis usûlü eserlerinde konunun ele alınış şeklinin klasik hadis usûlü eserlerinden çok farklı olmadığı söylenebilir. İbrahim Canan tarafından kaleme alınan *Hadis Usûlü ve Tarihi* adlı kitabın "Hadisin Tahlili" başlıklı bölümde hem esahhu'l-esânîd hem de evhe'l-esânîd konularının müstakil başlıklar altında ele alındığı görülmektedir.⁷⁵ Canan, evhe'l-esânîd konusunun usûl kitaplarında "Zayıf hadisler" başlığı altında ele alınırken kendisinin, sened konusunun bütünlüğünü korumak düşüncesiyle konuyu senede dair bölümde zikrettiğini ifade ettikten sonra Hâkim'den iktibasla en zayıf isnadları sıralamış, bunlara dair herhangi bir değerlendirmede bulunmamıştır. Bir başka Türkçe hadis usûlü eseri yazarı Talat Koçyiğit ise müstakil bir başlık ayırmamakla birlikte, "Sahih Hadisler ve Çeşitleri" başlığı altında esahhu'l-esânîde değinirken evhe'l-esânîdden bahsetmemiştir.⁷⁶

Eserinde esahhu'l-esânîde kısaca değinmekle birlikte evhe'l-esânîd konusuna yer vermeyen bir diğer isim İsmail Lütfi Çakan'dır. Çakan, sahih terimiyle ilgili bir not olarak bahsettiği esahhu'l-esânîd ile ilgili olarak farklı alimlerin farklı değerlendirmeleri bulunduğuna dikkat çekerek bir konu özelinde, "Bu konuda en sahih rivayet budur" değerlendirmesinin mutlak bir değerlendirme olmayıp o konuda bilinen hadisler arasında en sahih olduğunu ifade

⁷² Nureddin İtr, *Menhecü'n-nakd*, s. 288-289.

⁷³ Tahhân, *Teyssîr*, s. 63-64.

⁷⁴ Subhi es-Sâlih, *Hadis İlimleri ve Hadis İstılahları*, s. 128-129.

⁷⁵ Bk. Canan, *Hadis Usûlü ve Tarihi*, s. 430-434.

⁷⁶ Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, s. 34-35.

etmiştir.⁷⁷ Ahmet Yücel de *Hadis Usûlü*'nde, hadislerle ilgili “Temel Kavramlar” kısmında bulunan “Sened” başlığı altında isnada dair kavramları sıralarken esahhu'l-esânîd ve evhe'l-esânîd ifadelerinin tanımını yaparak esahhu'l-esânîd için bir kaç isnad zikrederken evhe'l-esânîd örnekleri için okuyucuyu Hâkim'in *Marife*'sine yönlendirmiştir.⁷⁸

Evhe'l-esânîd tabirinin hadis usûlü eserlerindeki seyri incelendiğinde, ilk defa Hâkim en-Nîsâbûrî tarafından kullanıldığı ve sonraki alimlerin de genellikle onun zikrettiği isnadlara atıfta bulunduğu görülmektedir. Hâkim'den sonra konuya en fazla ilavede bulunan isim İbn Hacer olmuştur. İbn Hacer, Hâkim'den naklettiği en zayıf olmakla nitelenen isnadlara yedi adet nüsha ilave ederek bunları evhe'l-esânîd olarak isimlendirilmeye daha uygun bulunduğunu ifade etmiştir. Bu konu üzerine hadis usûlü eserlerinde, bu isnadların hangileri olduğuna dair ortaya konan kanaatler yanında diğer bir tartışma, mutlak olarak bir isnadın en zayıf veya en sahih olarak nitelenip nitelenemeyeceğidir. Hadis usûlü müellifleri bu tartışmaya genellikle esahhu'l-esânîd konusunda yer vermekle birlikte bazı müellifler evhe'l-esânîd konusunu dile getirirken değinmiştir.

Evhe'l-esânîd bahsine kıyasla, mukabili olan esahhu'l-esânîd konusu üzerinde gerek klasik gerekse modern dönemdeki âlimlerin daha fazla durduğu görülmektedir. Nitekim esahhu'l-esânîd olarak nitelenen isnadların ortaya çıkışı, evhe'l-esânîd nitelemesinden çok daha önce olmuş⁷⁹ sonrasında da bu şekilde isimlendirilen isnadlara yenileri eklenmiştir. Hadis usûlü müellifleri de ekseriyetle esahhu'l-esânîd konusuna geniş bir yer ayırırken evhe'l-esânîdi ya yalnızca mukabilinden hareketle zikretmiş ya da Hâkim'den, en zayıf isnad olmakla nitelenen isnadları iktibasla yetinmişlerdir.

Genellikle “zayıf” bahsi dahilinde zikredilen evhe'l-esânîd tabirinin de esahhu'l-esânîdin mukabili olmak şeklinde dile getirildiği görülmektedir. Ancak bu ikisi aynı konunun eş değerdeki farklı yönleri olarak ele alınmamıştır. Esahhu'l-esânîd genellikle, “Sahih hadis” ile ilgili konulardan biri olarak incelenirken evhe'l-esânîd zayıf hadisin belki küçük bir detayı olarak görülmüştür. Sonuç olarak evhe'l-esânîd konusunu bilmenin hadis talebesine birtakım

⁷⁷ Çakan, *Hadis Usûlü*, s. 109.

⁷⁸ Yücel, *Hadis Usûlü*, s. 35-36.

⁷⁹ Bk. Esahhu'l-esânîd başlığı, s. 15-17.

faydalar sağladığı yönünde değerlendirmeler bulunsa da konu üzerinde esahhu'l-esânîd kadar durulmadığı söylenebilir.

İKİNCİ BÖLÜM
EN ZAYIF HADİS İSNADLARI

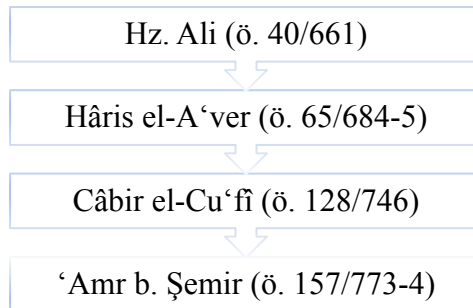
Hâkim en-Nîsâbü'rî tarafından, önde gelen sahabiler ve belli başlı beldeler özelinde en zayıf olmakla nitelenen isnadlar, hadis âlimleri arasında genel kabul görmüştür. Hâkim'den sonra bu şekilde isimlendirilen isnadlara İbn Hacer'in birkaç önerisi dışında herhangi bir ilave yapılmamıştır. Konuyu ele alan müellifler genellikle ya isnadları Hâkim'den birebir iktibasla vermiş ya da geniş bilgi için okuyucularını ona yönlendirmişlerdir.

Bu bölümde evhe'l-esânîd olarak vasıflanan isnadlar ve bu isnadları oluşturan râvilerin cerh-ta'dîl durumları incelenecektir. Tespit edilebildiği kadarıyla bu isnadlar, çoğunlukla sahâbi râvî ile tabiîn ve etba-ı tabiîn neslinden râvilerden oluşmaktadır. İncelemeye konu olan isnadlarda bulunan râvî sayısı çoğunlukla dört olmakla birlikte, üç veya beş râvili isnadlar da bulunmaktadır. İsnadlar Hâkim'in *el-Mârifê*'de zikrettiği sıra esas alınarak incelenmiştir.

Hâkim, *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs* adlı eserinde evhe'l-esânîd olarak belirlediği 12 isnad sıralamaktadır. İsnad ile ilgili değerlendirmeler doğrudan râvilerin durumları ile irtibatlı olduğundan, burada her bir isnadın râvileri tek tek ele alınarak haklarında kullanılan cerh-ta'dîl lafızları ortaya konulacaktır. Sahâbi râviler, isnadın zayıflığı ile irtibatlı olmadıklarından biyografilerine yer verilmeyecektir. Daha sonra isnadda yer alan râvilerin durumları bir arada değerlendirilerek isnadın en zayıf olarak adlandırılma sebebi ile ilgili fikir yürütülecektir.

I. EHL-İ BEYT'E ULAŞAN EN ZAYIF İSNAD

Hâkim en-Nîsâbü'rî'ye göre Ehl-i Beyt'e ulaşan en zayıf isnad, Amr b. Şemir'in Câbir el-Cu'fî'den, Câbir'in Hâris el-A'ver'den, Hâris'in Hz. Ali'den naklidir. Hâkim'in söz ettiği isnad, rivayet lafızları ile birlikte şu şekildedir: “ عمرو بن شمر عن جابر الجعفي عن الحارث الأعور عن ”⁸⁰علي

⁸⁰ Hâkim, *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs*, s. 241.

Şekil 1: Hâkim'e Göre Ehl-i Beyt'e Ulaşan En Zayıf İsnad

A. Hâris el-A'ver

Ebû Züheyr Hâris b. Abdullah el-Hemdânî el-Kûfî el-A'ver, büyük tabiûn tabakasındandır. Ferâiz konusundaki bilgisiyle tanınan Hâris,⁸¹ Kûfeli fakihlerden biridir. Hâris; Hz. Ali, Abdullah b. Mes'ûd, Zeyd b. Sâbit'ten hadis nakletmiştir. Kendisinden Abdullah b. Mürre, Dahhâk b. Mûzâhim, Ebû İshak es-Sebi'î ve Atâ b. Ebû Rabâh'ın rivayetleri bulunmaktadır. Hz. Ali'den 40 adet hadisi olduğu nakledilen⁸² Hâris'in kitapları olduğu da söylenmiştir.⁸³ Hâris el-A'ver 65 yılında Kûfe'de vefat etmiştir.⁸⁴

Tabiî hadis âlimi Şa'bî (ö. 104/722), Hâris'in yalancı olduğunu aktarmış⁸⁵ İbrahim en-Nehaî de Hâris'in *مهم* olduğunu ifade etmiştir.⁸⁶ Ali b. el-Medîni, Hâris'in yalancı olduğunu ifade eden isimler arasındadır.⁸⁷ Şa'bî'nin, yalancılıkla itham etmekle birlikte Hâris'i, gördüğü hayırlı 8 tabiî arasında zikrederek onun en hayırlılarından biri olduğunu ifade ettiği de nakledilmektedir.⁸⁸ Ayrıca Şa'bî, Hâris'i yalancılıkla suçlayıp nedenini açıklamadığı için İbn Abdülber tarafından tenkit edilmiştir. Endülüslü hadis münekkidi İbn Abdilber (ö. 463/1071) Şa'bî'nin bu tavrının Hâris'in teşeyyü'ünden, yani Hz. Ali'yi seleflerinden üstün görmesinden kaynaklandığını ifade eder.⁸⁹

Hâris el-A'ver özellikle Hz. Ali'den nakilleri konusunda tenkit edilmiştir. Bir başka tabiî muhaddis olan İbn Sîrîn (ö. 110/729), Hâris'in Hz. Ali'den tüm nakillerinin batıl olduğunu

⁸¹ Bk. İbn Sa'd, *Tabakât*, VI, 168.

⁸² İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, I, 264.

⁸³ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, III, 78.

⁸⁴ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, I, 264.

⁸⁵ Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr*, II, 273; İbn Adî, *el-Kâmil*, II, 175.

⁸⁶ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, III, 78.

⁸⁷ İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 612.

⁸⁸ İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 613.

⁸⁹ İbn Abdilber, *Câmi'u beyâni'l-'ilm ve fadlihî*, II, 300.

belirtir.⁹⁰ Rivayetlerinin çoğunun Hz. Ali ve İbn Mesud'dan olduğuna dikkat çeken İbn Adî de Hâris'in bu iki isimden rivayetlerinin tamamının muteber olmadığı kanaatindedir.⁹¹ İbn Mehdî'nin özellikle Ebû İshak > Hâris > Hz. Ali isnadıyla gelen rivayetleri almadığı aktarılmıştır. Yahyâ b. Said el-Kattân ise aynı isnadla gelen bir rivayeti nakletmiş fakat söz konusu isnadın aslında İbn Mesûd'a ulaştığı görülmüştür.⁹²

Yahyâ b. Main bir seferinde Hâris hakkında ضعیف (zayıf) değerlendirmesinde bulunduğu halde,⁹³ *et-Târih*'inde Hâris için ليس به بأس (zararı yok) lafzını kullandığı görülmektedir.⁹⁴ İbn Maîn ayrıca Hâris'in Hz. Ali'den rivayetlerinde sika olduğunu da ifade etmiştir. Osman ed-Dârimî ise İbn Maîn'in bu görüşünün desteklenmediğini bildirmiştir.⁹⁵ Horasan hadis imamlarından Sa'dî, Hâris'in durumunu sorduğunda Ali b. el-Medîni: "Senin gibi (bu ilimde mahir) biri, yalancı Hâris'i mi soruyor?" diyerek Hâris'in "كذاب" (yalancı) olduğunun yaygın bir bilgi olduğunu ihsas etmektedir.⁹⁶

Ebû Hâtim, Hâris hakkında ضعیف الحديث (hadisi zayıftır) ve ليس بقوي (kuvvetli değildir) değerlendirmesi yapmış ve onun, hadisiyle ihticac edilmeyecek bir râvi olduğunu ifade etmiştir. Aynı şekilde Ebû Zür'a da Hâris'in hadisiyle ihticac edilmeyeceğini söylemiştir.⁹⁷ Nesâî, kuvvetli olmadığını,⁹⁸ Dârekutnî de zayıf olduğunu ifade etmiştir.⁹⁹

⁹⁰ İbn Adî, *el-Kâmil*, II, 176.

⁹¹ İbn Adî, *el-Kâmil*, II, 176.

⁹² İbn Adî, *el-Kâmil*, II, 176.

⁹³ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, III, 79.

⁹⁴ İbn Maîn, *et-Târih*, III, 360.

⁹⁵ İbn Adî, *el-Kâmil*, II, 176.

⁹⁶ İbn Adî, *el-Kâmil*, II, 175.

⁹⁷ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, III, 79.

⁹⁸ İbn Adî, *el-Kâmil*, II, 176.

⁹⁹ İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 614.

İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*'inde yer verdiği Hâris'in aşırı bir Şîî olduğunu söylemiş ve onu hadis ilminde ضعیف (zayıf) olarak değerlendirmiştir.¹⁰⁰ İbn Hibbân ayrıca aslında Hz. Ali'nin sözü olduğu halde Hâris'in Hz. Peygamber'e ref ederek naklettiği bir rivayete de yer vermiştir.¹⁰¹ İbn Adî, Hâris'in özellikle Hz. Ali ve İbn Mes'ûd'dan rivayetlerinin çoğunun mahfuz olmadığını söylemiştir.¹⁰² İbn Sîrîn de Hâris'in Hz. Ali'den nakillerinin tamamının batıl olduğunu ifade etmiştir.¹⁰³

İbn Şâhîn, Hâris'e *Sikât*'ında yer vermiş ve Ahmed b. Sâlih el-Mısırî'nin (ö. 248/863) Şa'bî'nin Hâris'i yalancı olarak nitelemesi hakkında onun hadis naklinde değil, görüşlerinde yalancı olduğu yorumunda bulunduğunu aktarmıştır.¹⁰⁴ Zehebî de Hâris'in rivayetlerinin *Sünen*lerde bulunduğunu ve Nesâî'nin ve hatta Şa'bî'nin onu ta'n ettiği halde rivayetini naklettiğini belirterek yalancılığının hadislerde değil hadis rivayeti dışındaki konuşmalarında olduğuna kanaat getirmiştir.¹⁰⁵ İbn Hacer ise Nesâî'nin *Sünen*'inde Hâris'in yalnızca bir rivayetine yer verdiğiine işaret ederek hadis naklinde zayıf olduğuna dikkat çekmiştir.¹⁰⁶

B. Câbir el-Cu'fî

Ebû Abdullah Câbir b. Yezîd el-Hâris el-Cu'fî, Kûfeli Şîî bir muhaddistir. Tâbiun neslinden olan Câbir, önceleri mutedil Şîî görüşleri bulunurken daha sonra imamet anlayışını savunan Şia doktrinini benimsemiştir. Câbir; Atâ b. Ebû Rebâh, İkrime, Ebû Tufeyl gibi isimlerden hadis rivayet etmiştir. Kendisinden nakilde bulunanlar arasında Süfyân es-Sevrî, Şu'be b. Haccâc, Şerîk, Süfyan b. Uyeyne, Hasan b. Sâlih isimleri sayılabilir.

¹⁰⁰ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, I, 265.

¹⁰¹ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, I, 265.

¹⁰² İbn Adî, *el-Kâmil*, II, 176.

¹⁰³ İbn Adî, *el-Kâmil*, II, 176.

¹⁰⁴ İbn Şâhîn, *Târihu esmâi's-sikât*, s. 71.

¹⁰⁵ Zehebî, *Mîzân*, I, 437.

¹⁰⁶ İbn Hacer, *Tehzib*, I, 615.

Şâ'bî'nin Câbir'e "Sen Hz. Peygamber adına yalan söylemeden ölmeyeceksin" dediği ve birkaç gün sonra da Câbir'in, yalancılıkla itham edildiği aktarılmıştır.¹⁰⁷ Zâide b. Kudâme (ö. 161/777) Câbir'in yalancı olduğunu ve rec'ate inandığını bildirmiştir.¹⁰⁸ Zâide ayrıca Câbir'in ashaba sövdüğünü ileri sürmüştür.¹⁰⁹ İmam Şafîî, Süfyan b. Uyeyne'nin Câbir hakkında, muhtemelen sözlerini sakıncalı bulduğuna dikkat çekmek üzere, "Ondan bir söz duydum ve çatının üzerimize çökmesinden korktum" dediğini aktarmıştır.¹¹⁰ Nitekim Süfyan b. Uyeyne de Câbir'in rec'ate inandığı kanaatindedir.¹¹¹ İbn Hibbân da onun Abdullah b. Sebe taraftarı olup rec'ate inandığını söylemiştir.¹¹²

Ebû Hanîfe, Hz. Peygamber'den elli bin hadis bildiğini söyleyip bunları açığa çıkarmayan Câbir'i son derece yalancı biri olarak değerlendirmiştir.¹¹³ Zaten Câbir de "Elli bin hadis biliyorum, bunların hiçbirini nakletmedim." sözüyle¹¹⁴ Ebû Hânîfe'nin bu eleştirisini haklı çıkarıyor gibidir. Ayrıca kendisine Süfyan es-Sevrî'nin rivayetleri konusundaki fikri sorulduğunda Ebû Hânîfe, Sevrî'nin Câbir'den olan rivayetleri ve Hz. Ali > Hâris > Ebû İshak isnadı ile naklettikleri dışındakilerin alınabileceğini söylemiştir.¹¹⁵

Mütekaddimûn muhaddislerinden Vekî' b. el-Cerrâh (ö. 197/812) ise Câbir el-Cûfî'nin sika olduğundan şüphe duyulmaması gerektiğini söylemiştir.¹¹⁶ Câbir hakkında olumlu kanaat bildiren bir diğer isim Süfyan es-Sevrî, çokça rivayetini naklettiği Câbir için

¹⁰⁷ İbn Adî, *el-Kâmil*, II, 113.

¹⁰⁸ İbn Adî, *el-Kâmil*, II, 114.

¹⁰⁹ İbn Hacer, *Tehzib*, I, 525.

¹¹⁰ İbn Hacer, *Tehzib*, I, 525.

¹¹¹ İbn Adî, *el-Kâmil*, II, 116; İbn Hacer, *Tehzib*, II, 43.

¹¹² İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, I, 246.

¹¹³ İbn Adî, *el-Kâmil*, II, 113.

¹¹⁴ Müslim, "Mukaddime", 12.

¹¹⁵ İbn Adî, *el-Kâmil*, II, 113.

¹¹⁶ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, II, 498.

hadis konusunda ondan daha titizini görmediğini belirtmiştir.¹¹⁷ Fakat Sevrî, Câbir için, “حدثني” ve سمعت dediye öyledir” diyerek¹¹⁸ bir takyit de yapmıştır. Şu‘be de Câbir’in حدثنا ve سمعت dediğinde son derece güvenilir olduğunu bildirmiştir.¹¹⁹ Benzer bir değerlendirmeyi Züheyr b. Muaviye (ö. 173/789) de yapmıştır.¹²⁰ Şu‘be ayrıca kendisine, pek çok kimseden rivayeti terk ettiği halde çokça tenkit edilen Câbir’den nakilde bulunması hatırlatıldığında, Câbir’den imtina edilecek bir şey duymadığını söylemiştir.¹²¹ Bununla birlikte, yukarıdaki münekkittlerin Câbir’in nakillerinde bu türden bir takyide gitmesi, semâya delalet etmeyen sigalar ile naklettiği rivayetler üzerinde şüphe olabileceğini akla getirmektedir. Nitekim İbn Sa‘d, Câbir’in kâle lafzı ile naklettiklerinde tedlis olabileceği kanaatindedir.¹²²

Yahya b. Main Câbir’in, muteber olmadığını ve hadisinin alınmayacağını söylemiştir.¹²³ Ebû Zür‘a, Câbir’i لين (gevşek) olarak değerlendirmiş, Ebû Hâtim de Câbir’in rivayetlerinin itibar için yazıldığı halde ihticac için kullanılamayacağını ifade etmiştir.¹²⁴ Ahmed b. Hanbel bir mecliste, daha önce kendisinden sakınılmasını öğütlediği Câbir’den bazı rivayetler yazdırmış fakat bunu bu rivayetlerin bilinmesi için yaptığına dikkat çekmiştir.¹²⁵ Câbir için Nesaî de الحديث متروك olduğunu¹²⁶ ve ondan hadis alınmayacağını bildirmiştir.¹²⁷

¹¹⁷ İbn Adî, *el-Kâmil*, II, 117.

¹¹⁸ İbn Sa‘d, *Tabakât*, VI, 345.

¹¹⁹ İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 526.

¹²⁰ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, II, 497.

¹²¹ İbn Adî, *el-Kâmil*, II, 117.

¹²² İbn Sa‘d, *Tabakât*, VI, 345.

¹²³ İbn Maîn, *et-Târih*, III, 364; İbn Adî, *el-Kâmil*, II, 114.

¹²⁴ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, II, 498.

¹²⁵ İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 527.

¹²⁶ İbn Adî, *el-Kâmil*, II, 114.

¹²⁷ İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 527.

Yahyâ b. Saîd el-Kattân; Sevrî'nin, hakkında olumlu kanaat belirttiği Câbir'i kendilerine getirene kadar ondan rivayet almadıklarını ifade etmiştir.¹²⁸ Abdurrahman b. Mehdî ise önceleri Câbir'den hadis almasına rağmen sonradan Câbir'in rivayetlerini terk etmiştir.¹²⁹ İbn Adî, Câbir hakkındaki eleştirilerin genelini rec'ate inandığı yönünde olduğunu, bununla birlikte kimsenin ondan hadis naklinden geri durmadığını söylemiştir. Fakat yine de Câbir'i hadis naklinde zayıf olmaya daha yakın bir durumda değerlendirdiğini kaydetmiştir.¹³⁰ İbn Hacer de Câbir el-Cu'fî'nin zayıf olduğunu ifade etmiştir.¹³¹

128 yılında vefat eden Câbir'in *Sünen-i Ebû Dâvud*, *Câmi'u't-Tirmizî* ve *Sünen-i İbn Mâce*'de rivayetleri bulunmaktadır.¹³² Tirmizî, rivayetini naklettikten sonra Câbir hakkında olumsuz kanaatler bulunmakla birlikte, Vekî' b. el-Cerrâh'ın "Câbir olmasaydı Kûfe'de hadis olmazdı." sözünü aktarmıştır. Ebû Dâvud ise *Sünen*'inde bir rivayetine yer verdiği Câbir için, ondan yalnızca tek rivayet aldığını vurgulayarak onun zayıf bir râvi olduğuna dikkat çekmiştir.¹³³ Şîî olan Câbir'in çok sayıda rivayeti, Şîîlerin en önemli hadis kaynaklarından olan Küleynî'nin *el-Kâfî*'sinde yer almaktadır.

C. 'Amr b. Şemir

Ebû Abdullah Amr b. Şemir el-Cu'fî Kûfeli bir Şîî'dir.¹³⁴ İmrân b. Müslim, Amr b. Kays, Câbir el-Cu'fî, A'meş gibi isimlerden nakilde bulunmuştur. Ahmed b. Yunus, Amr'dan hadis nakledenler arasındadır.

¹²⁸ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, II, 211.

¹²⁹ İbn Adî, *el-Kâmil*, II, 115.

¹³⁰ İbn Adî, *el-Kâmil*, II, 119.

¹³¹ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 137.

¹³² Mesela Bk. Ebû Dâvûd, "Salât, 201; Tirmizî, "Salat", 152; "Menâkıb", 46; İbn Mâce, "Taharet ve Sünenüha", 28; "Ezân ve Sünnetu fihâ", 5; "İkâmetü's-salat ve sünenü fihâ", 124; "Nikah", 24; "Ticârât", 46.

¹³³ Ebû Dâvûd, "Salât", 201.

¹³⁴ Zehebî, *el-Muğnî*, II, 485.

Yahyâ b. Maîn, Amr'dan hadis alınmayacağını söylemiştir.¹³⁵ Ebû Hâtim Amr için *ضعيف الحديث* lafzını kullanarak hadisnin terkedildiğini belirtmiştir. Ebû Zür'a, Amr'ın *ضعيف الحديث* olduğunu ifade etmiştir.¹³⁶ Buhârî de Amr için hiçbir şekilde rivayeti alınmayacak râviler için kullandığı *منكر الحديث* değerlendirmesinde bulunmuştur.¹³⁷

Cerh ve ta'dîl âlimi Cûzcânî (ö. 259/873) Amr b. Şemir'in yoldan çıkmış bir yalancı olduğunu söylemiştir.¹³⁸ Nesai¹³⁹ ve Dârekutnî de¹⁴⁰ Amr'ı *متروك الحديث* olarak değerlendirmiştir. İbn Hibbân, Amr'ın Rafızî olduğunu ve ashaba hakaret ettiğini ileri sürmüştür. Amr'ın ehl-i beyt hakkında güvenilir isimlerden uydurma rivayetler naklettiğine dikkat çeken İbn Hibbân, Amr'dan taaccüp için olması dışında hadis yazılmasının caiz olmayacağı kanaatindedir.¹⁴¹ Hâkim de ehl-i beyte ulaşan en zayıf isnad olarak yukarıdaki isnadı zikrettikten sonra Amr b. el-Şemir'in Câbir el-Cu'fî'den naklinin muteber olmadığına dikkat çekmek için bir rivayete yer vermiştir. Rivayette Amr'ın Câbir'den naklini duyan kimse, yalnızca isimlerini duyduğu halde sinirinden ortamı terk etmektedir.¹⁴²

İbn Adî, Amr'ın nakillerinin çoğunun mahfuz olmadığını belirtmiştir. Amr'ın Kûfe'nin en faziletli ve en sika isimlerinden biri olan Amr b. Kays'tan nakillerine örnekler ile birlikte mahfuz olmayan bazı rivayetlerine de yer vermiştir. Bunlar arasında Amr'ın Câbir el-Cu'fî'den nakilleri de bulunmaktadır.¹⁴³ Fakat burada İbn Adî'nin evhe'l-esânîd olarak nitelenen isnad ile gelen herhangi bir rivayeti zikretmediği görülmektedir. 157 yılında vefat eden Amr b. Şemir'in nakillerine *Kütüb-i sitte*'de rastlanmamaktadır.

¹³⁵ İbn Maîn, *et-Târîh*, III, 562.

¹³⁶ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VI, 240.

¹³⁷ Buhârî, *et-Târihu'l-kebir*, VI, 344.

¹³⁸ Zehebî, *Mîzân*, III, 268.

¹³⁹ Nesai, *Du'afâ*, s. 80.

¹⁴⁰ İbnü'l-Cevzî, *Kitâbü'd-Duafâ*, II, 228.

¹⁴¹ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, II, 41.

¹⁴² Bk. Hâkim, *Ma'rîfetü ulûmi'l-hadîs*, s. 241.

¹⁴³ Bk. İbn Adî, *el-Kâmil*, VI, 228.

Ehl-i beyt'e ulaşan en zayıf isnad olarak adlandırılan bu isnadın râvileri Şîî isimlerden oluşmaktadır. Dolayısıyla isnadın tüm râvileri ehl-i sünnet uleması tarafından adalet yönünden cerh edilmiştir. İsnadın ilk iki râvisi Hâris el-A'ver ile Câbir el-Cu'fi, özellikle kendilerine yakın dönemdeki münekkittler tarafından ağır bir şekilde, yalancılık ve hadis uydurmak ile suçlanmıştır. Yine Amr b. Şemir hakkında da yalancı değerlendirmesi bulunmakla birlikte, daha çok metrûk bir râvi olduğuna delalet eden diğer cerh lafızları görülmektedir.

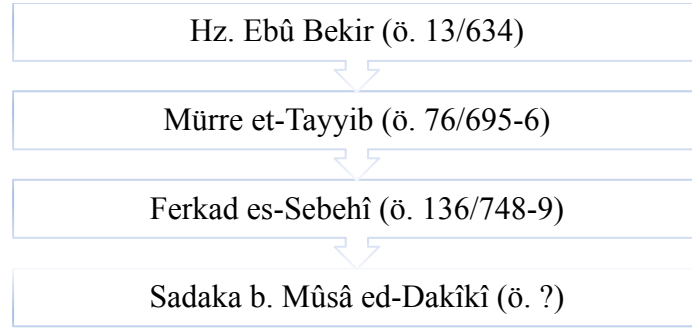
Her ne kadar isnadı oluşturan râvilerin her biri Şîî olsa da görüşlerinin propagandasını yaptıklarına dair bir bilgi kaydedilmemiştir. Bununla birlikte bu râvilerin hadis naklinde muteber olmayıp rivayetlerinin ihticaca uygun olmadığına dikkat çekilmiştir. Her biri hakkında Şiilik ile ilgili değişik derecelerde tenkitler bulunan râvilerin peş peşe sıralanmış olması, bu isnadı aşırı zayıf kılan başlıca sebep olarak görülebilir.

Hâkim en-Nisâbûrî'nin ehl-i beyt'e ulaşan en zayıf isnad olarak adlandırdığı bu isnadla gelen bir rivayete Sünnî ve Şîî kaynaklarda rastlanmamıştır. Ravileri sünnî hadis alimleri tarafından Şiilik ile tenkit edilmelerine rağmen Şii kaynaklarda bu isnad ile nakledilen bir rivayet bulunmaması ilginçtir. Sünnîler arasında ise muhtemelen çok zayıf bulunduğu için bu isnadla nakledilen rivayetler terk edilmiş ve kaynaklara intikal etmemiştir. Ancak Amr b. Şemir'in Câbir el-Cu'fi'den, Hâris el-A'ver'in de Hz. Ali'den çok sayıda rivayeti bulunduğundan dolayı, Hâkim'in iki isnad grubunun birleştiği rivayetleri en zayıf isnad olarak sunduğu söylenebilir.

II. HZ. EBÛ BEKİR'E ULAŞAN EN ZAYIF İSNAD

Hâkim en-Nisâbûrî'ye göre Hz. Ebû Bekir'e ulaşan en zayıf isnad, Sadaka b. Mûsâ'nın Ferkad es-Sebehî'den, Ferkad'ın Mürre et-Tayyib'den, Mürre'nin Hz. Ebû Bekir'den naklidir. Hâkim'in söz ettiği isnad, rivayet lafızları ile birlikte şu şekildedir: “ صدقة بن موسى الدقيقي عن فرقد: “¹⁴⁴السبحي عن مرة الطيب عن أبي بكر الصديق رضي الله عنه

¹⁴⁴ Hâkim, *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs*, s. 242.

Şekil 2: Hâkim’e göre Hz. Ebû Bekir’e Ulaşan En Zayıf İsnad

A. Mürre et-Tayyîb

Ebû İsmâil Mürre b. Şerâhîl el-Hemdânî el-Bükeylî es-Seksekî el-Kûfî, tâbiinin büyüklerinden olup çokça ibadet etmesi dolayısıyla Mürre et-Tayyib ve Mürre el-Hayr olarak tanınmıştır.¹⁴⁵ Mürre’nin, Haccâc es-Sekafî (ö. 67/687) zamanında gerçekleşen Cemâcim savaşı¹⁴⁶ sonrasında vefat ettiği ifade edilirken¹⁴⁷ 76 yılında veya sonrasında¹⁴⁸ vefat ettiği de söylenmektedir.

Mürre’nin Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Ali, Ebû Zer, Hüzeyfe b. Yemân, İbn Mes’ûd, Ebû Mûsâ el-Eş’ârî, Zeyd b. Erkâm, Alkame b. Kays gibi isimlerden rivayette bulunduğu nakledilmektedir. Kendisinden nakilde bulunanlar arasında ise İsmâil b. Ebî Hâlid, İsmâil b. Abdurrahman es-Süddî, Ebû İshak el-Hemedânî, Amr b. Mürre, Ferkad es-Sebehî ve Mûsâ b. Ebî Âişe gibi isimler yer alır.

İbn Sa’d ve Yahyâ b. Maîn, Mürre’nin sika olduğunu söylemişlerdir.¹⁴⁹ Buhârî, *et-Târihu’l-kebîr* adlı eserinde Mürre et-Tayyib’in isim ve künyesi ile ilgili bilgi vermiş fakat

¹⁴⁵ Mürre et-Tayyib’in çokça ibadet ettiğine dair bk. Ebû Nuaym el-İsfehânî, *Hilyetü’l-evliya*, IV, 164.

¹⁴⁶ Cemâcim savaşı: Halife Abdülmelik b. Mervan (ö. 86/705) zamanında Kufe valisi olan Haccâc b. Yûsuf es-Sekafî (ö. 95/714) ile ona isyan eden İbnü’l-Eş’as arasında Hicri 82 yılında gerçekleşen savaş. Bk. Ünlü, “Deyrülcemacim”, s. 270.

¹⁴⁷ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, VIII, 366.

¹⁴⁸ Mizzî, *Tehzîbü’l Kemâl*, XXVII, 379.

¹⁴⁹ İbn Sa’d, *Tabakât*, VI, 116; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, VIII, 266.

güvenilirliği konusunda bir yorumda bulunmamıştır.¹⁵⁰ İbn Hibbân ise ona *es-Sikât* adlı eserinde yer vermiştir.¹⁵¹

Zehebî Mürre'nin muhadram olduğunu,¹⁵² İbn Mende de Hz. Peygamber'in hayatta olduğu döneme erişmesine rağmen onu bizzat göremediğini¹⁵³ ifade etmiştir. Fakat İbn Hacer, Bezzâr'dan (ö. 292/905) rivayetle Mürre'nin Hz. Ebû Bekir'in hayatta olduğu zamana yetişmeyip kendisinden olan rivayetlerinde kopukluk olduğuna işaret etmektedir.¹⁵⁴ Nitekim Bezzâr, *Müsned*'inde Mürre'nin Hz. Ebû Bekir'den rivayetinin Zeyd b. Erkam aracılığıyla olduğunu ifade etmiştir.¹⁵⁵

B. Ferkad es-Sebehî

Ebû Ya'kûb Ferkad b. Ya'kûb es-Sebehî, Basra'da dokumacılık ile uğraşmış ve hicri 131 yılında burada vefat etmiştir. Enes b. Mâlik, İbrahim en-Nehaî, Saîd b. Cübeyr, Ebû Alâ b. Abdullah b. eş-Şehîr, Mürre et-Tayyîb gibi isimlerden rivayette bulunmuştur. Talebeleri arasında ise Saîd b. Ebî Arûbe, Hammâd b. Seleme, Hammâd b. Zeyd, Abdullah b. Şevzeb, Sadaka b. Mûsâ ed-Dakîkî, Ca'fer b. Süleyman, Ebû Seleme el-Kindî, Muğîre b. Müslim, Abdülvâhid b. Ziyâd ve Yusuf b. Atiyye bulunmaktadır. Iraklılar da kendisinden nakilde bulunmuştur.¹⁵⁶ Naklettiği hadis sayısı fazla değildir.¹⁵⁷

¹⁵⁰ Bk. Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, VIII, 5.

¹⁵¹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 446.

¹⁵² Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, I, 54.

¹⁵³ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VIII, 366.

¹⁵⁴ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VI, 219. Mürre et-Tayyîb'in doğduğu yıl konusunda kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanmamakla birlikte, kendisinin hicri 76 veya sonrasında, Hz. Ebû Bekir'in de 13 yılında vefat ettiği göz önünde bulundurulduğunda, Hz. Ebû Bekir'i yaşı küçük iken görmüş olma ihtimali bulunmaktadır. Fakat bu, Mürre'nin Hz. Ebû Bekir'den hadis naklettiği esnada temyiz şartını sağlayıp sağlamadığı konusunda bir yorumda bulunmak için yeterli bilgi sağlamamaktadır.

¹⁵⁵ Bezzâr, *el-Müsned*, I, 197.

¹⁵⁶ İbn Hibban, *el-Mecrûhîn*, II, 205.

¹⁵⁷ İbn Adî, *el-Kâmil*, VI, 253.

Basra'nın abid ve zahidlerinden olan Ferkad, içinde yaşadığı dönemin önde gelen hadis alimleri tarafından hadis ilminde ehil olmadığı yönünde tenkit edilmiştir. Eyyûb es-Sahtiyânî Ferkad için ليس بصاحب حديث değerlendirmesinde bulunmuş, ayrıca kendisi için ليس بشيء lafzını da kullanmıştır.¹⁵⁸ Eyyûb es-Sahtiyânî ayrıca Hammâd b. Zeyd'in, nebiz hakkında Ferkad aracılığıyla naklettiği bir hadis olduğunu fakat Ferkad nedeniyle bu hadisi yazmadığını ifade etmiştir.¹⁵⁹ Yahyâ b. Saîd el-Kattân da Ferkad'dan hadis nakletmekten kaçınmıştır.¹⁶⁰ İbnü'l- Medînî ve Yahyâ b. Maîn, Ferkad hakkında sikadır derken¹⁶¹ İbn Ebû Şeybe, صالح ve hadisi zayıftır değerlendirmesinde bulunmuştur.¹⁶² Yahyâ b. Maîn'in Ferkad hakkında ayrıca ليس به بأس lafzını da kullandığı bilinmektedir.¹⁶³

Ebû Hâtim er-Râzi, Ferkad için “kuvvetli değildir” (ليس بقوي) demiştir. Ahmed b. Hanbel de kendisine Ferkad'ın durumu sorulduğunda “salihdir, hadis ilminde kavi değildir” demiş, özel olarak da Ferkad'ın Mürre'den münker rivayetler naklettiğini belirtmiştir.¹⁶⁴ Buhârî de Ferkad'ın münker rivayetleri olduğuna işaret etmiştir.¹⁶⁵

İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*'de Ferkad için kendisinde gaflet bulunduğunu (فيه غفلة), hafızasının sağlam olmadığını (ورداءة حفظ), naklettiklerinde yanlış olduğunu (فكان يهيم فيما يروى) ve mevkuf rivayetleri ref ettiğini ifade etmiştir.¹⁶⁶ Dârekutnî de *Kitâbü'd-Duafâ ve'l-metrûkîn*'inde Ferkad'e yer vermiştir.¹⁶⁷

¹⁵⁸ Ukayli, *ed-Du'âfâ*, VII, 226.

¹⁵⁹ Ukayli, *ed-Du'âfâ*, VII, 226.

¹⁶⁰ Ukayli, *ed-Du'âfâ*, VII, 226.

¹⁶¹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VII, 81.

¹⁶² İbn Hacer, *Tehzîb*, VIII, 236.

¹⁶³ İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 243.

¹⁶⁴ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VII, 81.

¹⁶⁵ Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr*, VII, 131.

¹⁶⁶ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, II, 206.

¹⁶⁷ Dârekutnî, *Kitabu'd-duafâ*, I, 19.

İbn Hacer, Zekeriyâ b. Yahyâ es-Sâcî'den (ö. 307/920) naklen Ferkad'ın durumu hakkında münekkitler arasında ihtilaf bulunduğunu ve ahkâm konusunda hüccet olmadığını aktarmıştır.¹⁶⁸ *Tehzîbü't-Tehzîb*'inde Ferkad için ضعیف ve منكر الحديث değerlendirmesinde bulunan İbn Hacer, *Takrîb*'inde de doğru sözlü (صديق) ve abiddir fakat hadis naklinde gevşektir (لين الحديث) ve çokça hata yapar (كثير الخطأ) demiştir.¹⁶⁹

Ferkad'ın, *Kütüb-i sitte*'den *Câmi'u't-Tirmizî*'de¹⁷⁰ dört ve *Sünen-i İbn Mâce*'de¹⁷¹ dört rivayeti bulunmaktadır. Rivayetini eserine almakla birlikte Tirmizî, Yahyâ b. Saîd'in Ferkad'i tenkit ettiğine işaret etmiştir.¹⁷²

C. Sadaka b. Mûsâ ed-Dakîkî

Ebû Muhammed olarak da bilinen Ebû'l-Muğîre Sadaka b. Mûsâ ed-Dakîkî es-Sülemî el-Basrî; Sâbit el-Bünânî, Ebû Imrân el-Cevnî, Mâlik b. Dînâr, Muhammed b. Vâsî', Ferkad es-Sebehî gibi isimlerden nakilde bulunmuştur. Kendinden rivayette bulunanlar arasında da Yezîd b. Hârûn, Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, Mûsâ b. İsmâil, Amr b. Merzûk, Abdurrahman b. Mehdî ve Basralılar yer almaktadır.

Sadaka b. Mûsâ; Yahyâ b. Maîn, Ebû Dâvûd, Nesâî gibi önde gelen muhaddisler tarafından ضعیف diye nitelenmiştir. Ebû Hâtim, Tirmizî ve Hâkim el-Kebîr Sadaka'yı hadiste pek de kuvvetli (بذاك القوي) olmadığını söyleyerek cerh etmiştir.¹⁷³ Ebû Hâtim, Sadaka'nın ayrıca gevşek (لين الحديث) olup nakilleri yazılsa da hüccet olarak kullanılmayacağını ifade etmiştir.¹⁷⁴

İbn Hibbân, Sadaka'nın صالح ve شایع olmakla birlikte hadis ilminde ehil olmayıp hadisleri ihticaca imkân vermeyecek derecede değiştirdiğine dikkat çeker.¹⁷⁵ İbn Adî *el-*

¹⁶⁸ İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 244.

¹⁶⁹ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 444.

¹⁷⁰ Tirmizî, "Savm", 114; "Birr ve Sıla", 27, 29, 41.

¹⁷¹ İbn Mâce, "Sıyam", 67; "Ticarât", 5; "Menâsik", 88; "Edeb", 10.

¹⁷² Tirmizî, "Savm", 114.

¹⁷³ İbn Hacer, *Tehzîb*, III, 238.

¹⁷⁴ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, IV, 432.

¹⁷⁵ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, I, 473.

Kâmil'inde yalnızca Sadaka'dan nakledilen rivayetlere örnekler verdikten sonra Sadaka'nın bazı rivayetlerinin mütabii bulunup bazılarının bulunmadığına işaret etmiştir.¹⁷⁶ Yine Tirmizî, Sadaka'nın pek de kuvvetli olmadığını ifade etmiştir.¹⁷⁷

Sadaka'nın, *Sünen-i Ebî Dâvûd*'da bir¹⁷⁸ ve *Câmi'u't-Tirmizî*'de¹⁷⁹ dört rivayeti bulunmaktadır. Buhârî de *el-Edebü'l-müfred*'inde Sadaka'nın bir rivayetine yer vermiştir.¹⁸⁰

Hâkim tarafından evhe'l-esânîd olarak isimlendirilip konuyla ilgili görüş bildiren âlimler tarafından da bu şekilde vassfedilmesi uygun görülen bu isnaddaki râviler, çok şiddetli bir şekilde cerh edilmemiştir. Ayrıca, kullanılan cerh lafızları dikkate alındığında, râvilerin adalet yönünden değil zabt bakımından tenkide uğradıkları görülmektedir. Nitekim tâbiî râvi Mürre dışındaki râvilerin tenkit edildikleri ortak nokta, hadis konusunda ehil olmadıkları yönündedir. Râviler hakkındaki cerh lafızları, doğrudan rivayetlerinin reddini gerektirecek derecede ağır olmamakla birlikte, isnad sahâbe tabakasından aşağıya doğru ilerledikçe cerhin şiddetinin arttığını söylemek mümkündür. Nitekim isnadın tâbiî râvisi olan Mürre et-Tayyib hakkında hiçbir cerh ifadesi bulunmazken en sonda bulunan Sadaka, rivayetlerinde ihticac edilmeyecek derecede değişiklikler yapmakla tenkit edilmiştir. Bununla birlikte, hakkındaki diğer değerlendirmelerin, rivayetlerinin tamamen terkini gerektirmeyecek seviyede olduğu görülmektedir.

Hâkim, *el-Medhal*'inin baş tarafında bir bölüm olarak yer alıp *Kitâbü'd-Duafâ* olarak anılan eserinde, Hz. Ebû Bekir'e ulaşan en zayıf isnad olarak tavsif ettiği bu isnadı oluşturan râvilerden hiçbirine yer vermemiştir.¹⁸¹ Fakat isnadında söz konusu râvilerin bulunduğu rivayetler, *Sünen-i Erbaa*'da da tahrir edilmiştir. Ayrıca Hâkim'in Hz. Ebû Bekir'e ulaşan en

¹⁷⁶ İbn Adî, *el-Kâmil*, IV, 76.

¹⁷⁷ İbn Hacer, *Tehzîb*, III, 238.

¹⁷⁸ Ebû Dâvûd, "Tereccül", 16.

¹⁷⁹ Tirmizî, "Zekat", 48; "Birr ve Sıla", 41; "Edeb", 15.

¹⁸⁰ Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, I, 106.

¹⁸¹ Bk. Hâkim, *el-Medhâl ilâ ma'rifeti's-Sahîhayn*, I, 118-241.

zayıf olarak nitelediği bu isnad yoluyla gelen bir rivayet, Tirmizî'nin *el-Câmi*'inde yer almaktadır. Cimrilik ile ilgili rivayette Hz. Peygamber'in şöyle söylediği nakledilir: "Hilekar, yaptığı işi başa kakan ve cimri (kimseler) cennete giremezler".¹⁸² Tirmizî, naklettiği bu rivayet hakkında "Hasen garîb" değerlendirmesinde bulunmuştur. Dolayısıyla onun mezkur isnadın aşırı zayıf olduğu yönündeki kanaati paylaşmadığı anlaşılmaktadır. Son dönem muhaddislerinden Elbânî rivayeti zayıf bulurken, Şuayb el-Arnaût, Ferkad'ın zayıflığının farkında olsa da rivayetin destekleyici tariklerle hasen li-gayrihi seviyesine yükseldiğini söylemiştir.¹⁸³

İsnad ile ilgili, râvilerin cerh edilmiş olması dışında diğer bir sorun, tâbiî râvi Mürre'nin sahâbi râvi Hz. Ebû Bekir'den doğrudan hadis almamış olma ihtimalidir. Nitekim Mürre'nin biyografisine yer veren cerh ve ta'dîl eserlerinde, Hz. Ebû Bekir'den olan nakillerinde inkıta bulunup bulunmadığı bir mesele olarak karşımıza çıkmaktadır. Râvinin kendisinden nakilde bulunduğu râvi ile arasında bulunan kişiyi zikretmemesi bir inkıta, dolayısıyla da zayıflık sebebidir. Netice olarak, Hz. Ebû Bekir'e ulaşan en zayıf isnad olarak değerlendirilen bu isnadın hem -hafif derecede de olsa- râvilerin cerhi nedeniyle hem de inkıta nedeniyle taz'îf edildiği anlaşılmaktadır.

İsnadda dikkat çeken bir diğer nokta, belirli râvilerin peş peşe gelmelerinin de isnadın zayıf sayılmasında etkili olmasıdır. Nitekim Mürre'nin Ebû Bekir'den nakillerinde özel olarak tenkit edilmesi gibi Ferkad de Mürre'den münker rivayetler nakletmesi sebebiyle eleştirilmiştir. Dolayısıyla isnadın *evhe'l-esânîd* olarak değerlendirilmesinde bu durumun da dikkate alınmış olduğu söylenebilir.

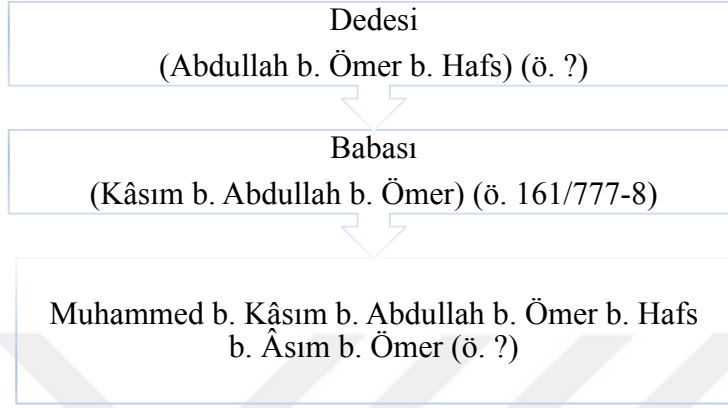
III. ÖMER AİLESİNİN EN ZAYIF İSNADI

Hâkim en-Nîsâbü'rî'ye göre Ömer ailesinin en zayıf isnadı, Muhammed b. Kâsım b. Abdullah'ın, babası Kâsım b. Abdullah'tan, Kâsım b. Abdullah'ın, Muhammed'in dedesi (kendisinin babası) Abdullah b. Ömer b. Hafs'tan nakli şeklindedir. Hâkim'in söz ettiği isnad,

¹⁸² Tirmizî, "Birr ve Sıla", 41.

¹⁸³ Tirmizî, "Birr ve Sıla", 41. (IV, 78, 1. Dipnot).

rivayet lafızları ile birlikte aşağıdaki gibidir: “محمد بن القاسم بن عبد الله بن عمر بن حفص بن عاصم بن”¹⁸⁴
عمر عن أبيه عن جده

Şekil 3: Hâkim’e Göre Ömer Ailesinin En Zayıf İsnadı

A. Abdullah b. Ömer b. Hafs

Ebû Abdurrahman Abdullah b. Ömer b. Hafs b. Âsım b. Ömer b. el-Hattâb el-Ömerî, el-Medenî el-Adevî el-Kuraşî, Hz. Ömer’in torununun torunudur. Künyesinin Ebû Kâsım olduğu da söylenmiştir. Ubeydullah b. Ömer b. Hafs’ın kardeşidir. Âbid bir zat olup 171, 172 veya 173 yılında vefat ettiği nakledilmiştir.¹⁸⁵

Hadis aldığı isimler arasında İbrahim b. Muhammed b. Abdullah b. Cahş, Humeyd et-Tavîl, Zeyd b. Eslem, Sâlim b. Ebû Nadr, Sa’d b. Saîd el-Ensârî, Saîd el-Makberî, Âsım b. Ubeydullah, Abdulaziz b. Ömer b. Abdulaziz, kardeşi Ubeydullah b. Ömer ve Abdullah b. Ömer’in azatlı kölesi Nâfi bulunmaktadır. Ebû Mus‘ab Ahmed b. Ebû Bekr ez-Zührî, İshak b. Süleyman er-Râzî, İsmail b. Yahyâ eş-Şeybanî, Abdullah b. Mesleme el-Ka‘nebî, Abdullah b. Vehb ve oğlu Abdurrahman b. Abdullah b. Ömer, Ebû Nuaym Fadl b. Dükeyn, Veki‘ b. Cerrâh kendisinden nakilde bulunan isimlerden bazılarıdır.

¹⁸⁴ Hâkim, *Ma‘rifetü ulûmi’l-hadîs*, s. 242.

¹⁸⁵ İbn Hibbân, *Kitâbü’l-Mecrûhîn*, I, 499.

Yahyâ b. Maîn, Abdullah b. Ömer hakkında ليس به بأس lafzını kullanıp hadislerinin yazılabileceğini söylemiştir. İbn Maîn ayrıca Abdullah b. Ömer b. Hafs'ı zayıf olarak nitelemekle¹⁸⁶ birlikte Nâfi'den nakillerinde صالح ve ثقة olduğunu ifade etmiştir.¹⁸⁷ Ahmed b. Hanbel, Abdullah'ın صالح olduğunu ve ondan nakilde bulunulabileceğini söylemiş fakat hadis ilminde kardeşi Ubeydullah kadar iyi olmadığını da dile getirmiştir.¹⁸⁸ Bir başka nakilde de Ahmed b. Hanbel, Abdullah'ın isnadlarda ziyade yapıp sika râvilere muhalefet ettiğini söylemiştir.¹⁸⁹

İbn Hibbân, Abdullah'ın namaz ve (diğer) ibadetlere ağırlık vermesi dolayısıyla rivayetlerin zabtında dikkatsiz olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca, Hz. Peygamber'e münker rivayetler isnad ettiğini ve hatalarının çok fazla olması durumunda rivayetlerinin terk edilmesi gerektiğini belirtmiştir.¹⁹⁰ Yahyâ b. Saîd de Abdullah b. Ömer'den hadis nakletmemeyi tercih etmiştir.¹⁹¹ Nesâî de Abdullah'ı kuvvetli olmamakla tenkit etmiştir. İbn Hacer de kendinden önceki münekkitlerin Abdullah hakkındaki görüşlerini zikrederek, Abdullah'ın zayıf bir râvi olduğu yönünde kanaat belirtmiştir.¹⁹² Abdullah'ın bir rivayetine *Sünen-i İbn Mâce*'de rastlanmaktadır.¹⁹³

B. Kâsım b. Abdullah b. Ömer

Kâsım b. Abdullâh b. Ömer b. Hafs b. Âsım b. Ömer b. el-Hattâb el-Kureşî el-Adevî el-Ömerî el-Medenî, Hz. Ömer'in soyundan gelmektedir. Şerif olduğu da söylenmektedir.¹⁹⁴

¹⁸⁶ Buhâri, *et-Târihu'l-kebir*, V, 145.

¹⁸⁷ İbn Adi, *el-Kâmil*, IV, 141.

¹⁸⁸ İbn Adi, *el-Kâmil*, IV, 141.

¹⁸⁹ Mizzî, *Tehzîb*, IV, 328.

¹⁹⁰ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, I, 499.

¹⁹¹ İbn Adî, *el-Kâmil*, IV, 141.

¹⁹² İbn Hacer, *Takrîb*, s. 614.

¹⁹³ Bk. İbn Mâce, "Zühd", 35.

¹⁹⁴ İbn Adi, *el-Kâmil*, VI, 34.

Kardeşi Abdurrahman ve amcası Ubeydullah b. Ömer de hadis naklinde bulunmuştur. Kâsım b. Abdullah Medine’de yaşamış ve 161 yılında vefat etmiştir.¹⁹⁵

Rivayette bulunduğu isimler arasında Ca‘fer b. Muhammed es-Sâdık, Süheyl b. Ebû Sâlih, amcası Ubeydullâh b. Âsım b. Ömer el-Hattâb ile amcasının oğlu olan Âsım b. Ubeydullah b. Âsım b. Ömer b. el-Hattâb; Abdullah b. Dînâr, Ebû Tuvâle Abdullah b. Abdurrahman b. Ma‘mer, Abdurrahman b. el-Hâris b. Ayyâş b. Ebû Rebî‘a, Ali b. Zeyd b. Cüd‘ân, Amr b. Şu‘ayb, Kesîr b. Abdullah b. Amr b. Avf b. Müzenî, Muhammed b. el-Münkedir ve Ebû Bekir b. Ömer b. Abdurrahman b. Abdullah b. Ömer b. el-Hattâb bulunmaktadır. Kendisinden de İshak b. İsâ b. et-Tabbâ‘, Hâlid b. Mahled el-Katavânî, Hâlid b. Necîh el-Mısrî, Ziyâd b. Yunus el-Hadramî, Saîd b. el-Hakem b. Ebû Meryem, Saîd b. Şurahbîl el-Kindî, Abdullah b. Vehb el-Mısrî, Ali b. Hafs el-Medâinî gibi isimler ile Iraklı ve Yemenliler nakilde bulunmuştur. İbn Hibbân, İmam Şâfiî’nin de Kasım b. Abdullah’tan nakilde bulunduğunu belirtmiştir.¹⁹⁶

Yahya b. Main, Kâsım b. Abdullah hakkında ليس بشيء ve ضعيف değerlendirmesinde bulunmuş, bir başka sefer de Kâsım için كذاب خبيث ifadesini kullanmıştır.¹⁹⁷ Buhârî de Kâsım için kullandığı en ağır cerh lafızlarından biri olan سكتوا عنه (münekkitler hakkında herhangi bir şey söylememiştir) lafzını kullanmıştır.¹⁹⁸ Ebû Zür’a er-Râzî, kendisine Kâsım b. Abdullah’ın durumu sorulduğunda zayıf olduğunu belirterek متروك الحديث ve منكر الحديث olduğunu ifade etmiştir. Kâsım’ı متروك الحديث olarak değerlendiren diğer münekkitler arasında Ebû Hâtim ile Nesâî de bulunmaktadır.¹⁹⁹ Ahmed b. Hanbel de Kasım’ın كذاب olduğunu ifade etmiştir.²⁰⁰

Kitâbü’l-Mecrûhîn adlı eserinde İbn Hibbân, Kasım b. Abdullah hakkında ردئ الحفظ ifadesini kullanarak çokça hata yaptığını ve isnadlarda, bunları kendisiyle amel edilebilen

¹⁹⁵ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 450.

¹⁹⁶ İbn Hibbân, *Kitâbü’l-Mecrûhîn*, II, 215. Şâfiî’nin Kâsım b. Abdullah’tan bazı nakilleri için bk. Darekutnî, *es-Sünen*, III, 293; Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, IV, 60.

¹⁹⁷ İbnü’l-Cevzî, *Kitâbü’d-Duafâ*, III, 15.

¹⁹⁸ Buhârî, *et-Târîhu’l-kebîr*, VII, 164.

¹⁹⁹ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XXIII, 386.

²⁰⁰ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, VII, 111-112.

isnadlara benzeyecek şekilde değişiklikler yaptığını belirtmiştir.²⁰¹ Kâsım'ın İbnü'l-Münkedir'den münker rivayetler naklettiği söylenmiştir.²⁰² Yine Abdullah b. Dinâr'dan, başka râvilerinin nakletmediği rivayetler nakletmekle eleştirilmiş olup bu durumun sebebi kendisine sorulduğunda “Ben Abdullah b. Dinâr'a, (teyit için) Nâfi'den aldığım hadisleri soruyordum” şeklinde yanıt vermiştir.²⁰³ Kasım b. Abdullah ayrıca bu isimlerden nakilleri dışında da genel olarak mütabii bulunmayan rivayetler nakletmekle tenkit edilmiştir.²⁰⁴

Kâsım b. Abdullah hem zabt hem de adalet yönünden şiddetli bir şekilde cerh edilmiştir. Yahyâ b. Main ve Ahmed b. Hanbel gibi isimler onu hadis ilminde en ağır cerh sebebi olan hadis uydurmakla tenkit etmiştir. Hakkında hadis naklinde muteber olduğuna dair herhangi bir değerlendirme bulunmamaktadır. Ayrıca kendisinden nakilde bulunanlar arasında oğlu Muhammed b. Kâsım b. Abdullah'ın zikredilmediği görülmektedir.

C. Muhammed b. Kâsım b. Abdullah

Rical kitaplarında biyografisine rastlanmamıştır.

Hâkim'in Ömerîlere ait en zayıf isnad olarak verdiği isnadın bir aile isnadı olduğu görülmektedir. Kişi, babası ve dedesinden oluşan bu isnad, Hz. Ömer'in soyundan gelen kimselerden oluşmaktadır. Abdullah b. Ömer b. Hafs, Hz. Ömer'in torununun torunu olmalıdır. İsnad, Abdullah ile oğlu Kâsım ve torunu Muhammed'den ibaret olup Abdullah'tan yukarı doğru hangi isimlerle ilerlediği belli değildir. Hâkim isnadı Ömerîler isnadı olarak ifade ederek yalnızca üç isim vermiştir.

İsnadın râvileri incelendiğinde, her birinin cerh edildiği görülmektedir. Cerh ve ta'dîl kitaplarında, isnadın ilk ismi olan Muhammed'in biyografisine rastlanılmamaktadır. Bununla ilgili olarak, Muhammed'in hadis nakli ile iştigal etmediği yorumunda bulunmak mümkündür. Fakat Hâkim, Ömerîlerin en zayıf isnadını verdikten sonra Muhammed ve Abdullah'ın

²⁰¹ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, II, 215.

²⁰² İbn Adi, *el-Kâmil*, VI, 34.

²⁰³ İbn Adi, *el-Kâmil*, VI, 34.

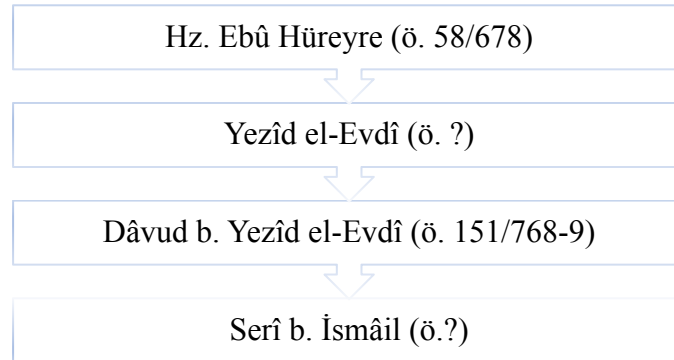
²⁰⁴ İbn Adi, *el-Kâmil*, VI, 35.

(rivayetlerinin) hüccet olarak kullanılamayacağını ifade etmiştir. Diğer râvilerden Kâsım b. Abdullah, hadis uydurmak gibi son derece şiddetli bir kusur ile cerh edilmiştir. Babası Abdullah ise hakkında ta'dîle dair değerlendirmelere de rastlanmakla birlikte zayıf bir râvi olarak görülmüştür.

Söz konusu isnadın râvileri ile ilgili bir diğer mesele, râvilerin çeşitli kaynaklardaki biyografileri incelendiğinde birbirlerinden nakilde bulunduklarına dair herhangi bir kayıt bulunmamasıdır. Muhtemelen bu isnad ile nakledilen rivayetler herhangi bir kaynağa intikal etmediği için isnaddaki râvilerin birbirlerinden nakilleri hakkında değerlendirmelere de rastlanmamaktadır.

IV. EBÛ HÜREYRE'YE ULAŞAN EN ZAYIF İSNAD

Hâkim en-Nîsâbü'rî'ye göre Ebû Hüreyre'ye ulaşan en zayıf isnad Serî b. İsmâil'in Dâvud b. Yezîd'den, Dâvud'un, babası Yezîd el-Evdî'den, Yezîd'in Ebû Hüreyre'den naklidir. İsnad, rivayet lafızları ile birlikte şu şekildedir: “السري بن إسماعيل عن داود بن يزيد الأودي عن أبيه عن أبي هريرة”²⁰⁵

Şekil 4: Hâkim'e Göre Ebû Hüreyre'ye Ulaşan En Zayıf İsnad

²⁰⁵ Hâkim, *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs*, s. 242.

A. Yezîd el-Evdî

Ebû Dâvud Yezîd b. Abdurrahman b. Esved el-Evdî el-Kûfî, tabiûndan olup Hz. Ali, Ebû Hüreyre, Ca‘de b. Hübeyre, Ca‘bir b. Semure ve Adî b. Hâtîm’den hadis rivayet etmiştir. Oğulları Davud ve İdris, Yahyâ b. Ebû Heysem kendisinden nakilde bulunmuştur.²⁰⁶

İbn Hibbân, *Sikat*’ında Yezîd b. Abdurrahman’a yer vermiştir.²⁰⁷ İbn Hacer de makbul râvilerden biri olduğunu ifade etmiştir.²⁰⁸ Hakkında fazla bilgi bulunmayan Yezîd ile ilgili olarak herhangi bir cerh ifadesine rastlanılmamıştır. Yezîd b. Abdurrahman’ın, Buhârî’nin *el-Edebü’l-müfred*’i,²⁰⁹ Tirmizî’nin *Câmi*’i²¹⁰ ve İbn Mâce’nin *Sünen*’inde²¹¹ birer rivayeti bulunmaktadır.

B. Dâvud b. Yezîd el-Evdî

Ebû Yezîd Dâvud b. Yezîd b. Abdurrahman el-Evdî ez-Zeâferî el-Kûfî’nin ölmeden önce akli dengesini yitirdiği nakledilmiştir.²¹² Dâvud, 151 yılında vefat etmiştir.²¹³ Kardeşi İdrîs b. Yezîd ve yeğeni İbn İdrîs de hadis nakliyle ilgilenmiştir.

Dâvud; babası Yezîd b. Abdurrahman, eş-Şa‘bî, İbrahim en-Nehaî, Simâk b. Harb ve Ebû Vâil gibi kimselerden nakilde bulunmuştur. Kendisinden, yeğeni İbn İdrîs, Süfyân b. Uyeyne, Süfyân es-Sevrî, Vekî‘ b. Cerrâh, Şu‘be b. Haccâc, Muhammed b. Ubeyd, Ebû Nuaym el-Kûfî vb. râviler hadis nakletmişlerdir.

²⁰⁶ Bk. İbn Sa‘d, *Tabakât*, VI, 234; İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, IX, 277; Buhârî, *et-Târihu’l-kebîr*, VIII, 347; Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, 3II, 186.

²⁰⁷ Bk. İbn Hibbân, *es-Sikat*, VI, 78.

²⁰⁸ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 603.

²⁰⁹ Buhârî, *el-Edebü’l-müfred*, I, 119.

²¹⁰ Tirmizî, “Menâkıb”, 15.

²¹¹ İbn Mâce, “Zekat”, 13.

²¹² Ukaylî, *Duafâ*, II, 42.

²¹³ İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 370.

Ebû Hâtim, Dâvud'un hadis ilminde kuvvetli olmayıp hakkında tenkitlerin olduğunu nakletmiştir.²¹⁴ Yahyâ b. Maîn, Dâvud için ليس حديثه بشيء lafzını kullanmıştır.²¹⁵ Ahmed b. Hanbel de Dâvud hakkında ضعيف الحديث²¹⁶ ve واه²¹⁷ değerlendirmesinde bulunmuştur. Aynı şekilde Zehebî, Ebû Dâvud'un Dâvud b. Yezîd'i zayıf olarak nitelediğini, Nesaî'nin de Dâvud'un sika olmadığını ifade ettiğini aktarmıştır.²¹⁸

Zekeriyâ b. Yahyâ es-Sâcî (ö. 307/920) ise Dâvud için صدوق değerlendirmesinde bulunmuştur.²¹⁹ İbn Adî de Dâvud'un makbul rivayetleri bulunduğunu belirterek, hadisleri arasında haddi aşacak münker rivayetler görmediğini ifade etmiştir. Ona göre, Dâvud her ne kadar hadis ilminde sağlam olmasa da, kendisinden nakilde bulunan râvinin sika olması durumunda hadisleri yazılabilir.²²⁰

Hadis hafızı İbnü'l-Müsennâ'dan (ö. 252/866) nakledildiğine göre, Yahyâ ve Abdurrahman b. Mehdî, Dâvud b. Yezîd'den hadis nakletmemiştir.²²¹ Fakat Süfyân es-Sevrî ve Süfyan b. Uyeyne gibi isimlerin ondan nakilde bulunduğu aktarılmıştır.²²²

Dâvud b. Yezîd'in, Buhârî'nin *el-Edebü'l-müfred*'inde bir, Tirmizî'nin *Câmi* "nde iki ve İbn Mâce'nin *Sünen*'inde bir rivayeti mevcuttur.²²³

²¹⁴ Ebû Hâtim, Dâvud b. Yezîd hakkındaki bu değerlendirmesinin ardından Dâvud'un Îsâ b. Hannât'dan daha iyi olduğunu ifade etmiştir. Bk. İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, III, 427.

²¹⁵ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, III, 427.

²¹⁶ İbn Adî, *el-Kâmil*, III, 80.

²¹⁷ Ukaylî, *Duafâ*, II, 42.

²¹⁸ Zehebî, *Mîzân*, II, 21.

²¹⁹ İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 371.

²²⁰ İbn Adî, *el-Kâmil*, III, 80.

²²¹ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, III, 427.

²²² İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, III, 427.

²²³ Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, I, 108; Tirmizî, "Ahkam", 8; "Menakıb", 34; İbn Mâce, "Menasık", 45.

C. Serî b. İsmâil

Ebû Abdurrahman Serî b. İsmâil el-Hemedânî el-Kûfî en-Nehdî, meşhur tabii hadis alimi Şa‘bî’nin amcasının oğludur²²⁴ ve onun katipliğini yapmıştır.²²⁵ Az sayıda hadis naklettiği söylenen Serî, Şa‘bî’den feraiz ve diğer konularda nakilde bulunmuştur.²²⁶ Serî, Kûfe kadılığı ile görevlendirilmiştir.²²⁷ Serî’den nakilde bulunanlar arasında Cerîr b. Abdülhamid, İbn Fudayl, Heyyâc b. Bestâm, Yezîd b. Hârûn bulunmaktadır.

Yahyâ b. Said el-Kattân, bir mecliste Serî’nin yalan söylediğine şahit olduğunu ifade etmiştir.²²⁸ Yahyâ b. Maîn Serî için bir ليس بشيء demiş, Ebû Hâtim de hakkında ذاهب lafzını kullanarak Zekerîyya b. Ebû Zâide ve Mucâlid’den (cerh bakımından) daha aşağıda olduğunu ifade etmiştir.²²⁹ Yahyâ b. Maîn’in Serî’yi ağır bir biçimde eleştirdiği de kaydedilmiştir.²³⁰ Ahmed b. Hanbel, Serî b. İsmâil hakkında ليس بقوي lafzını kullanmış fakat onu İsbâ b. Hannât’tan daha iyi bulduğunu da söylemiştir. Bir başka zaman ise kendisine Serî sorulduğunda insanların onun rivayetlerini terk ettiğini bildirmiştir.²³¹ Nitekim Yahyâ b. Saîd el-Kattân, Abdurrahman b. Mehdî ve İbn Mübârek’in Serî’den rivayet almadıkları nakledilmiştir.²³²

Nesaî, Serî b. İsmâil’in متروك الحديث olduğunu bildirmiştir.²³³ İbn Hibbân da Serî’nin isnadlarda değişiklik yapıp mürsel rivayetleri ref ettiğini ifade etmiştir.²³⁴ Serî, mütabii bulunmayan rivayetleri olduğu yönünde eleştirilmiştir. İbn Adî, özellikle Şa‘bî’den, başka

²²⁴ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, IV, 282.

²²⁵ İbn Sa’d, *Tabakât*, VI, 369.

²²⁶ İbn Sa’d, *Tabakât*, VI, 369.

²²⁷ İbn Sa’d, *Tabakât*, VI, 369.

²²⁸ Buhârî, *et-Târihu’l-kebir*, IV, 176.

²²⁹ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, IV, 283.

²³⁰ İbn Hibbân, *Kitâbü’l-Mecrûhîn*, I, 450.

²³¹ İbn Ebû Hâtim, *age*, IV, 283.

²³² İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, IV, 282-283.

²³³ Nesaî, *Duafâ*, I, 188.

²³⁴ İbn Hibbân, *Kitâbü’l-Mecrûhîn*, I, 450.

kimsenin nakletmediği münker rivayetleri bulunduğunu ifade etmiştir.²³⁵ Serî b. İsmâil'in *Sünen-i İbn Mâce*'de bir rivayeti bulunmaktadır.²³⁶

Ebû Hüreyre'ye ulaşan en zayıf isnad olarak adlandırılan bu isnadın ilk râvisi Yezîd el-Evdî hakkında muhtemelen tanınan bir râvi olmaması nedeniyle yeterince bilgi bulunamamıştır. Diğer râviler ise zabt bakımından zayıf olup münker rivayetleri bulunması nedeniyle tenkit edilmişlerdir. Fakat isnadda bulunan râvilerin birbirlerinden nakillerine dair herhangi özel bir değerlendirme bulunmamıştır. Serî b. İsmail'in Şa'bî'den nakilleri özellikle eleştirilirken Dâvud b. Yezîd'den olan rivayeti konusunda herhangi bir tenkit görülmemiştir.

Söz konusu isnadın tamamı ile kaynaklara intikal etmiş bir rivayete rastlanılmamıştır. Bununla birlikte isnadın Serî b. İsmâil'in olmadığı, Ebû Hüreyre > Yezîd el-Evdî > Dâvud b. Yezîd kısmı ile nakledilen bir rivayet *Sünen-i Tirmizî*'de yer almıştır.²³⁷ İsnadın devamı Ali b. Hasen el-Kûfî > Mahbûb b. Mahrez el-Kavâirî şeklindedir. Hz. Peygamber'in, Hz. Ebû Bekir'i sahip olduğu maddi imkan ile İslam'a ettiği hizmetten dolayı överek onu bir dost olarak nitelediği bu rivayeti Tirmizî, "Bu vecihten hasen-garib'dir" şeklinde değerlendirmiştir. Şuayb el-Arnaût, Dâvud b. Yezîd'in zayıflığına rağmen hadis metninin belirli bir kısmının, sağlam senedlerle de nakledilmesi sebebiyle sahih olduğu kanaatindedir.²³⁸

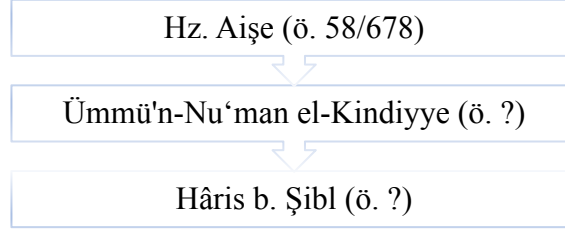
²³⁵ Bk. İbn Adî, *el-Kâmil*, III, 458.

²³⁶ İbn Mâce, "Eşribe", 5.

²³⁷ Tirmizî, "Menakıb", 34.

V. HZ. AİŞE'YE ULAŞAN EN ZAYIF İSNAD

Hâkim en-Nîsâbü'rî'ye göre Hz. Aîşe'ye ulaşan en zayıf isnad Hâris b. Şibl'in Ümmü Nu'man el-Kindiyye'den, Ümmü Nu'man'ın Hz. Aîşe'den naklidir. Hâkim'in söz ettiği isnadın tamamı şu şekildedir: “الحارث بن شبل عن أم النعمان الكندية عن عائشة”²³⁹

Şekil 5: Hâkim'e Göre Hz. Aîşe'ye Ulaşan En Zayıf İsnad

A. Ümmü'n-Nu'mân el-Kindiyye

Ümmü'n-Nu'mân bt. Erkâm el-Kindiyye'nin biyografisine rical kitaplarında rastlanılmamıştır. Muhtemelen hadis nakliyle iştigal etmeyip yalnızca birkaç hadis nakletmesi sebebiyle Ümmü'n-Nu'mân rical kitaplarında yer almamıştır. Nitekim Dârekutnî de *ed-Duafâ*'sında, Hâris b. Şibl hakkında bilgi verirken, hadis aldığı isimler arasında Ümmü'n-Nu'mân'ı zikrederek onun tanınmadığını ifade etmiştir.²⁴⁰

B. Hâris b. Şibl

Basralı olan Hâris b. Şibl hadis ilminde tanınmamaktadır.²⁴¹ Ümmü'n-Nu'man el-Kindiyye'den nakilde bulunmuştur. Kendisinden nakilde bulunanlar arasında Şâz olarak da bilinen Ebû Ubeyde Hilâl b. Feyyad, Abdullah b. Racâ, Sehl b. Temmâm bulunmaktadır.²⁴² Ebû Hâtim, Hâris b. Şibl'in tanınmadığını söylemiş ve hakkında منكر الحديث değerlendirmesinde

²³⁹ Hâkim, *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs*, s. 242.

²⁴⁰ Darekutnî, *Kitabu'd-Duafâ*, s. 8.

²⁴¹ Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr*, II, 270.

²⁴² İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, III, 77.

bulunmuştur.²⁴³ Yahyâ b. Maîn de Hâris hakkındaki kanaati sorulduğunda hiçbir şey değildir (ليس بشيء) demiştir.²⁴⁴ Bununla birlikte İbn Hibbân Hâris'i *Sikât*'ında zikretmiştir.

Ukaylî *Duafâ*'sında, İbn Adî de *el-Kâmil* adlı eserinde, Hâris b. Şibl'in biyografisinde kendisi vasıtasıyla nakledilen dört hadis zikretmiş ardından bu rivayetlerin mütabii bulunmayıp mahfuz olmadığını ifade etmiştir.²⁴⁵ İbn Adî, *el-Kâmil*'de zikrettikleri haricinde de Hz. Aişe > Ümmü'n-Nu'man > Hâris b. Şibl isnadıyla, hadis ilminde tanınmayan bir kimse olan Şâz b. Feyyâd tarafından nakledilen iki rivayet ile Sehl b. Temmâm ve Abdullah b. Recâ isimli râvilerden nakledilen toplamda dört rivayet zikrederek bunların mahfuz olmadığına dikkat çekmiştir. Ayrıca burada zikredilenler dışında, Hâris'in Şâz'dan nakledilen bu türden rivayetleri bulunduğunu belirtmiştir.²⁴⁶ İbn Adî'nin zikrettiği bu rivayetlere hadis kaynaklarında rastlanmamıştır.

İsnadda, Hz. Aişe'den nakilde bulunan Ümmü'n-Nu'man hakkında meçhul olması dışında bilgi bulunamamıştır. Ümmü'n-Nu'man muhtemelen hadis nakliyle iştigal etmemiş olup yalnızca bazı hadisler nakletmiş, bu nedenle de rical kitaplarında biyografisine yer verilmemiştir. İsnadda bulunan diğer râvi Hâris b. Şibl ise duafa kitaplarında zikredilen bir râvidir. Hadis ilminde tanınmadığı ifade edilen Hâris, mütabii bulunmayan rivayetler nakletmekle tenkit edilmiştir.

Hâkim, Hz. Aişe'ye ulaşan en zayıf isnad olarak nitelediği bu isnad ile gelen bir nüsha²⁴⁷ olduğunu ifade etmiştir. Söz konusu isnad ile nakledilen bazı rivayetler *duafa* türü kitaplarda Hâris b. Şibl'in biyografisinde zikredilmiştir. Bu isnadla Taberânî'nin *el-Mu'cemu'l-evsat*'ında iki rivayet bulunmaktadır.²⁴⁸

²⁴³ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, III, 77.

²⁴⁴ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, III, 77.

²⁴⁵ Ukaylî, *Duafâ*, I, 213.

²⁴⁶ İbn Adî, *el-Kâmil*, II, 193.

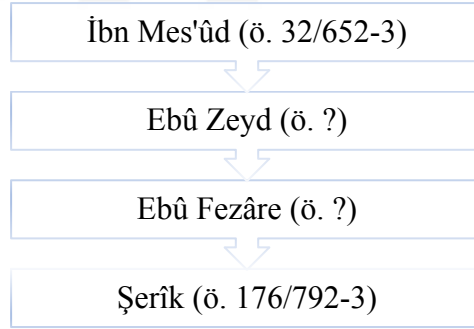
²⁴⁷ Nüsha: Aynı isnad ile gelen bazı rivayetlerin bir araya getirildiği kitap.

²⁴⁸ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, V, 261 (no: 5260), IX, 174 (no: 9451).

Taberânî'nin zikrettiği rivayetler İbn Adî'nin zikrettiği rivayetlerden farklıdır. Merfû olarak gelen rivayetlerden birini Hâris b. Şibl'den, Muhammed b. Hasan el-Yeşkürî, diğerini Şâz b. Feyyâz aktarmaktadır. Muhammed b. Hasan'ın rivayeti Allah için birbirini seven insanlara verilen mükafat ile ilgili iken,²⁴⁹ Şâz b. Feyyâz'ın aktardığı rivayette mehiri az olan kadının bereketinin çok olduğu ifade edilmektedir.²⁵⁰ Taberânî rivayetleri verdikten sonra bu rivayetlerin söz konusu isnadlar dışında bilinmediğine işaret etmiştir. Aynı isnad ile nakledilen bir başka rivayet de Beyhakî'nin *Şu 'abü'l-imân*'ında yer almıştır.²⁵¹ Bu rivayette Hz. Nûh'un def-i hacetten sonra ettiği dua yer almaktadır.

VI. ABDULLAH B. MES'ÛD'A ULAŞAN EN ZAYIF İSNAD

Hâkim en-Nisâbü'rî'ye göre Abdullah b. Mes'ûd'a ulaşan en zayıf isnad Şerîk'in Ebû Fezâre'den, Ebû Fezâre'nin Ebû Zeyd'de, Ebû Zeyd'in İbn Mes'ûd'dan naklidir. Hâkim'in isnadı zikrettikten sonra Ebû Fezâre'nin sika olduğuna dikkat çektiği görülmektedir. İsnadın tamamı şu şekildedir: “شريك عن أبي فزارة عن أبي زيد عن عبد الله”²⁵²

Şekil 6: Hâkim'e Göre Abdullah b. Mes'ûd'a Ulaşan En Zayıf İsnad

²⁴⁹ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, V, 261 (no. 5260)

²⁵⁰ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, IX, 174 (no. 9451).

²⁵¹ Beyhakî, *Şu 'abu'l-imân*, VI, 268 (no. 4104).

²⁵² Hâkim, *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs*, s. 242.

A. Ebû Zeyd

Ebû Zeyd mevlâ Amr b. Hâris el-Mahzûmî, Abdullah b. Mesud'dan nakilde bulunmuştur. Kendisinden de yalnızca Ebû Fezâre'nin rivayeti bulunmaktadır.²⁵³

Kûfe'de nebîz satıcısı olduğu söylenen ve ismi bilinmeyen Ebû Zeyd,²⁵⁴ hadis naklinde tanınmamaktadır.²⁵⁵ İbn Hibban, tanımadığını ve ne babasını ne de memleketini bildiğini söylediği Ebû Zeyd hakkında: “Bir kimse bu özellikte olup (tanınmayıp) Kur'an'a, Sünnet'e, icmâa, kıyasa vs. aykırı²⁵⁶ tek bir nakli bulunduğunda ondan uzak durup onunla ihticac etmemek gerekir” demiştir.²⁵⁷ İbn Abdilber'den nakledildiğine göre, Ebû Zeyd'in meçhul olduğu ve hadisinin münker olduğu konusunda ittifak edilmiştir.²⁵⁸ Ayrıca Ebû Zeyd'in İbn Mes'ud'dan nakli bulunmasına rağmen onunla görüştüğü şüphelidir.²⁵⁹

B. Ebû Fezâre

Ebû Fezâre Râşid b. Keysan el-Absî el-Kûfî'nin vefat yılı bilinmemektedir. İbn Hacer *Takrîb*'inde, Ebû Fezâre'nin beşinci tabakadan olduğunu ifade etmiştir.²⁶⁰ Ebû Zeyd mevla

²⁵³ İbn Hacer, *Tehzîb*, VIII, 371.

²⁵⁴ İbn Hacer, *Tehzîb*, VIII, 372.

²⁵⁵ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, IX, 373; İbn Adi, *el-Kâmil*, VII, 291; İbn Hacer, *Tehzîb*, XII, 92.

²⁵⁶ Söz konusu rivayet İbn Mesud > Ebû Zeyd > Ebû Fezâre isnadı ile nakledilen, Hz Peygamber'in Cin gecesi nebîz ile abdest aldığına dair bir nakildir. Nebîz ile abdestin hükmü dışında bu nakille ilgili olarak tartışılan bir diğer husus da İbn Mes'ud'un gerçekte Cin gecesi Hz Peygamber'in yanında bulunup bulunmadığı meselesidir. Zira Alkame'den nakledilen başka rivayetlerde, İbn Mes'ud'un Cin gecesi Hz Peygamber'in yanında bulunmadığı ifade edilmektedir. Bk. İbn Adi, *el-Kâmil*, VII, 291-292. Bununla birlikte Hz. Peygamber'in cinler ile görüşmesi bir kez gerçekleşen bir olay olmaması nedeniyle bu rivayetlerin ayrı olaylar üzerine söylendiği düşünülebilir. Ebû Fezâre'den Hz Peygamber'in nebîz ile abdest aldığı aktarılan rivayeti nakledenler arasında, Şerîk b. Abdullah da vardır ki Şerîk ile birlikte bu isnad, İbn Mes'ud'a ulaşan en zayıf isnad olarak değerlendirilmiştir.

²⁵⁷ İbn Hibban, *el-Mecrûhîn*, II, 514.

²⁵⁸ İbn Hacer, *Tehzîb*, VIII, 372.

²⁵⁹ İbn Adi, *el-Kâmil*, VII, 291-292; İbn Hacer, *Tehzîb*, VIII, 372.

²⁶⁰ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 204.

Amr b. Hâris,²⁶¹ Meymûn b. Mihrân, Müslim b. Batîn, Said b. Cübeyr ve İbn Ebû Leylâ nakilde bulunduğu isimler arasındadır. Kendisinden Süfyan es-Sevrî, Hammad b. Zeyd, Cafer b. Burkân, Ali b. Abbas, Cerîr b. Hâzım ve Şerîk gibi isimler rivayet almıştır.

Ebû Fezâre hakkında, Yahyâ b. Main *sika*, Ebû Hatim *salih* değerlendirmesinde bulunurken,²⁶² Ebû Zûr'a "hadisi sahih değildir"²⁶³ demiştir. Dârekutnî ise Ebû Fezâre'nin sika (كيس) olduğunu ve hakkında kötü bir değerlendirmeye rastlamadığını ifade etmiştir.²⁶⁴ İbn Hibbân Ebû Fezâre'ye *es-Sikat* adlı eserinde yer vermiş ve isnadda, kendisinden önceki ve sonraki isimlerin bilinen ve sika kimseler olması durumunda hadisinin muteber olacağını (*müstakîmü'l-hadis*) söylemiştir. Devamında Ebû Zeyd gibi, hadis alimleri tarafından tanınmayan bir kimseden naklinin ise muteber olmayacağına dikkat çekmiştir.²⁶⁵ Ebû Fezâre'nin rivayetleri Müslim'in *es-Sahih*'i,²⁶⁶ Tirmizî'nin *Câmi*'i²⁶⁷ ve Ebû Dâvud ile İbn Mâce'nin *Sünen*'leri²⁶⁸ ve Buhârî'nin *el-Edebü'l-müfred*'inde²⁶⁹ yer almaktadır.

C. Şerîk

Şerîk b. Abdullah en-Nehaî el-Kâdî, hicri 95 yılında doğmuştur. Önce Vâsıt'ta, sonrasında da Kûfe'de kadılık yapmıştır.²⁷⁰ Seleme b. Küheyl, Ebû İshak el-Hemadânî, Zebîd el-Yâmî, Ebû Suhre ve A'meş'ten nakilde bulunmuştur. Kendisinden de Abdurrahman b.

²⁶¹ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 196.

²⁶² İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, III, 485.

²⁶³ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, III, 485.

²⁶⁴ Zehebî, *Mîzân*, II, 35.

²⁶⁵ İbn Hibbân, *Sikât*, VI, 303.

²⁶⁶ Müslim, "Nikah", 48.

²⁶⁷ Tirmizî, "Taharet", 65; "Savm", 24.

²⁶⁸ Ebû Dâvûd, "Nikah", 42; İbn Mâce, "Taharet", 37; "Nikah", 45.

²⁶⁹ Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, I, 149.

²⁷⁰ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 266.

Mehdî, İbn Mübarek, Vekî b. Cerrah, Ebû Nuaym gibi isimler rivayet nakletmiştir. Şerîk 176 veya 178 senesinde vefat etmiştir.²⁷¹

Yahyâ b. Said el-Kattân, Şerîk'in çok zayıf bir râvi olduğunu²⁷² söylemiş ve ondan hadis almamıştır.²⁷³ Ayrıca kendisine Şerîk'in ömrünün sonlarına doğru ihtilat etmesiyle ilgili fikri sorulduğunda, onun ihtilâtının belirli bir süreye mahsus olmadığını söylemiştir.²⁷⁴ İbn Mübârek de Şerîk için ليس حديثه بشيء değerlendirmesinde bulunmuştur.²⁷⁵ Yahyâ b. Main, Şerîk'in sika olmakla birlikte itkan sahibi olmayıp hatalar yaptığını belirtmiştir.²⁷⁶ Ahmed b. Hanbel de Şerîk'in akıl sahibi, صدوق bir râvi olduğunu ifade etmiştir.²⁷⁷

Şerîk'in hadis ilmindeki durumu ile ilgili birtakım karşılaştırmalar da yapılmıştır. Örneğin Yahyâ b. Main, Cerîr'in Şerîk'ten, Şerîk'in ise Ebû'l-Ahves'ten daha iyi olduğunu söylemiştir.²⁷⁸ Ahmed b. Hanbel, sema'nın daha önce olduğuna dikkat çektiği Şerîk'in, İbn İshak'tan nakledilen rivayetler açısından Züheyr, İsrâîl ve Zekerîyyâ adlı râvilerden daha sağlam olduğunu belirtmiştir.²⁷⁹ Fakat İbn Hanbel aynı zamanda, Hasan b. Sâbit adlı râvinin Şerîk'ten daha sağlam olduğunu, Şerîk'in nasıl rivayet ettiğine önem vermediğine işaret etmiştir.²⁸⁰ İbn Muâviye de Kufelilerin hadisleri hakkında Şerîk'in Süfyan es-Sevrî'den daha bilgili olduğunu ifade etmiştir.²⁸¹

²⁷¹ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 266.

²⁷² Ukaylî, *Duâfâ*, IV, 34.

²⁷³ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, IV, 365.

²⁷⁴ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, IV, 365.

²⁷⁵ İbn Adi, *el-Kâmil*, IV, 8.

²⁷⁶ İbn Adi, *el-Kâmil*, IV, 8.

²⁷⁷ Ukaylî, *ed-Duâfâu'l-kebîr*, IV, 34.

²⁷⁸ İbn Adi, *el-Kâmil*, IV, 8.

²⁷⁹ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, IV, 366.

²⁸⁰ Zehebî, *Mîzân*, II, 273.

²⁸¹ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, IV, 366.

Takva sahibi olmasıyla övülen Şerîk'in,²⁸² bidatçilere karşı şiddetli bir kimse olduğu nakledilmiştir.²⁸³ Şerîk'in Hz Ali ile ilgili olarak, onun insanların en hayırlısı olduğunu ifade ettiğine dair rivayetler bulunmakla birlikte Zehebî'ye göre Şerîk, Hz. Ali'nin peygamberlerden üstün olduğuna itikat etmeyip onun kendi dönemindeki insanlar arasındaki üstünlüğüne işaret etmektedir.²⁸⁴ Nitekim Şerîk'in de Hulefâ-yı Râşidîn sıralamasındaki fazilet faktörüne itimat ettiğini ortaya koyan sözleri bulunmaktadır.²⁸⁵

İbn Mes'ud'a ulaşan en zayıf isnad olarak nitelenen bu isnaddaki râvilerden ilki, hadis nakliyle ilgilendiği bilinmeyip meçhul olarak değerlendirilmektedir. Nitekim kendisinden rivayette bulunan tek râvinin, isnaddaki diğer isim olan Ebû Fezâre olduğu bilinmektedir. Hâkim'in, isnadı zikrettikten sonra bizzat sika olarak değerlendirdiği Ebû Fezâre hakkında da bazı hafif cerh ifadeleri bulunmakla birlikte kendisinden önceki ve sonraki isimlerin sika kimseler olması durumunda, muteber bir râvi olduğunu söylemek mümkündür. İsnadın son râvisi olan Şerîk ise gerek yaşadığı dönem gerekse içinde bulunduğu çevre açısından değerlendirildiğinde Şerîk b. Abdullah olmalıdır. Bununla birlikte Ebû Fezâre'nin biyografisine yer veren eserlerde kendisinden Şerîk isimli bir râvinin nakilde bulunduğu ifade edilirken râvinin tam ismine yer verilmemiştir. Ayrıca Şerîk'in hocaları arasında da Ebû Fezâre'nin zikredilmediği görülmüştür. Bunun sebebi Şerîk'in Ebû Fezâre'den naklettiği rivayetlerin kaynaklara intikal etmemesi olabilir. Yine de yukarıda ifade edildiği üzere, isnadda yer alan Şerîk'in, Şerîk b. Abdullah el-Kâdî olması mümkün görünmektedir. Şerîk b. Abdullah da hakkında hem cerh hem de ta'dîl ifadeleri bulunan ve duafa kitaplarında biyografisine yer verilen bir isimdir.

İsnad bir bütün olarak değerlendirildiğinde, râvilerinin hadis uydurmak gibi şiddetli bir şekilde cerh edilen isimlerden oluşmadığı görülmektedir. Râviler hadis nakliyle iştigal etmeyip fazla rivayeti bulunmamak ve hadis naklinde hata yapmak gibi kusurlar ile cerh

²⁸² İbn Ebû Hâtim, age, IV, 365.

²⁸³ Ukaylî, *ed-Duâfâu 'l-kebîr*, IV, 34.

²⁸⁴ Zehebî, *Mîzân*, II, 270.

²⁸⁵ Bk. Zehebî, *Mîzân*, II, 273.

edilmiştir. Hâkim'in Abdullah b. Mes'ûd'a ulaşan en zayıf isnad olarak değerlendirdiği bu isnad ile gelen bir rivayet *Câmi'u't-Tirmizî* ve *Sünen-i Ebû Dâvud*'da yer almaktadır.²⁸⁶ Rivayeti Şerîk'ten aktaran isim Tirmizî rivayetinde Hennâd iken Ebû Dâvud rivayetinde Hennâd ile Süleyman b. Dâvud el-Atekî'dir.

Rivayette, Cîn gecesini Hz. Peygamber'in İbn Mes'ûd'a (abdest için) yanında ne olduğunu sorduğu, İbn Mes'ûd'un yanında nebîz bulunduğunu söylemesi üzerine Hz. Peygamber'in "Hurma temizdir, su da temizleyicidir" dediği aktarılmaktadır. Tirmizî rivayetinde bu diyalog üzerine Hz. Peygamber'in abdest aldığı ilavesi yer almaktadır. Tirmizî rivayetin akabinde Ebû Zeyd'in muhaddisler tarafından tanınmayan meçhul olduğunu söyleyerek hadisin zayıf olduğu görüşüne meyletmiştir. Bâbın sonunda, nebîz ile abdest alınamayacağını savunması da göstermektedir ki, Tirmizî karşı görüşte olanların naklî dayanağını çürütmek üzere ilgili hadise yer vermiştir.²⁸⁷

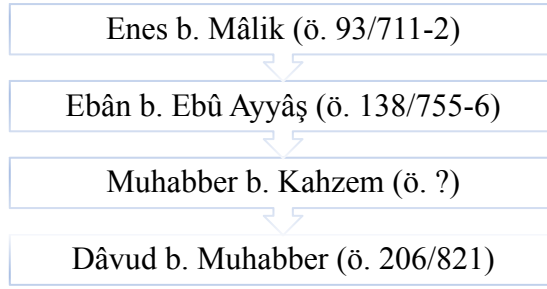
VII. ENES B. MÂLİK'E ULAŞAN EN ZAYIF İSNAD

Hâkim en-Nîsâbûrî'ye göre Enes b. Mâlik'e ulaşan en zayıf isnad Dâvud b. Muhabber'in, babası Muhabber b. Kahzem'den, Muhabber'in Ebân b. Ebû Ayyâş'tan, Ebân'ın Enes b. Mâlik'ten naklidir. İsnadın rivayet lafızları ile birlikte, Hâkim'in zikrettiği şekliyle şöyledir: "داود بن المحبر بن قحزم عن أبيه عن أبان بن أبي عياش عن أنس"²⁸⁸

²⁸⁶ Ebû Dâvud, "Tahâret", 42; Tirmizî, "Tahâret", 65.

²⁸⁷ Tirmizî, "Tahâret", 65. Tirmizî nebîz ile abdest meselesinin ihtilaflı olup Süfyan es-Sevrî'nin de içinde bulunduğu bir grup bunu caiz görürken İmam Şafî ve Ahmed b. Hanbel gibi isimlerin bunu caiz görmediğini aktararak kendisinin de nebîz yerine teyemmümün tercih edilmesi gerektiği kanaatinde olduğunu dile getirmiştir. Ebû Dâvud da "Nebîz ile abdest" babında söz konusu rivayet sonrasında Ata' b. Ebû Rabah ile Ebû'l-Âliye'nin nebîz ile abdesti kerih gördüğüne dair rivayetlere yer vermiştir.

²⁸⁸ Hâkim, *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs*, s. 242.

Şekil 7: Hâkim’e Göre Enes b. Mâlik’e Ulaşan En Zayıf İsnad

A. Ebân b. Ebû Ayyâş

Ebû İsmâil Ebân b. Fîrûz, İbn Ebû Ayyâş ve Dînâr olarak da bilinmektedir. Tâbiûnun küçüklerinden olan Ebân, Basralı’dır ve Abdülkays kabilesinin azatlı kölesidir. Ayrıca Enes b. Mâlik’in mevlâsı olduğu da söylenmiştir.²⁸⁹ Ebân’ın âbid bir kimse olup geceleri namaz, gündüzleri oruç ile geçirdiği nakledilmiştir.²⁹⁰ Ebân 138 yılının Receb ayında vefat etmiştir.²⁹¹

Ebân; Enes b. Mâlik, Said b. Cübeyr, Huleyd b. Abdullah el-Asarî’den rivayette bulunmuştur. Kendisinden Süfyân es-Sevrî, Hammâd b. Seleme, Ebû İshak el-Fezârî, İmrân el-Kattân ve Yezîd b. Hârûn nakilde bulunmuştur. Ebân, Hasan-ı Basrî’nin meclisinde bulunmuş ve onun rivayetlerini dinleyerek ezberlemiştir. İbn Hibbân, Ebân’ın Enes b. Mâlik’ten naklettiklerini, doğrudan kendisinden duymayıp Hasan aracılığıyla elde etmiş olabileceğine dikkat çekmekte ve Ebân’ın Enes b. Mâlik’ten naklettiği 1500 rivayetin büyük çoğunun Hasan’a dayandığını ifade etmektedir.²⁹² Benzer bir değerlendirmeyi Ebû Hâtim de yapmıştır.²⁹³ Fakat bu, Ebân’ın Enes b. Mâlik’ten hiç bizzat hadis işitmediği anlamına

²⁸⁹ İbnü’l-Cevzî, *Kitâbü’l-Duafâ*, I, 19.

²⁹⁰ İbn Hibbân, *Kitâbü’l-Mecrûhîn*, I, 89.

²⁹¹ İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 93.

²⁹² İbn Hibbân, *Kitâbü’l-Mecrûhîn*, I, 89.

²⁹³ İbn Hibbân, *Kitâbü’l-Mecrûhîn*, I, 90.

gelmemektedir. Nitekim Ebân'ın Enes'in yanında bulunup ondan hadis aldığı da nakledilmiştir.²⁹⁴

Şu'be, Ebân'ın hadis konusunda yalan söyleyebileceğini iddia ederek²⁹⁵ onu şiddetli bir şekilde cerh etmiştir.²⁹⁶ Ahmed b. Hanbel, Ebân'ın الحديث منكر olduğunu söylemiş ve ondan hadis yazılmamasını tavsiye etmiştir. Yahyâ b. Maîn de Ebân'ın hadisinin bir şey olmadığını ifade etmiştir.²⁹⁷ Yahyâ b. Said el-Kattân ve Abdurrahman b. Mehdî, Ebân'dan nakilde bulunmamışlardır.²⁹⁸

Ebû Hâtim, Ebân'ın sâlih bir kimse olmasına rağmen hafızasının zayıf, kendisinin de مترك الحديث olduğunu söylemiştir.²⁹⁹ Aynı şekilde Ebû Zür'a da onun kasten hadis uydurmamakla birlikte, kimden ne rivayet ettiğine dikkat etmediğini ifade ederek, onu مترك الحديث olarak değerlendirmiştir.³⁰⁰ Nitekim hadis naklinde özensiz olduğuna örnek olarak Ebû Avâne, Ebân'ın kendi hadislerinin bulunduğu bir metinden rivayetleri okurken metnin en sonunda başka bir râviye ait hadisi de kendi hadisleriyle birlikte okuduğunu anlatmaktadır.³⁰¹

Nesâî de Ebân'ı مترك الحديث olarak değerlendirenler arasındadır.³⁰² Ebû Avâne, Ebân'ın Hasan-ı Basrî'den rivayetlerini dinlediğinde, nakletmenin caiz olacağı rivayet bulunmadığını söylemiştir.³⁰³ İbn Adî de Ebân'ın Huleyd'den nakilleri dışında مترك الحديث olduğunu bildirmiş, mütabii bulunmayan çok sayıda nakilleri bulunduğunu aktarmıştır.³⁰⁴

²⁹⁴ Bk. İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 282.

²⁹⁵ Zehebî, *Mîzân*, I, 11.

²⁹⁶ Ukaylî, *Duafâ*, I, 38; İbnü'l-Cevzî, *Kitabü'd-Duafâ*, I, 9.

²⁹⁷ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, II, 295.

²⁹⁸ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, II, 295.

²⁹⁹ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, II, 295.

³⁰⁰ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, II, 296.

³⁰¹ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, II, 295.

³⁰² Bk. İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 283.

³⁰³ Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr*, I, 454.

³⁰⁴ İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 281.

B. Muhabber b. Kahzem

Muhabber b. Kahzem b. Süleyman, Dâvud b. Muhabber'in babasıdır. Muhabber, babası Kahzem b. Süleyman, Muaviye b. Kurra ve Enes b. Mâlik'ten nakilde bulunmuştur. Kendisinden Velîd b. Hişâm el-Kahzemî, Yahyâ b. Said el-Emevî'nin rivayetleri olduğu bilinmektedir.³⁰⁵

Ukaylî *Duafâ*'sında yer verdiği Muhabber'in hem kendisinin hem de kendisinden nakilde bulunduğu babası Kahzem b. Süleyman'ın hadis naklinde yanlışlığını ve hata yaptığını bildirmiştir. Ardından iki isnad zikrederek içinde Muhabber'in geçtiği isnaddansa diğerinin daha iyi olduğuna dikkat çekmiştir.³⁰⁶ Zehebî de Muhabber'i, zayıf râvileri sıraladığı *Mîzânü'l-i'tidâl*'inde zikretmiş fakat hakkında, zayıf olup babasından nakilde bulunması dışında bilgi vermemiştir.³⁰⁷ Muhabber b. Kahzem'in biyografisine rical kitaplarının çoğunda rastlanmamıştır. Muhtemelen hadis nakliyle iştigal etmeyip yalnızca birkaç hadis nakletmiştir.

C. Dâvud b. Muhabber b. Kahzem

Ebû Süleyman Dâvud b. Muhabber b. Kahzem et-Tâî es-Sekafî Basralı olup daha sonra Bağdat'a yerleşmiş ve 206 yılında burada vefat etmiştir. Aklın fazileti üzerine *Kitâbü'l-Akl* isimli bir kitabının olduğu nakledilmektedir.³⁰⁸ İbn Adî bu kitabın çoğunun makbul olmayan rivayetlerden oluştuğunu belirtmiştir.³⁰⁹

Babası Muhabber b. Kahzem, Hammad b. Seleme, Hammad b. Zeyd, Mukatil b. Süleyman, Esved b. Şeybân, Rebi' b. Sabîh, Halîl b. Ahmed gibi isimlerden rivayette bulunmuştur. Hüseyin b. İsa el-Bestâmî, Fadl b. Sehl el-A'rec, İsmail b. Ebû Haris, Muhammed

³⁰⁵ Bk. İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VIII, 419, 5 numaralı dipnot.

³⁰⁶ Ukaylî, *Duafâ*, IV, 260.

³⁰⁷ Bk. Zehebî, *Mîzân*, III, 441.

³⁰⁸ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, I, 356.

³⁰⁹ İbn Adî, *el-Kâmil*, III, 100. Kitabı aslında Meysere b. Abdürabbih'in yazdığı fakat daha sonra Dâvud'un bu kitabı çalarak içinde bulunan rivayetlere Meysere'nin isnadlarından farklı isnadlar eklediği nakledilmiştir. Aynı şekilde kitabı daha sonra başka isimlerin de sahiplendiği aktarılmaktadır. Bk. Zehebî, *Mîzân*, II, 20; İbn Hacer, *Takrîb*, s. 200.

b. Yahya b. Abdülkerim el-Ezdî, Hemmam b. Yahya, Şu‘be b. Haccac, Hâris b. Ebû Üsâme de kendisinden nakilde bulunanlar arasındadır.

Yahyâ b. Maîn, Dâvud’un Basra’da iken hadisle ilgilendiğini fakat sonradan daha çok ibadetle ilgilenip sûfîlerden olduğunu ve aynı zamanda da hasır işçiliğiyle ilgilenerek hadisten uzaklaştığını belirtmiştir. Daha sonra Bağdat’a yerleşen Dâvud, ona göre aslında hadiste yalan söyleyen biri olmadığı halde, hadis ehliyle bir arada bulunmadığı ve hadisleri unuttuğu için nakilde hatalar yapmaktadır.³¹⁰ Bir başka seferinde İbn Maîn, Dâvud’un Mu‘tezile’den bir grup ile bir arada bulunup onlar tarafından bozulduğunu söylemiştir.³¹¹

İbnü’l-Medînî, Dâvud hakkında “hadisi terkedilmiştir” ifadesini kullanmıştır.³¹² Ahmed b. Hanbel, Dâvud için “bir şeye benzemez, hadisin ne olduğunu bilmez” demiştir.³¹³ İbn Hibbân ise Ahmed b. Hanbel’in, Dâvud hakkında كذاب lafzını kullandığını nakletmiştir.³¹⁴ Buhârî, Dâvud’un منكر الحديث olduğunu ifade etmiştir.³¹⁵ Ebû Hatim er-Râzi, Dâvud için منكر الحديث, Ebû Zûr’a ضعيف الحديث lafzını kullanmıştır.³¹⁶ İbn Hibbân ise Dâvud’un sika râvilere asılsız hadisler nispet ettiğini ve bilinmeyen kimselerden maklub rivayetler naklettiğini söylemiştir.³¹⁷ Dârekutnî de Dâvud’un hadis uydurduğu kanaatindedir.³¹⁸

İbn Mâce, *Sünen*’inin mukaddimesinde Dâvud b. Muhabber vasıtasıyla gelen Kazvin hakkında uydurma bir rivayete yer vermiştir.³¹⁹

³¹⁰ Ukaylî, *Duafâ*, II, 35

³¹¹ Zehebî, *Mîzân*, II, 20.

³¹² İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, III, 424.

³¹³ Buhârî, *et-Târihu’l-kebir*, III, 244.

³¹⁴ İbn Hibbân, *Kitâbü’l-Mecrûhîn*, I, 356.

³¹⁵ Buhârî, *et-Târihu’l-kebir*, III, 244.

³¹⁶ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta’dîl*, III, 424.

³¹⁷ İbn Hibbân, *Kitâbü’l-Mecrûhîn*, I, 357.

³¹⁸ Darekutnî, *Kitabu’d-Duafâ*, I, 10.

³¹⁹ Zehebî, *Mîzân*, II, 20.

Enes b. Mâlik'e ulaşan en zayıf isnad incelendiğinde râvilerinin üçünün de cerh edildiği görülmektedir. Râvilerden hadis ilmiyle ilgilenmediği için hakkında fazla bilgi bulanamayan Muhabber tanınmamakla eleştirilirken diğer râviler Ebân ile Muhabber'in oğlu Dâvud şiddetli cerh lafızlarıyla tenkit edilmiştir. Dâvud hakkında hadis uydurduğuna dair rivayetler dahi bulunmaktadır.

Ebân'ın Enes b. Mâlik'le bizzat görüşmediğine dair bir nakil olsa da kendisinin meclisinde bulunduğu da rivayet edilmiştir. Ayrıca vefat tarihleri göz önünde bulundurulduğunda, görüşmüş olmalarının önünde zaman açısından bir engel bulunmamaktadır. Yine, her ne kadar, Ebân b. Ebû Ayyaş'ın biyografisinde talebeleri arasında Muhabber zikredilmese de mülaki olmalarına engel bir durum gözükmemektedir. Dolayısıyla isnadın tenkit edilme sebebi herhangi bir inkıta değil, râvilerin cerh edilmiş olmasıdır denilebilir. Söz konusu isnad ile nakledilen rivayet bulunamamıştır.

VIII. MEKKELİLERİN EN ZAYIF İSNADI

Hâkim yalnızca belirli sahabîlere ulaşan en zayıf isnadları değil ayrıca belli başlı bazı beldere ait en zayıf isnadları da zikretmiştir. Ona göre Mekkelilerin en zayıf isnadı Abdullah b. Meymûn'un Şihâb b. Hirâş'tan, Şihâb'ın İbrahim b. Yezîd'den, İbrahim'in İkrime'den, İkrime'nin Abdullah b. Abbas'tan naklidir. İsnad Hâkim'in zikrettiği şekliyle şöyledir : “عبد الله بن ميمون القداح عن شهاب بن خراش عن إبراهيم بن يزيد الخوزي عن عكرمة عن ابن عباس”³²⁰.

³²⁰ Hâkim, *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs*, s. 242.

Şekil 8: Hâkim'e Göre Mekkelilere Ulaşan En Zayıf İsnad

A. İkrime

Ebû Abdullah İkrime b. Abdullah el-Berberî el-Medînî, Abdullah b. Abbâs'ın azatlı kölesidir ve aslen Berberî'dir.³²¹ Abdullah b. Abbas Basra valisi olduğu sırada Husayn b. Ebû'l-Hur el-Anberî onu kendisine hediye etmiştir.³²² İbn Abbas'ın vefatından sonra Hâlid b. Yezîd b. Muaviye onu dört bin dinara oğlu Ali'den satın almıştır. Fakat İkrime'nin Ali'ye babasının ilmini sattığını söyleyerek sitem etmesi üzerine Ali onu azat etmiştir.³²³

İbn Abbâs, Hz. Ali, Ebû Hüreyre, Hz. Aişe ve Ebû Said el-Hudrî, gibi önde gelen sahabilerden çok sayıda hadis nakleden İkrime farklı bölgelere seyahat etmiştir. Hayatının farklı dönemlerinde gerçekleştirdiği bu seyahatlerinde Horasan, Semerkant, Kufe, Basra gibi yerlerde bulunmuştur.³²⁴ Ondak Câbir b. Zeyd, Amr b. Dînar, Katâde, Hakem b. Ebân ve Mekke, Medine, Yemen, Basra ve diğer bölgelerden çok sayıda isim hadis rivayetinde bulunmuştur. İkrime 105 yılında vefat etmiştir.³²⁵

İkrime gerek sahip olduğu anlayış gerekse naklettiği rivayetler konusunda tenkide de konu olmuştur.³²⁶ Ahmed b. Hanbel, İkrime'nin مضرب الحديث olup hakkında ihtilaf edildiğini aktarmıştır.³²⁷ İbn Hacer de İkrime'nin hadis rivayetinde birtakım hatalar yapıp tenkit edildiğine dair bazı örnekler sunmuştur. Örneğin Şafîî'nin İkrime için, bir kimsenin onun hadisini almasını onaylamadığına dair bir nakil zikretmiştir.³²⁸ Çok sayıda hadis nakletmesi nedeniyle yalancı, akidevî konularda tutucu olması dolayısıyla da Hâricî olduğu yönünde

³²¹ İbn Hacer, *Tehzib*, IV, 548.

³²² İbn Hacer, *Tehzib*, IV, 548.

³²³ İbn Sa'd, *Tabakât*, V, 297.

³²⁴ Altıkulaç, "İkrime el-Berberî", s. 40.

³²⁵ Buhârî, *et-Târihu'l-kebir*, VII, 39.

³²⁶ İkrime hakkındaki ithamlar ile ilgili bk. Ersöz, "Bir Tâbiûn Müfessiri İkrime Hakkındaki İthamların Değerlendirilmesi", s. 87-102.

³²⁷ İbn Hacer, *Tehzib*, IV, 549.

³²⁸ İbn Hacer, *Tehzib*, IV, 549.

tenkitler bulunan İkrime, henüz hayatta iken bu tenkitlere muhatap olmuş ve kendini savunmuştur.³²⁹ Nitekim hakkındaki eleştiriler yanında ondan övgüyle söz eden başka isimler de olmuştur.

Tefsir ilminde önemli bir yere sahip olan İkrime'nin bu konudaki yetkinliği övgü konusu olmuştur. Said b. Cübeyr İkrime'nin kendisinden daha bilgili olduğunu ifade etmiş Şa'bî de tefsirde İkrime'den daha bilgili kimsenin kalmadığını ifade etmiştir. Sellâm b. Miskîn tefsir konusunda İkrime'nin insanların en bilgilisi olduğunu söylemiştir.³³⁰

İkrime, İbn Abbas'tan nakledilen hadisler konusunda önemli kaynaklar arasında zikredilmiştir.³³¹ İkrime hakkında Ebû Hâtim, sika olduğunu ve kendisinden hadis nakleden sika isimlerin rivayetleri ile ihticac edileceğini söylemiştir. Ebû Hâtim ayrıca Şube ile İkrime arasında bir değerlendirme yapması istendiğinde İkrime'nin daha bilgili olduğunu ifade etmiştir.³³² Benzer bir karşılaştırma Yahyâ b. Main'den istendiğinde, İkrime ile Ubeydullah b. Abdullah ve Said b. Cübeyr arasında ayırım yapılmayacağını, hepsinin sika olduğunu söylemiştir.³³³

B. İbrahim b. Yezîd el-Hûzî

Ebû İsmâîl İbrahim b. Yezîd el-Hûzî, Ömer b. Abdülaziz'in azatlı kölesidir.³³⁴ 151 yılında Mekke'de vefat etmiştir.³³⁵ İbrahim; Muhammed b. Abbâd b. Ca'fer, Velîd b. Ebû Muğîs, Amr b. Dînâr, Tâvus gibi isimlerden nakilde bulunmuştur. Kendisinden nakilde bulunanlar arasında Süfyân es-Sevrî, Veki' b. Cerrâh, İshak b. Süleyman, Abdürrezaâk, Mu'temir b. Süleyman ve Mervân b. Muaviye gibi isimler bulunur.

³²⁹ Muhammed Ersöz, "Bir Tâbiûn Müfessiri İkrime Hakkındaki İthamların Değerlendirilmesi", s. 101.

³³⁰ İbn Sa'd, *Tabakât*, V, 298.

³³¹ İbn Hacer, *Tehzîb*, IV, 548.

³³² İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VII, 8.

³³³ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VII, 9.

³³⁴ İbn Sa'd, *Tabakât*, V, 495.

³³⁵ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, II, 138.

İbn Sa‘d, İbrahim’i zayıf olarak nitelemiştir.³³⁶ Abdullah b. Mübarek ile Yahya b. Said el-Kattân İbrahim’den nakilde bulunmamayı tercih etmiştir.³³⁷ İbn Mübârek ayrıca kendisine İbrahim hakkındaki kanaatini soranlara ondan rivayet almamayı tavsiye etmiştir.³³⁸ İbnü’l-Medînî de hakkında ضعیف lafzını kullandığı İbrahim’den bir şey yazmadığını ifade etmiştir.³³⁹ Yahyâ b. Maîn İbrahim’in sika olmadığını ifade etmiş,³⁴⁰ başka bir zaman ise onu zayıf olarak nitelemiştir.³⁴¹ Buhârî, İbrahim hakkında سكتوا عنه lafzını kullanmış³⁴² hadislerinin terkedildiğini söylemiştir.³⁴³

Ahmed b. Hanbel³⁴⁴ ve Nesâî³⁴⁵ İbrahim’i متروك الحديث; Ebû Hâtım ile Ebû Zür‘a ise منكر الحديث ve ضعیف الحديث olarak değerlendirmiştir.³⁴⁶ İbn Hibbân, İbrahim’in biyografisinde, nakilde bulunduğu Amr b. Dînâr, Ebû Zübeyr ve Muhammed b. Abbâd b. Ca‘fer isimlerini sıraladıktan sonra şöyle söylemiştir: “Bunlardan o kadar çok sayıda münker rivayet ve bariz hatalar nakletmiştir ki bunu kasten yaptığı akla gelmektedir.”³⁴⁷

Tirmizî ve İbn Mâce eserlerinde İbrahim’in rivayetlerine yer vermiştir.³⁴⁸

³³⁶ İbn Sa‘d, *Tabakât*, V, 495.

³³⁷ İbn Ebû Hâtım, *el-Cerh ve’t-ta‘dîl*, II, 138.

³³⁸ İbn Ebû Hâtım, *el-Cerh ve’t-ta‘dîl*, II, 138.

³³⁹ İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 170.

³⁴⁰ İbn Mâin, *Târih*, III, 111.

³⁴¹ İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 225.

³⁴² Buhârî, *et-Târihu’l-kebîr*, I, 236.

³⁴³ İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 226.

³⁴⁴ İbn Ebû Hâtım, *el-Cerh ve’t-ta‘dîl*, II, 137.

³⁴⁵ Nesâî, *Duafâ*, I, 147.

³⁴⁶ İbn Ebû Hâtım, *el-Cerh ve’t-ta‘dîl*, II, 137.

³⁴⁷ İbn Hibbân, *Kitâbü’l-Mecrûhîn*, I, 96.

³⁴⁸ Mesela Bk. Tirmizî, “Hac”, 4; “Tefsir”, 4; İbn Mâce, “Cenâiz”, 30; “Menâsik”, 6, 62.

C. Şihâb b. Hirâş

Ebû Salt Şihâb b. Hirâş b. Havşeb eş-Şeybânî, aslen Kûfeli olup Vâsıt'a gitmiş, oradan da Filistin'e giderek burada vefat etmiştir. Şam'da da bulunmuştur.³⁴⁹ Amcası Avvâm b. Havşeb, Âsım b. Ebû Nuhûd, Haccâc b. Dînâr, Şuayb b. Ruzeik et-Tâifî, Muhammed b. Ziyad, Süfyân es-Sevrî nakilde bulunduğu isimler arasındadır. Kendisinden İbn Ebû Fûdeyk, Saîd b. Mansûr, Heysem b. Hârice, Hişâm b. Ammâr, Yezîd b. Vehb, Züheyr b. Abbâd, Kuteybe b. Saîd, Abdurrahman b. Mehdi gibi isimler rivayette bulunmuştur.

Abdurrahman b. Mehdî, Şihâb hakkında şöyle bir değerlendirme yapmıştır: “Sünnet konusunda Hammad b. Zeyd'den daha bilgilisini, Şihâb b. Hirâş'tan daha güzel vasıflara sahibini, bu iki özelliğe sahip İbn Mübârek'ten başkasını tanımadım.”³⁵⁰ Bu değerlendirmeden de anlaşılacağı üzere Şihâb, adalet yönünden tenkit edilmeyip zabt bakımından cerh edilmiştir.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Hâtım ve Ebû Zûr'a Şihâb hakkında لا بأس به³⁵¹ İbn Maîn ile Nesaî de ليس به بأس lafzını kullanmışlardır. İbn Main başka bir seferinde ise Şihâb için ثقة demiştir.³⁵² İbn Mübârek de Şihâb'ın sika olduğunu söylemiştir.³⁵³

İbn Hibbân, Şihâb'ı صالح olarak değerlendirmiş, hadisiyle ihticac edilmeyecek kadar fazla hata yaptığını ifade etmiştir.³⁵⁴ İbn Adî, Şihâb'ın fazla rivayeti bulunmayıp bunların bir kısmının münker olduğuna dikkat çekmiştir.³⁵⁵ Zehebî de Şihâb'ın münker rivayetleri bulunduğunu ifade etmektedir.³⁵⁶

³⁴⁹ İbn Ebû Hâtım, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, IV, 362.

³⁵⁰ Zehebî, *Mîzân*, II, 281.

³⁵¹ İbn Ebû Hâtım, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, IV, 362.

³⁵² İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 189.

³⁵³ İbn Ebû Hâtım, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, IV, 362; Zehebî, *Mîzân*, II, 281.

³⁵⁴ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, I, 459.

³⁵⁵ İbn Adî, *el-Kâmil*, IV, 34.

³⁵⁶ Zehebî, *Mîzân*, II, 281.

Şihâb b. Hirâş'ın *Sünen-i Ebû Dâvud*'da iki rivayeti bulunmaktadır.³⁵⁷

D. Abdullah b. Meymûn el-Kaddâh

Abdullah b. Meymûn b. Dâvud el-Kaddâh el-Mekkî'nin Mahzûm kabilesinin azatlı kölesi olduğu nakledilmiştir.³⁵⁸ Câfer b. Muhammed, Ubeydullah b. Ömer el-Ömerî, Abdülaziz b. Ebû Ravvâd, Racâ b. Hâris, nakilde bulunduğu isimler arasındadır. Ayrıca İbn Hibbân'dan nakledildiğine göre Irak ve Hicaz ehlinde de nakilleri bulunmaktadır. Kendisinden Ahmed b. Şeybân er-Ramlî, İbrahim b. Münzir, Müemmil b. İhâb'ın rivayetleri vardır.

Ebû Hâtim, Abdullah'ı منكر الحديث, Ebû Zûr'a da واهي الحديث olarak değerlendirmiştir.³⁵⁹ İbn Hibbân, Abdullah b. Meymûn'un tek kalmaları durumunda delil olarak kullanılamayacak maklûb rivayetler naklettiğini söylemiştir.³⁶⁰ İbn Adî de Abdullah'ın biyografisinde, kendisinden başka tariki bulunmayan rivayetlerine örnekler vermiştir.³⁶¹

Abdullah b. Meymûn'un *Câmi 'u't-Tirmizî*'de rivayeti bulunmaktadır.³⁶²

Rical kitaplarında görüldüğü kadarıyla isnadda yer alan Şihâb b. Hirâş ile İbrahim b. Yezid'in hoca talebe ilişkisine dair bir bilgiye rastlanmamıştır. Kaynaklarda Şihâb'ın İbrahim'den nakli olduğuna dair bir kayıt bulunmamaktadır. Aynı şekilde İbrahim'in İkrime ile irtibatı da tespit edilememiştir. Bununla birlikte İbn Adî *el-Kâmil* adlı eserinde sıraladığı, İbrahim'den nakledilen münker rivayetler arasında İbn Abbas > İkrime > Amr b. Dînâr > İbrahim b. Yezîd el-Hûzî isnadlı bir rivayete yer vermiştir.³⁶³ İbrahim b. Yezid'in, İkrime ile irtibatı Amr b. Dinar yoluyla olmuştur. İncelediğimiz isnadda da İbrahim ile İkrime arasında bir râvi olup zikredilmemiş olma ihtimali bulunmaktadır. Dolayısıyla, bu isnadın hem

³⁵⁷ Ebû Dâvûd, "Salat", 231; "Fiten", 2.

³⁵⁸ Zehebî, *Siyer*, IX, 320.

³⁵⁹ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, V, 172.

³⁶⁰ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, II, 514.

³⁶¹ İbn Adî, *el-Kâmil*, IV, 188.

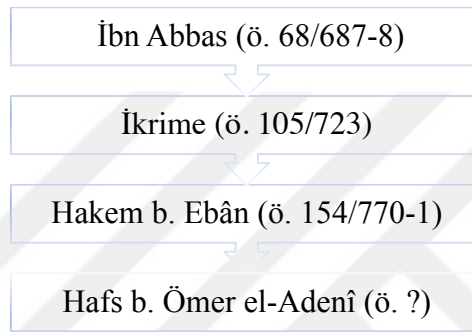
³⁶² Bk. Tirmizî, "Kader", 9.

³⁶³ İbn Adî, *el-Kâmil*, IV, 187.

râvilerinin cerh edilmiş olması hem de inkıta bulundurması nedeniyle en zayıf isnad olarak nitelenmiş olması muhtemeldir.

IX. YEMENLİLERİN EN ZAYIF İSNADI

Hâkim'e göre Yemenlilere ait en zayıf isnad Hafs b. Ömer'in Hakem b. Ebân'dan, Ebân'ın İkrime'den, İkrime'nin İbn Abbas'tan naklidir. İsnad rivayet lafızları ile birlikte şu şekildedir: “حفص بن عمر العدني عن الحكم بن أبان عن عكرمة عن ابن عباس”³⁶⁴

Şekil 9: Hâkim'e Göre Yemenlilerin En Zayıf İsnadı

A. İkrime³⁶⁵

B. Hakem b. Ebân

Ebû İsâ Hakem b. Ebân el-Adenî, Yemen'de ikamet etmiş, 154 yılında, 84 yaşında iken vefat etmiştir.³⁶⁶ Abid bir zat olarak tanınan Hakem,³⁶⁷ İkrime, Tâvus, Şehr b. Havşeb, İdris b. Sinan ve başka isimlerden nakilde bulunmuştur. İbn Cüreyc, Yezîd b. Ebû Hakîm, Mu'temir, Süfyan b. Uyeyne, İbn Uleyye, Hafs b. Ömer el-Adenî ve oğlu İbrahim kendisinden nakilde bulunmuştur.

³⁶⁴ Hâkim, *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs*, s. 242.

³⁶⁵ Bk. Mekkelilerin En Zayıf İsnadı, s. 66-72.

³⁶⁶ Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr*, II, 336.

³⁶⁷ Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr*, II, 336; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, III, 113; İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 160.

Yahyâ b. Maîn³⁶⁸ ve Nesaî,³⁶⁹ Hakem'i sika bulmuş; Ebû Zür'a ise salih³⁷⁰ olarak değerlendirmiştir. Süfyan b. Uyeyne de Aden'de Hakem gibisini görmediğini ifade etmiştir.³⁷¹ Abdullah b. Mübârek ise Hakem ile birlikte zikrettiği birkaç isim için “Bırak şunları/onları at gitsin.” (ارم بهؤلاء) demiştir.³⁷² Hakem'i, Ukaylî *Duafâ*'sında zikrederken, İbn Hibbân *Sikât*'ında ona yer vermiş fakat oğlu İbrahim'in Hakem'den rivayetlerinin münker olduğuna dikkat çekerek Hakem'in de hata yapma ihtimali bulunduğunu aktarmıştır.³⁷³ İbn Hacer de Hakem'in صدوق olmakla birlikte kendisinde vehm olduğunu söylemiştir.³⁷⁴

Hakem b. Ebân'ın *Câmi 'u't-Tirmizî*, *Sünen-i Ebû Dâvud*, *Sünen-i Nesaî* ve *Sünen-i İbn Mâce*'de rivayetleri bulunmaktadır.³⁷⁵

C. Hafs b. Ömer el-Adenî

Ebû İsmail Hafs b. Ömer b. Meymûn el-Adenî, Hafs el-Ferh olarak da bilinmektedir. Hz. Ömer'in ve Hz. Ali'nin azatlı kölesi olduğu rivayet edilir.³⁷⁶ Mâlik b. Enes, Hakem b. Ebân, Sevr b. Yezîd ve İbn Ebû Zî'b gibi isimlerden rivayetleri vardır. Osman b. Tâlut, Muhammed b. Müsaffâ, Abbâs et-Terakkufî ve Hârûn b. Melûl gibi râviler kendisinden nakilde bulunmuştur.

Ebû Hâtim, Hafs'ın hadiste gevşek bir râvi olduğunu söylerken;³⁷⁷ Ukaylî, Hafs'ın batıl rivayetler naklettiğini belirtmiştir.³⁷⁸ Aynı şekilde İbn Hibbân da Hafs'ın isnadlarda

³⁶⁸ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, III, 113.

³⁶⁹ İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 161

³⁷⁰ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, III, 113.

³⁷¹ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, III, 113.

³⁷² Ukaylî, *Duafâ*, I, 255.

³⁷³ İbn Hibbân, *Sikât*, VI, 186.

³⁷⁴ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 174.

³⁷⁵ Mesela bk. Tirmizî, “Talâk”, 19; Ebû Dâvûd, “Talâk”, 17; Nesâî, “Talâk”, 33; İbn Mâce, “Hudud”, 3.

³⁷⁶ İbn Adî, *el-Kâmil*, II, 385; İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 153.

³⁷⁷ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, III, 182.

³⁷⁸ Ukaylî, *Duafâ*, I, 275.

değişiklikler yaptığını ifade ederek, bu tür rivayetlerinin tek kalmaları durumunda ihticaca elverişli olmadıklarını bildirmiştir.³⁷⁹ İbn Adî, zayıf râvilere tahsis ettiği eserinde Hafs'a yer vermiş, onun tek başına naklettiği ve mahfuz olmayan rivayetlerine örnekler sunmuştur. Bu rivayetler arasında burada incelemeye konu olan isnad vasıtasıyla gelen rivayetler de bulunmaktadır.³⁸⁰ Hafs'ın naklettiği mahfuz olmayan nakillerin burada saydıkları ile sınırlı olmadığına dikkat çeken İbn Adî, Hafs için, “Onun zayıf olmasından korkarım.” (وأخاف أن يكون ضعيفا) ifadesini kullanmıştır.³⁸¹

Nesâî, Hafs b. Ömer'in sika olmadığını ifade etmiştir.³⁸² Darekutnî de Hafs hakkında farklı zamanlarda ليس بقوي ve متروك lafızlarını kullanmıştır.³⁸³ Hafs b. Ömer'in *Sünen-i İbn Mâce*'de rivayeti bulunmaktadır.³⁸⁴

Yemenlilere ait en zayıf isnad olarak nitelenen yukarıdaki isnadın baş kısmı, yani Sahabi ve tabii râvileri Mekke'nin en zayıf isnadı ile aynıdır. İsnadın devamındaki isimler hadis alimleri tarafından cerh edilmiş râviler olmakla birlikte haklarındaki tenkitlerin, hadis uydurmak gibi şiddetli bir cerh içermediği görülmektedir. İsnadda herhangi bir inkıta da söz konu olmadığından, isnadın en zayıflar arasında sayılmasının cerh edilmiş belirli râvilerin peşpeşe gelmiş olmasından kaynaklandığı söylenebilir.

X. MISIRLILARIN EN ZAYIF İSNADI

Hâkim en-Nîsâbü'rî'ye göre Mısırlılara ait en zayıf isnad Ahmed b. Muhammed b. Haccâc'ın babası Muhammed b. Haccâc'dan, Muhammed'in, dedesi Rışdîn b. Sa'd'dan, Rışdîn'in Kurra b. Abdurrahman'ın, Kurra b. Abdurrahman'ın ise herhangi bir hocasından

³⁷⁹ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, I, 314.

³⁸⁰ Bk. İbn Adî, *el-Kâmil*, II, 386.

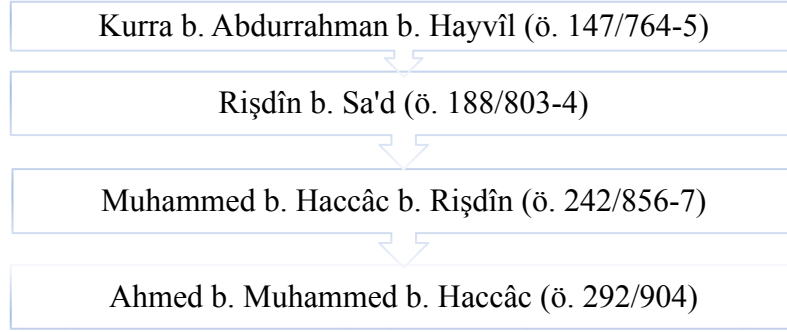
³⁸¹ İbn Adî, *el-Kâmil*, II, 386.

³⁸² İbn Adî, *el-Kâmil*, II, 385.

³⁸³ İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 354.

³⁸⁴ İbn Mâce, “Hudud”, 3.

naklidir. İsnad Hâkim'in zikrettiği şekliyle şu şekildedir: “أحمد بن محمد بن الحجاج بن رشدين بن سعد”³⁸⁵ عن أبيه عن جده عن قرة بن عبد الرحمن بن حيويل عن كل من روى عنه

Şekil 10: Mısırlıların En Zayıf İsnadı

A. Kurra b. Abdurrahman b. Hayvîl

Kurra b. Abdurrahman b. Hayvîl b. Nâşira el-Meâferî el-Mısırî, aslen Medineli olup Mısır'da ikamet etmiş,³⁸⁶ 147 yılında vefat etmiştir.³⁸⁷ İbn Şihab ez-Zührî'den hadis nakletmiştir. Evzâî, Abdurrahman b. Vehb, Süveyd b. Abdülaziz, Rişdîn b. Sa'd gibi isimlerin de ondan rivayetleri bulunmaktadır.

Evzâî'nin, Kurra için, “Zührî(nin rivayetleri) konusunda ondan daha bilgisini bilmiyorum” dediği rivayet edilmiştir.³⁸⁸ Fakat Ebû Hâtim bu değerlendirmeyi doğru bulmadığını, zira Kurra'nın Zührî'den ancak 60 kadar rivayeti olduğuna ve Mâlik b. Enes, Ma'mer b. Râşid, Zübeydî, Yûnus b. Yezîd, Ukayl b. Hâlid ve Süfyân b. Uyeyne gibi hadis ilminde hıfz, itkan ve zabt sahibi, muteber isimlerin Kurra'dan çok daha titiz olduklarına dikkat çekmiştir.³⁸⁹

³⁸⁵ Hâkim, *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs*, s. 242.

³⁸⁶ İbn Hibbân, *Sahîh*, VII, 342.

³⁸⁷ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 455.

³⁸⁸ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VII, 132.

³⁸⁹ İbn Hibbân, *Sahîh*, VII, 342.

Yahyâ b. Maîn Kurra'yı الحديث ضعيف olarak değerlendirmiştir. Ahmed b. Hanbel, Zührî'nin arkadaşı olduğunu söylediği Kurra için منكر الحديث جدا ifadesini kullanmıştır.³⁹⁰ İbn Adî ise onu zayıf râvileri derlediği eserinde zikretmiş,³⁹¹ fakat münker rivayetine rastlamadığını belirterek Kurra hakkında, düşük seviyede bir ta'dîl ifade etmek üzere kullanılan لا بأس به değerlendirmesini yapmıştır.³⁹² İbnü'l-Cevzî, Kurra'yı Kitâbü'd-Duafâ'sında³⁹³ değerlendirirken, İbn Hibbân Kurra'ya Sikat'ında yer vermiştir.³⁹⁴

B. Rişdîn b. Sa'd

Ebû Haccâc Rişdîn b. Sa'd b. Müflih el-Mehrî el-Mısırî'nin bir diğer künyesi Ebû Rişdîn'dir. Ebû Haccâc el-Mehrî olarak da bilinmektedir. 110 yılında doğmuş,³⁹⁵ 188 yılında vefat etmiştir.³⁹⁶ Âbid bir zat olmakla birlikte hadis ilminde muteber bir kimse olmadığı anlaşılmaktadır. Abdurrahman b. Ebû Ziyâd, Evzâî, Amr b. Hâris, Kurra b. Hayvîl gibi isimlerden rivayetleri bulunmaktadır. Kendisinden nakilde bulunanlar arasında İbn Mübarek, Mervân b. Muhammed, Kuteybe b. Saîd ve oğlu Abdülkâdir b. Rişdîn bulunmaktadır.

Yahyâ b. Maîn, Rişdîn için "Hadisi yazılmaz" demiştir.³⁹⁷ Amr b. Ali el-Fellâs (ö. 249/864) ve Ebû Zür'a da Rişdîn'in الحديث ضعيف olduğunu bildirmiştir.³⁹⁸ Kendisinde gaflet bulunduğunu ve منكر الحديث olduğunu ifade eden Ebû Hâtim Rişdîn'in sika isimlerden münker rivayetler naklettiğini söylemiştir. Ebû Hâtim ayrıca yukarıda, Enes b. Mâlik'e ulaşan en zayıf

³⁹⁰ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VII, 132.

³⁹¹ İbn Adî, *el-Kâmil*, VI, 53.

³⁹² İbn Adî, *el-Kâmil*, VI, 53.

³⁹³ Bk. İbnü'l-Cevzî, *Kitâbü'd-Duafâ*, III, 17.

³⁹⁴ Bk. İbn Hibbân, *Sahîh*, VII, 342-343.

³⁹⁵ İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 436.

³⁹⁶ Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr*, III, 337.

³⁹⁷ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, III, 513.

³⁹⁸ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, III, 513.

isnadda bulunan Dâvud b. Muhabber, İbn Lehîa ve Rişdîn arasında yaptığı karşılaştırmada, Rişdîn'in en zayıfları olduğunu ifade etmiştir.³⁹⁹

Ahmed b. Hanbel Rişdîn için bir seferinde onun *salihu'l-hadîs* olmasını umduğunu söylerken⁴⁰⁰ bir başka seferinde onu zayıf olarak nitelemiş⁴⁰¹ fakat rikâk konusundaki rivayetleri için لا بأس به demiştir.⁴⁰² Buhârî Rişdîn'nin özensiz olup kendisine verilen tüm rivayetleri naklettiğine dair bir nakil zikretmiştir.⁴⁰³ Nesaî de onu متروك olarak değerlendirmiştir.⁴⁰⁴

İbn Adî Rişdîn'in bazı münker rivayetlerini sıralarken Kurra'dan naklettiği mahfuz olmayan rivayetlerine de örnekler vermiştir. Fakat söz konusu isnadların devamında, Mısırlıların en zayıf isnadı olarak belirlenen isnadın diğer râvileri bulunmamaktadır. İbn Adî, her ne kadar zayıf olup rivayetlerinin çok azının mütabii bulunsa da Rişdîn'in hadislerinin yazılabileceğini ifade etmiştir.⁴⁰⁵ Zehebî de Rişdîn'in hafızasının zayıflığına dikkat çekmiştir.⁴⁰⁶

Rişdîn'in *Câmi'u't-Tirmizî* ve *Sünen-i İbn Mâce*'de rivayetleri bulunmaktadır.⁴⁰⁷

³⁹⁹ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, III, 513.

⁴⁰⁰ İbn Adî, *el-Kâmil*, III, 150.

⁴⁰¹ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, III, 513.

⁴⁰² Zehebî, *Mîzân*, II, 49.

⁴⁰³ Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr*, III, 337.

⁴⁰⁴ Nesâî, *Duafâ*, s. 178.

⁴⁰⁵ İbn Adî, *el-Kâmil*, III, 152.

⁴⁰⁶ Zehebî, *Mîzân*, II, 49.

⁴⁰⁷ Mesela bk. Tirmizî, "Taharet", 40; İbn Mâce, "Eşribe", 18.

C. Muhammed b. Haccâc b. Rişdîn

Muhammed b. Haccâc b. Rişdîn b. Sa'd el-Mehrî'nin, babası Haccâc aracılığıyla dedesi Rişdîn'den ve İbn Vehb'den nakilleri bulunmaktadır. Kendisinden de oğlu Ahmed rivayet etmiştir. 242 yılında vefat etmiştir.⁴⁰⁸

Ukaylî Muhammed'in hadisinde şüphe olduğunu ifade etmiştir (في حديثه نظر).⁴⁰⁹ İbn Adî de Rişdîn ailesinin zayıf olduklarını dile getirerek incelenmekte olan isnadda da isimleri geçenlerin her birinin zayıf olduğuna dikkat çekmiştir.⁴¹⁰ Burada aktarılanlar dışında hakkında fazla bilgi bulunamamıştır.

D. Ahmed b. Muhammed b. Haccâc b. Rişdîn

Ebû Câfer Ahmed b. Muhammed b. Haccâc b. Rişdîn b. Sa'd el-Mısırî, babasının dedesine nispetle, İbn Rişdîn olarak da bilinmektedir. Amr b. Hâlid, Yahyâ b. Bekîr, İbn Ebû Meryem gibi isimlerden nakilde bulunmuştur. Muhammed b. Ebû Bekir el-Bezzâr, Ebû Tâlib Ahmed b. Nasr, Amr b. Abdülaziz b. Dinar ve diğerleri Ahmed'den hadis nakletmiştir.⁴¹¹

Ahmed b. Muhammed 10 Muharrem 292'de, seksen küsur yaşında iken vefat etmiştir.⁴¹² Çok sayıda hadis naklettiği söylenen⁴¹³ Ahmed, hadis hafızlarından Mısırlıların hadislerini nakletmiştir. Fakat onun naklettiği hadislerin bazıları diğer râviler tarafından alınmamıştır.⁴¹⁴ İbn Ebû Hâtim de Mısır'da Ahmed b. Muhammed'den hadis dinlediğini fakat onun hakkında tenkitler bulunduğu için hadislerini nakletmediğini söylemiştir.⁴¹⁵

⁴⁰⁸ İbn Hacer, *Lisân*, V, 55.

⁴⁰⁹ Ukaylî, *Duafâ*, IV, 45.

⁴¹⁰ İbn Hacer, *Lisân*, V, 55.

⁴¹¹ Bk. İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 198; İbn Hacer, *Lisân*, I, 594.

⁴¹² İbn Hacer, *Lisân*, I, 594.

⁴¹³ İbn Hacer, *Lisân*, I, 594.

⁴¹⁴ İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 198.

⁴¹⁵ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, II, 75.

İbn Adî, Ahmed b. Muhammed'in bir ortama girdiğinde, orada bulunanların ona gülerek yalancı diye hitap ettiklerini, Ahmed'in de bundan yakındığını anlatmıştır.⁴¹⁶ İbn Adî, "Rişdîn'in ailesi, Ahmed'den Rişdîn'e zayıf olmakla bilinmektedir" demekle birlikte⁴¹⁷ Ahmed'in zayıf olmasına rağmen hadislerinin yazılabileceği kanaatindedir.⁴¹⁸ Zehebî de hem Ahmed'in hem de babası Muhammed'in zayıf olduklarını ifade etmiştir.⁴¹⁹ İbn Hacer, Ahmed b. Muhammed'in hadis ilminde ehil olduğu ve Mısır'ın hadis hafızlarından biri olduğuna dair bir nakil zikretmiş fakat burada bahsedilen Ahmed b. Muhammed'in farklı bir kimse olduğuna dikkat çekmiştir.⁴²⁰

Mısırlılara ait en zayıf isnad olarak değerlendirilen bu isnadın son kısmının bir aile isnadı olduğu görülmektedir. Buradaki "dedesi" atfı, isnadın devamındaki isim olan Kurra'nın talebeleri dikkate alındığında, Ahmed b. Muhammed'e değil, Muhammed'e işaret ediyor gibidir. Dolayısıyla isnaddaki isimler sırasıyla: Ahmed b. Muhammed b. Haccâc, Ahmed'in babası Muhammed b. Haccâc, Muhammed'in dedesi Rişdîn b. Sa'd ve Kurra şeklinde olmalıdır. Fakat Muhammed'in, dedesi Rişdîn'den, babası Haccâc vasıtasıyla rivayet aldığı nakledilmektedir. Yine Rişdîn'den rivayette bulunan isimler arasında torunu Muhammed'e yer verilmediği görülmektedir. Dolayısıyla isnadda bir kopukluk söz konusu olması muhtemeldir.

İsnadda bulunan inkıta ihtimali dışında, râvilerin tamamının cerh edildiği görülmektedir. Diğer isnadlarda da görüldüğü üzere, kronolojik seyir ilerlediğinde cerhin şiddeti artmaktadır. Nitekim isnadın son ismi Ahmed b. Muhammed'in yalancılıkla itham edildiği nakledilmektedir. Kurra'nın nakilde bulunduğu kişiler Hâkim tarafından özellikle belirtilmeyip "herhangi bir kimse" diye ifade edilmiştir. Kurra hakkında bilgi veren isimler onun hadis aldığı isim olarak yalnızca Zührî'yi saymıştır. Hâkim'in en zayıf isnad olarak isimlendirdiği isnadların tamamı birlikte düşünüldüğünde, isnadların meşhur ve muteber

⁴¹⁶ İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 198.

⁴¹⁷ İbn Hacer, *Lisân*, I, 595.

⁴¹⁸ İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 198.

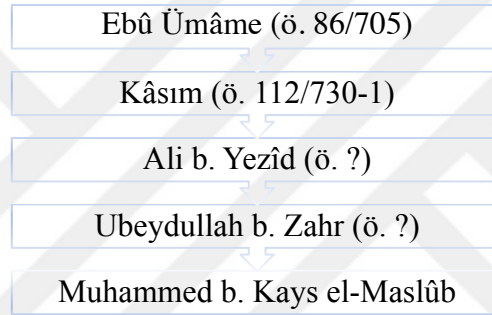
⁴¹⁹ Zehebî, *Siyer*, IV, 240.

⁴²⁰ İbn Hacer, *Lisân*, I, 595.

isimlere ulaştığını görmek mümkündür. Dolayısıyla bu isnadın da Zührî'ye ulaşması mümkün görünmektedir. Hâkim ayrıca söz konusu isnad ile gelen rivayetlerin bulunduğu büyük bir nüshadan bahsetmektedir.⁴²¹

XI. ŞAMLILARIN EN ZAYIF İSNADI

Hâkim'e göre Şamlıların en zayıf isnadı Muhammed b. Kays'ın Ubeydullah b. Zahr'dan, Ubeydullah'ın Ali b. Yezîd'den, Ali'nin Kâsım b. Abdurrahman'dan, Kâsım'ın Ebû Ümâme'den naklidir. İsnad şu şekildedir: “محمد بن قيس المصلوب عن عبيد الله بن زحر عن علي بن يزيد”⁴²² عن القاسم عن أبي أمية

Şekil 11: Şamlıların En Zayıf İsnadı

A. Kâsım b. Abdurrahman

Ebû Abdurrahman Kâsım b. Abdurrahman eş-Şâmî ed-Dımaşkî, İbn Ebû Abdurrahman olarak da bilinir. Muaviye'nin torunlarından Abdurrahman b. Hâlid b. Yezîd'in azatlı kölesidir.⁴²³ Dımaşk'ın fakihlerinden olan Kâsım⁴²⁴ Bedir savaşına katılmış 40 muhacirle görüşmüştür.⁴²⁵ Ebû Ümâme'den ve mürsel olarak Hz. Ali, İbn Mes'ûd, Aişe, Ebû Eyyûb el-

⁴²¹ Hâkim, *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs*, s. 243.

⁴²² Hâkim, *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs*, s. 243.

⁴²³ Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr*, VII, 159; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 299.

⁴²⁴ Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr*, VII, 159; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VII, 113.

⁴²⁵ Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr*, VII, 159.

Ensârî gibi sahabilerden nakilleri vardır. Ebû Ümâme dışındaki sahabilerden hadis dinlemediği nakledilmiştir.⁴²⁶ Ondan rivayette bulunanlar arasında Alâ b. Hâris, Kesîr b. Hâris, Abdurrahman b. Yezid, Alî b. Yezîd bulunmaktadır. Çok sayıda hadis naklettiği söylenen Kâsım⁴²⁷ 112 yılında vefat etmiştir.⁴²⁸

Bazı sahabilerden mürsel ve mu‘dal nakilleri bulunan Kâsım’ı, Yahyâ b. Maîn sika olarak nitelemiş ve diğer sika râvilerin ondan hadisleri mürsel olarak nakilde bulunduğunu ifade etmiştir.⁴²⁹ Kâsım’ı sika olarak değerlendiren bir diğer isim Tirmizî olmuştur.⁴³⁰ Ahmed b. Hanbel ise Kâsım’ın Ebû Ümame’den naklettiği bir hadisi zikrederek onu reddetmiş, devamında da özellikle Ali b. Yezîd’in Kâsım’dan bilinmeyen ve tenkit edilen rivayetler naklettiğini bildirmiştir.⁴³¹ Ebû Hâtim, Kâsım’dan rivayet alanların sika olması durumunda (rivayetlerini) مستقيم ve بأس به olarak değerlendirirken zayıf râvilerin ondan rivayetlerinin kabul edilmeyeceğini vurgulamıştır.⁴³²

Kâsım b. Abdurrahman’ın *Sünen-i Erbaa*’da ve Buhârî’nin *el-Edebü’l-müfred*’inde nakilleri bulunmaktadır.⁴³³

B. Ali b. Yezîd

Ebû Abdülmelik Ali b. Yezîd el-Elhânî ed-Dımaşkî’nin hocaları arasında Kâsım b. Abdurrahman ile Mekhûl bulunmaktadır. Kâsım b. Abdurrahman’dan büyük bir nüsha naklettiği bilinmektedir.⁴³⁴ Kendinden nakilde bulunanlardan bazıları Ubeydullah b. Zahr,

⁴²⁶ İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 299.

⁴²⁷ İbn Sa‘d, *Tabakât*, VII, 449.

⁴²⁸ İbn Sa‘d, *Tabakât*, VII, 449.

⁴²⁹ İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 299.

⁴³⁰ İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 300.

⁴³¹ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta‘dîl*, VII, 113.

⁴³² İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 300.

⁴³³ Bk. Buhârî, *el-Edebü’l-müfred*, s. 130; Tirmizî, “Buyu”, 43; Ebû Dâvûd, “Salat”, 49; Nesâî, “Eşribe”, 48; İbn Mâce, “Edeb”, 27.

⁴³⁴ İbn Hacer, *Tehzîb*, IV, 664.

Muttarih b. Yezîd, Velîd b. Süleyman ve Ebû Ferve Yezîd b. Sinan'dır. 110'lu yıllarda vefat etmiştir.

Ahmed b. Hanbel Ali için zayıf gibidir, demiştir.⁴³⁵ Buhârî onu منكر الحديث olarak değerlendirmiştir.⁴³⁶ Ebû Hâtim aynı şekilde, Ali b. Yezîd'i ضعیف الحديث olarak nitelemiş ve hadisinin münker olduğunu bildirmiştir. Ayrıca Ali'nin Kâsım b. Abdurrahman'dan naklettiği rivayetin sağlam olması durumunda Ali b. Yezîd'in durumunun incelenmesi gerektiğine dikkat çekmiştir.⁴³⁷ Nitekim Ali b. Yezîd'in Kâsım b. Abdurrahman'dan rivayetleri başka alimler tarafından da cerh edilmiştir.⁴³⁸ Ebû Zür'a da Ali'nin kuvvetli olmadığını söylemiştir.⁴³⁹

İbn Adî'ye göre Ali b. Yezîd aslında salih bir kimse olmakla birlikte kendisinden hadis nakledenlerin zayıf olması (rivayetin de) zayıflığına yol açmaktadır.⁴⁴⁰ Cerh edilen râvileri bir araya getirdiği eserinde İbn Hibbân Ali hakkında منكر الحديث *cidden* demiş ve Ali'nin nakilleri konusunda isnadlarda kendinden önceki ve sonraki râvilerin durumlarının incelenmesi gerektiğine dikkat çekmiştir.⁴⁴¹ Ali b. Yezîd için Nesâî ile Dârekutnî متروك değerlendirmesi yapmıştır.⁴⁴² İbn Hacer ulemanın Ali b. Yezîd'in zayıf olduğu konusunda ittifak ettiklerini aktarmıştır.⁴⁴³

Ali b. Yezîd'in *Cami 'u't-Tirmizî* ile *Sünen-i İbn Mâce*'de rivayetleri bulunmaktadır.⁴⁴⁴

⁴³⁵ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VI, 209.

⁴³⁶ Buhârî, *et-Târihu'l-kebir*, VI, 301.

⁴³⁷ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VI, 209.

⁴³⁸ Bk. İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 665.

⁴³⁹ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VI, 209.

⁴⁴⁰ İbn Adî, *el-Kâmil*, V, 179.

⁴⁴¹ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, II, 85.

⁴⁴² Nesâî, *Duafâ*, I, 207; İbnü'l-Cevzî, *Kitâbü'd-Duafâ*, II, 200.

⁴⁴³ İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 665.

⁴⁴⁴ Mesela Bk. Tirmizî, "Tefsir", 32; İbn Mâce, "Taharet", 4.

C. Ubeydullah b. Zahr

Ubeydullah b. Zahr el-İfrîkî el-Kinânî ed-Damrî Mısırlıdır. İfrîkîlerin azatlısı olduğu⁴⁴⁵ için buraya da nispet edilmiştir. Ali b. Yezîd ve Leys b. Ebû Süleym'den rivayetleri vardır. Leys b. Ebû Süleym, Yahya b. Eyyûb, Yahyâ b. Said el-Ensârî ve Şam ehli kendisinden rivayette bulunmuştur.

Ubeydullah için, Yahyâ b. Main bir seferinde “hiçbir şey değildir (ليس بشيء)”, bir başka zaman ise “bence tüm hadisleri zayıftır” demiştir.⁴⁴⁶ Ali b. el-Medinî Ubeydullah'ı منكر الحديث, Ahmed b. Hanbel zayıf olarak değerlendirmiştir.⁴⁴⁷ Ebû Hâtim ise Ubeydullah'ı *leyyinü 'l-hadîs* olarak nitelemiş, Ebû Zûr'a da hakkında لا بأس به ve صدوق demiştir.⁴⁴⁸ Nesâî de onu cerh etmemiş, *Duafa*'sında ona yer vermemiştir. Hakkında لا بأس به demiştir.⁴⁴⁹

İbn Adî, *el-Kâmil*'inde Ubeydullah'a yer vermiş, bazı rivayetlerini sunarak hadisleri arasında mütabii bulunmayan rivayetler olduğunu belirtmiştir.⁴⁵⁰ İbn Hibbân ise Ubeydullah b. Zahr'i şiddetli bir şekilde cerh etmiş ve onun güvenilir râvilerden uydurma rivayetler naklettiğini söylemiştir. İbn Hibbân, Ubeydullah'ı özellikle Ali b. Yezîd'den nakillerinde tenkit ederek Ubeydullah, Ali b. Yezîd ve Kâsım b. Abdurrahman'ın bir araya geldiği bir isnad ile gelen metnin uydurma olacağını söylemiştir. Ayrıca (bu isnad ile gelen) sahife ile ihticac etmenin doğru olmayıp Ubeydullah b. Zahr'den (rivayet etmekten) kaçınmanın daha iyi olduğunu ifade etmiştir.⁴⁵¹

Ukaylî, Ubeydullah b. Zahr'ın bir mecliste oturduğunda çok sayıda hadis naklettiğini ve kendisini bu konuda eleştiren kimseye de ilmi gizlemenin doğru olmadığına dair bir rivayetle kendini savunduğunu aktarmaktadır. Fakat durumu nakleden Dımâm adlı kişi, Ubeydullah'ın

⁴⁴⁵ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 371.

⁴⁴⁶ İbn Adî, *el-Kâmil*, IV, 424.

⁴⁴⁷ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve 't-ta'dîl*, V, 315.

⁴⁴⁸ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve 't-ta'dîl*, V, 315.

⁴⁴⁹ Zehebî, *Mîzân*, III, 7.

⁴⁵⁰ İbn Adî, *el-Kâmil*, IV, 424.

⁴⁵¹ İbn Hibbân, *Kitâbü 'l-Mecrûhîn*, II, 29.

naklettiği rivayetlere itibar etmedikleri kaydını düşerek Ubeydullah'ın mecruh bir kimse olduğuna dikkat çekmiştir.⁴⁵²

İbn Hacer Ubeydullah'ın Ali b. Yezîd'den bir nüsha naklettiğini ifade etmiştir.⁴⁵³ Bu nüsha, yukarıda değinildiği gibi, Ali b. Yezîd'in Kâsım b. Abdurrahman'dan rivayet ettiği büyük nüsha olmalıdır. Bununla birlikte bu nüshanın tamamının nerede bulunduğu ile ilgili bir bilgiye rastlanmamıştır. Fakat Ebû Ümâme > Kâsım > Ali b. Yezîd > Ubeydullah b. Zahr isnadı ile gelen birkaç rivayet *Câmi 'u't-Tirmizî* ile *Sünen-i İbn Mâce*'de yer almaktadır.⁴⁵⁴

D. Muhammed b. Kays el-Maslûb

Hâkim'in Muhammed b. Kays olarak zikrettiği Muhammed, daha çok el-Maslûb ve Muhammed b. Said olarak bilinmektedir. Hadis uydurmakla meşhur olduğu için ondan nakilde bulunan kimseler isminde değişiklikler yaparak kimliğini gizlemeye çalışmıştır.⁴⁵⁵ Muhammed b. Said, Muhammed b. Ebû Said, Muhammed Ebû Hasen, eş-Şâmî, ed-Dımaşkî gibi gerek nisbesinde gerekse künyesinde değişiklik yapan müdellisler ayrıca Abdullah, Abdurrahman ve Abdulkirim gibi Allah'ın bir kulu manasında isminde de değişiklikler yapmışlardır.⁴⁵⁶ İbnü'l-Cevzî Şamlılar'ın onu 100 kadar farklı şekilde andığını söylemiştir.⁴⁵⁷

Muhammed; Zührî, Ubâde b. Nesî, İsmail b. Ubeydullah, Mekhûl gibi isimlerden hadis nakletmiştir. Ondan hadis rivayet edenler arasında Yahya b. Said el-Emevî, İbn Aclân ve Ebû Bekir b. Ayyaş bulunur. Zındık olmakla suçlanan Muhammed b. Said⁴⁵⁸ hakkında ta'dîl ifadesine rastlanmamıştır. Ahmed b. Hanbel onun kasten hadis uyduran bir kimse olduğunu ifade etmiştir. Aynı şekilde Nesâî de onun hadis uydurmakla ünlü bir yalancı olduğunu

⁴⁵² Ukaylî, *Duafâ*, III, 120.

⁴⁵³ İbn Hacer, *Tehzîb*, IV, 313.

⁴⁵⁴ Mesela bk. Tirmizî, "Buyu'", 51; "Zühd", 35, 60; "İsti'zân", 31; "Tefsir", 32; İbn Mâce, "Taharet", 9.

⁴⁵⁵ İbnü'l-Cevzî, *Kitâbü'd-Duafâ*, III, 65.

⁴⁵⁶ Anıldığı isimlerden bazıları için bk. İbnü'l-Cevzî, *Kitâbü'd-Duafâ*, III, 65; Zehebî, *Mizân*, III, 561-562.

⁴⁵⁷ İbnü'l-Cevzî, *Kitâbü'd-Duafâ*, III, 66.

⁴⁵⁸ Ebû Nuaym, *Kitâbü'd-Duafâ*, s. 137.

söylemiştir.⁴⁵⁹ Nitekim kendisinden de şöyle söylediği aktarılmaktadır: “Güzel bir söz duyduğumda ona isnad uydurmaktan çekinmem”⁴⁶⁰

Hâkim, güvenilir ve mecruh râvileri mertebelere ayırdığı *el-Medhal ilâ Kitâbi'l-iklîl*'inde, Hz. Peygamber adına hadis uyduranların ilk tabakasında Muhammed b. Said eş-Şâmî olarak zikrettiği el-Maslûb'a yer vermiştir. Ona göre bu tabakadaki isimler hadis uydurarak alim kimseler gibi görünüp insanların kalbinde şüphe uyandırırılar.⁴⁶¹ Muhammed'in güvenilir kimselerden doğru olmayan sözler rivayet ettiğini söyleyen Ebû Nuaym el-İsfahânî tüm hadis alimlerinin onun sakıt olduğu konusunda hemfikir olduğunu ifade etmiştir.⁴⁶²

İbnü'l Cevzî, Muhammed b. Said için “Bu adam hadis uyduran bir yalancıdır” demiştir. Ondan hadis nakledenlerin genellikle isminde değişiklik yaptığını belirten İbnü'l-Cevzî tedlis yapmanın كذاب olmakla eş değer olduğuna dikkat çekmiştir. Ona göre, isminde değişiklik yaparak onun kimliğini gizleyen kimseler böyle yaparak işlediği bu kötülükte Muhammed b. Said'i takip ederler.⁴⁶³

Şamlılara ait en zayıf isnad olarak değerlendirilen bu isnaddaki râvilerin Şam ehlinden olduğu görülmektedir. İsnaddaki isimlerin tamamı çeşitli derecelerde cerh edilmiştir. Ayrıca, râvilerin bireysel durumları dışında birbirlerinden nakilleri de tenkit konusu olmuştur. Hadis münekkitleri, nispeten hafif derecede cerh edilmiş olan isnadın ilk üç isminin özellikle birbirinden nakilleri konusunda uyarıda bulunmuşlardır. Bu durum, isnadın ilk kısmının (Kâsım b. Abdullah > Ali b. Yezîd > Ubeydullah) hadis alimleri arasında bilinen bir isnad olduğuna işaret etmektedir. Nitekim yukarıda görüldüğü gibi bu isnadla gelen bir nüsha olduğu bilinmektedir. Her ne kadar bu nüshanın durumu hakkında bilgi olmasa da, söz konusu isnad ile gelen rivayetlerden bazıları günümüzde de mevcuttur.

⁴⁵⁹ Zehebî, *Mizân*, III, 562.

⁴⁶⁰ Ebû Nuaym, *Kitâbü'd-Duafâ*, s. 137.

⁴⁶¹ Hâkim, *el-Medhal ilâ Kitâbi'l-iklîl*, I, 51.

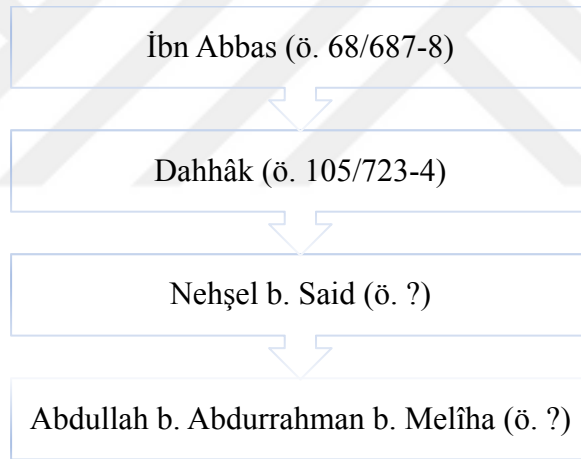
⁴⁶² Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Kitâbü'd-Duafâ*, s. 137.

⁴⁶³ İbnü'l-Cevzî, *Kitâbü'd-Duafâ*, III, 65.

İsnadın, sahâbeden musannife doğru ilerledikçe cerh şiddetinin arttığı görülmektedir. İsnadın son ismi olan Muhammed b. Kays el-Maslûb, şiddetli bir şekilde cerh edilmiştir. Hâkim'in Şamlılara ait en zayıf isnad olarak değerlendirdiği bu isnadın zaten tenkite konu olan ilk kısmı, hadis uydurmakla meşhur Muhammed b. Kays ile birleştiğinde isnadın zayıflık derecesinin çok daha fazla arttığı görülmektedir.

XII. HORASANLILARIN EN ZAYIF İSNADI

Hâkim'in evhe'l-esânîd olarak nitelediği isnadların sonuncusu Horasanlılara ait en zayıf isnaddır. Hâkim'e göre Horasanlıların en zayıf isnadı Abdullah b. Abdurrahman b. Melîha'nın Neşhel b. Said'den, Neşhel'in Dahhâk'tan, Dahhâk'ın İbn Abbas'tan naklidir. İsnad Hâkim'in zikrettiği şekliyle şu şekildedir: “عبد الله بن عبد الرحمن بن مليحة عن نهشل بن سعيد عن الضحاک”⁴⁶⁴ عن ابن عباس

Şekil 12: Horasanlıların En Zayıf İsnadı

A. Dahhâk

Ebû Kâsım Dahhâk b. Müzâhim, Ebû Muhammed olarak da bilinmektedir. Doğarken güldüğü için “çok gülen” anlamında Dahhâk olarak anılmıştır. Kûfeli⁴⁶⁵ ve Belhli⁴⁶⁶ olduğuna

⁴⁶⁴ Hâkim, *Ma ‘rifetü ulûmi’l-hadîs*, s. 243.

⁴⁶⁵ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, IV, 458.

⁴⁶⁶ İbn Adî, *el-Kâmil*, IV, 94.

dair rivayetler bulunmaktadır. Katiplik ve çocuklara muallimlik yapan Dahhâk⁴⁶⁷ tefsir ilmiyle meşgul olmuştur.

Ubeyd b. Selman, Ali b. Amr b. İmrân ve Mukâtil b. Süleyman gibi isimler Dahhâk'tan tefsir rivayetleri nakletmiştir. Tefsir ilminde önemli bir yere sahip olduğu anlaşılan Dahhâk hakkında Süfyân es-Sevrî'nin şöyle dediği aktarılmıştır: "Tefsiri şu dört kimseden alın: Said b. Cübeyr, Mücahid, İkrime ve Dahhâk b. Müzâhim."⁴⁶⁸ Dahhâk'ın 102 veya 105 yılında vefat ettiği söylenmektedir.⁴⁶⁹

Dahhâk; İbn Abbâs, İbn Ömer, Ebû Hüreyre, Said b. Cübeyr ve Esved b. Yezid en-Nehai gibi isimlerden hadis nakletmiştir. Fakat Dahhâk'ın tabiûndan bazı isimlerle görüştüğü halde hiçbir sahabîye yetişmediği bilinmektedir.⁴⁷⁰ İbn Abbas'tan rivayetleri olmakla birlikte onunla görüşmediği bizzat kendisinden nakledilmektedir.⁴⁷¹ İbn Abbâs'tan olan tefsir rivayetlerini de Rey'de Saîd b. Cübeyr'den aldığı ifade edilmiştir.⁴⁷² Dahhâk'tan rivayette bulunanlar arasında Ubeyd b. Süleyman, Hasan b. Yahyâ el-Basrî, Ebû İsa Süleyman b. Keysân ve Nehşel b. Said zikredilmektedir.

Yahyâ b. Maîn, Ahmed b. Hanbel ve Ebû Zür'a Dahhâk'ın sika olduğu kanaatindedirler.⁴⁷³ Şu'be ise ondan nakilde bulunmamıştır.⁴⁷⁴ Yahyâ b. Said onu zayıf

⁴⁶⁷ İbn Adî, *el-Kâmil*, IV, 94; İbn Hibbân, *Sikât*, VI, 482.

⁴⁶⁸ İbn Adî, *el-Kâmil*, IV, 95.

⁴⁶⁹ Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr*, IV, 332; İbn Hibbân, *Sikât*, VI, 482.

⁴⁷⁰ İbn Hibbân, *Sikât*, VI, 481; İbn Hacer, *Tehzîb*, IV, 398.

⁴⁷¹ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, IV, 458.

⁴⁷² İbn Sa'd, *Tabakât*, VI, 300.

⁴⁷³ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, IV, 458.

⁴⁷⁴ İbn Adî, *el-Kâmil*, IV, 94.

bulduğunu ifade etmiştir.⁴⁷⁵ İbn Adî onu zayıf râviler arasında zikretmiş,⁴⁷⁶ İbn Hacer de Dahhâk'ın çok sayıda mürsel rivayeti bulunduğuna dikkat çekmiştir.⁴⁷⁷

Dahhâk'ın *Sünen-i İbn Mâce* ve *Sünen-i Nesaî*'de asıl olarak, *Câmi'u't-Tirmizî* ise mütabii olarak birer rivayeti bulunmaktadır.⁴⁷⁸

B. Nehşel b. Saîd

Ebû Abdullah Nehşel b. Saîd b. Verdân en-Nîsâbü'rî el-Horasânî aslen Basralıdır fakat Tirmizî'e de nispet edilmiştir.⁴⁷⁹ Nehşel'in hadis aldığı isimler arasında Dahhâk, Dâvud b. Ebû Hind ve Sevr b. Yezid bulunmaktadır. Kendisinden de, akranlarından Süfyan es-Sevrî ile Ebû Amr b. Alâ ve Abdullah b. Nümeyr, Muaviye en-Nasrî, Alâ b. Sâlih gibi isimler hadis almıştır.

Yahyâ b. Saîd el-Kattân Nehşel için ليس بشيء lafzını kullanmıştır.⁴⁸⁰ Buhârî hadislerinin münker olduğunu söylediği Nehşel hakkında İshak b. Râhûye'nin كذاب dediğini aktarmıştır.⁴⁸¹ Ebû Dâvud et-Tayalisi'den de Nehşel için كذاب dediği nakledilmektedir.⁴⁸² Ebû Zûr'a ve Dârekutnî Nehşel'in zayıf olduğunu, Ebû Hâtim ile Nesaî de متروك الحديث olduğunu ifade etmiştir.⁴⁸³ İbn Hibbân Nehşel'in güvenilir râvilerden onlara ait olmayan rivayetler naklettiğini ve hadisinin ancak zayıflığına dikkat çekmek üzere yazılabileceğini ifade etmiştir.⁴⁸⁴

⁴⁷⁵ İbn Adî, *el-Kâmil*, IV, 94.

⁴⁷⁶ İbn Adî, *el-Kâmil*, IV, 94-95.

⁴⁷⁷ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 280.

⁴⁷⁸ Tirmizî, "Zekat, " ; Nesâî, "Salat", 83; İbn Mâce, "Nikah", 8

⁴⁷⁹ İbn Hacer, *Tehzîb*, VI, 588.

⁴⁸⁰ İbn Adî, *el-Kâmil*, VII, 57.

⁴⁸¹ Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr*, VIII, 115.

⁴⁸² İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VIII, 496.

⁴⁸³ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VIII, 496; İbn Adî, *el-Kâmil*, VII, 57; İbn Hacer, *Tehzîb*, VI, 588.

⁴⁸⁴ İbn Hacer, *Tehzîb*, VI, 588.

Sünen-i İbn Mâce'de Nehşel'e ait nakiller bulunmaktadır.⁴⁸⁵

C. Abdullah b. Abdurrahman b. Melîha

Abdullah b. Abdurrahman b. Melîha en-Nîsâbûrî, İkrime b. Ammâr'dan rivayette bulunmuştur. Kendisinden ise Ahmed b. Harb ez-Zâhid ve Ahmed b. Nasr el-Mukrî hadis yazmıştır. Abdullah b. Abdurrahman Mekke'de uzun süre yaşamış Abdurrahman b. Mehdî'nin meclisinde bulunmuştur.⁴⁸⁶ Hâkim en-Nîsâbûrî, Abdullah b. Abdurrahman'ın naklettiği rivayetlerin çoğunun münker haberler olduğunu ifade etmiştir.⁴⁸⁷ Hakkında daha fazla bilgi bulunamamıştır.

Horasanlılara ait en zayıf isnad olarak değerlendirilen bu isnadın râvileri Horasan bölgesinde bulunan Nişapur ve Belh şehirlerinden kimselerdir. İsnadın sahabi râvisi olan İbn Abbâs tefsir bilgisiyle ön planda olan bir sahabidir. İsnadda kendisinden nakilde bulunan Dahhâk da aynı şekilde tefsir ilmiyle ilgilenmiş fakat İbn Abbâs ile görüşmemiştir. Her ne kadar nakillerini Saîd b. Cübeyr gibi hadis ilminde muteber bir râviden almış olsa da isnadda bunu dile getirmediği için isnadın munkatı' olduğu görülmektedir.

İsnadda Dahhâk'tan nakilde bulunan Nehşel, hadis münekkitleri tarafından şiddetli bir şekilde eleştirilmiştir ve hakkında كذاب değerlendirilmesi bulunmaktadır. Nehşel'den nakilde bulunan Abdullah b. Abdurrahman hakkında ise Hâkim'in ifade ettiği, rivayetlerinin çoğunun münker olduğu bilgisi dışında bir değerlendirmeye rastlanmamıştır. Ayrıca Nehşel ile Abdullah b. Abdurrahman'ın hoca-talebe ilişkisine dair de herhangi bir bilgi bulunamamıştır. İbn Abbas > Dahhâk > Nehşel isnadı ile gelen bazı rivayetler bulunmaktadır. Fakat isnadın devamında, Horasanlılara ait en zayıf isnad olarak nitelenen isnadda bulunan Abdullah b. Abdurrahman bulunmamaktadır.

Horasanlılara ait en zayıf isnad ile ilgili olarak, Hâkim ayrıca isnadı zikrettikten sonra Abdullah b. Abdurrahman b. Melîha ile Nehşel'in Nişapurlu olduğunu dile getirerek hemşehrîsi

⁴⁸⁵ Mesela bk. İbn Mâce, "Mukaddime", 23.

⁴⁸⁶ İbn Hacer, *Lisân*, IV, 513.

⁴⁸⁷ Zehebî, *Mîzân*, II, 454; İbn Hacer, *Lisân*, IV, 513.

olmaları dolayısıyla onlara herhangi bir imtiyaz tanımayıp diğer mecruh râvilerden ayırmadığını belirtmek istemiştir.

XIII. DEĞERLENDİRME

Hâkim en-Nîsâbûrî evhe'l-esânîd olarak değerlendirdiği 12 isnadı sıralamaktadır. Bu isnadlardan altısı Hz. Ebû Bekir, Hz. Ali ve Hz. Aişe gibi önde gelen sahabilere ulaşan, beşi Mekke, Yemen, Mısır gibi belli başlı şehir/bölgelere ait en zayıf olarak adlandırılan; biri ise müntehası zikredilmeyip Hz. Ömer ailesine ait en zayıf isnad olduğu ifade edilerek belirli bir kısmı verilen bir isnaddır. Bu isnadlarda bulunan râviler belirli tabakalara ait değildir. Çoğunlukla ilk üç veya dört tabakadan râvileri barındıran isnadlar yanında bir de sahabe ve tabii râvisi belirli olmayan isnad bulunmaktadır.

Hâkim tarafından evhe'l-esânîd olarak isimlendirilen isnadlar incelendiğinde bu isnadların en zayıf olarak değerlendirilmesinde çeşitli etkenler olduğu görülmüştür. Öncelikle isnadların tümünde zikredilen râviler bireysel olarak değerlendirildiğinde, aralarında az sayıda da olsa güvenilir râviler bulunmakla birlikte tamamına yakını çeşitli derecelerde cerh edilmiştir. Bu cerh dereceleri zabt ile ilgili yanılmak, hata yapmak gibi hafif bir cerhten adaletle ilgili متهم بالكذب bir râvi olmak arasında değişmektedir.

Genel olarak isnadda kronolojik seyir ilerlediğinde, râvilerin cerh edilme şiddetinin arttığı görülmektedir. Hâkim'in zikrettiği isnadlarda yer alan ravilerin çoğunluğu zabt bakımından hafif bir şekilde cerh edilmiş, birkaç isim ise hadis uydurmak ve rivayetlerinin terkin gerektirecek kadar çok hata yapmakla tenkit edilmiştir. Adalet ve zabt bakımından çok kusurlu bulunan bu ravilerin isnadı en son nakleden veya onlardan bir önceki raviler olduğu görülmüştür.

Evhe'l-esânîdlerde dikkat çeken bir diğer nokta, bazı râvilerin bireysel olarak cerhta'dıl durumları rivayetlerinin tamamının terkin gerektirecek seviyede olmasa da belirli isimlerden rivayetlerinin özellikle tenkit konusu yapılmasıdır. Hâkim'in bu isnadları en zayıf olarak adlandırırken sadece râvilerin mecruh olmalarını değil diğer râvi ile arasındaki bağlantıyı da dikkate aldığı anlaşılmaktadır. Daha önce değinildiği gibi, Hâkim'in ehl-i beyte ulaşan en zayıf isnadı zikrettikten sonra bu isnadda yer alan râvilerin nasıl cerh edildiğine değil

bir râvinin bilhassa isnadda kendinden sonra gelen râviden naklinin muteber olmadığına dikkat çeken bir örnek vermesi de bunu göstermektedir.

Zikredilen tüm isnadlar, özellikle birbirinden rivayetleri konusunda tenkit edilmiş râvilerden oluşmamışsa da mecrûh râvilerin peşpeşe gelmesinin de isnadın zayıflık derecesini arttırdığını söylemek mümkündür. Ayrıca bazı isnadlarda râvilerin cerh edilmesinin yanısıra inkıta bulunduğu veya inkıta olma ihtimali de görülmüştür. Bu da isnadların zayıflık derecesini arttıran bir diğer etmen olarak zikredilebilir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
EN ZAYIF NÜSHA İSNADLARI

İbn Hacer el-Askalânî *en-Nüket 'alâ Kitâbi İbni's-Salâh* adlı eserinde, Hâkim en-Nîsâbü'rî'nin *evhe'l-esânîd* olarak adlandırdığı isnadları zikrettikten sonra bu nitelemeye daha uygun olacağına kanaat getirdiği nüshalar olduğunu belirterek yedi adet nüsha sıralamıştır. Bu yedi nüsha isnadından yalnızca ikisinde peşpeşe gelen ravileri sıralayan İbn Hacer, diğer beşinde yalnızca tek ravi zikrederek kime ulaştığını belirtmiştir. İbn Hacer'in isnadlarını verdiği nüshalardan dördü Enes b. Mâlik'e ulaşırken ikisi İbn Abbas ile Ebû Hanîfe'ye ulaşmaktadır. Kalan bir nüshanın ise kime ulaştığı belirtilmemiş yalnızca nakledildiği isnadın bir kısmı zikredilmiştir.

I. EBÛ HUDBE İBRAHİM B. HUDBE NÜSHASI

Ebû Hudbe İbrahim b. Hudbe el-Fârisî, önce Basra'da daha sonra da Bağdat'ta yaşamış ve burada vefat etmiştir. Zehebî İbrahim'in 200 yılına kadar yaşadığını kaydetmiştir.⁴⁸⁸ Enes b. Mâlik'ten rivayetleri bulunmaktadır. Ondan hadis nakledenler arasında İsâ b. Sâlim el-Şâşî, Sa'dân b. Nadr ve Muhammed b. Ubeydullah bulunmaktadır. İbrahim'in gençliğinde düşümlerde rakkaslık yaptığını belirten İbn Hibban, İbrahim'in yaşlandığında Enes b. Mâlik'ten hadis işitmiş gibi onun adına yalan uydurduğunu anlatmıştır.⁴⁸⁹ Ayrıca daha fazla para kazanmak için hayvanlarını sağmayıp onları daha çok süt veren hayvanlar gibi göstererek hile yaptığı söylenmiştir.⁴⁹⁰

Yahyâ b. Maîn, İbrahim'den Enes b. Mâlik rivayetlerini yazdıklarını fakat sonradan onun yalancı olduğunun ortaya çıktığını anlatmıştır.⁴⁹¹ İbrahim'i Ebû Hâtim er-Râzî *كذاب*,⁴⁹² İbn Hibbân “deccallerden bir deccal” olarak nitelemiştir.⁴⁹³ İbn Ebû Hatim, hem koyunlarını satarken hile yaparak günlük hayatta da insanları kandırdığı hem de Enes b. Mâlik adına yalan söylediği için ona Muhammed b. Bilâl el-Kindî'nin “Allah düşmanı” dediğini aktarmıştır.⁴⁹⁴

⁴⁸⁸ Zehebî, *Mîzân*, I, 71.

⁴⁸⁹ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, I, 113.

⁴⁹⁰ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, II, 143.

⁴⁹¹ Zehebî, *Mîzân*, I, 72.

⁴⁹² İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, II, 144.

⁴⁹³ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, I, 114.

⁴⁹⁴ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, II, 144.

Ahmed b. Hanbel İbrahim için لا شيء derken Buhârî şiddetli cerh ifadelerinden تركوه ifadesini kullanmıştır.⁴⁹⁵ İbn Hibbân, aslı olmayan uydurma hadisler nakleden İbrahim'in hadisten anlamadığını, yalnızca meclislerde ve düğünlerde hadislerle eğlenip alay ettiğini aktarmıştır. Ona göre İbrahim b. Hudbe'nin rivayetlerini kaydetmek bir Müslüman için doğru olmayıp bunlar yalnızca taaccüp için yazılabilir.⁴⁹⁶ Hâkim de İbrahim b. Hudbe'yi kendisinden hadis alınmaması gereken râvilerden biri olarak zikretmiştir.⁴⁹⁷

İbn Adî İbrahim'in متروك الحديث olduğunu ve onun hadisteki zayıflığının çok bariz olduğunu belirtmiştir.⁴⁹⁸ O, İbrahim'in uydurma rivayetlerine örnekler vererek Enes b. Mâlik > İbrahim b. Hudbe > Muhammed b. Selîm el-Meârî > Muhammed b. Ubeyd el-Meârî isnadı ile on kûsür münker rivayet olduğunu kaydetmiştir.⁴⁹⁹ Zehebî'nin aktardığına göre İbrahim İsfahan'da Enes b. Mâlik'ten hadis nakletmiş ve bu hadisler Cerîr b. Abdulhamid ve Me'mûn'a sorulduğunda onlar da bu hadisleri tasdik etmiştir. Bununla birlikte Zehebî, İbrahim'in hadis ilmindeki durumu aşikâr olduğundan bu kimselerin tasdikinin bir işe yaramayacağına dikkat çekmiştir.⁵⁰⁰ Zira ona göre İbrahim, ساقط ve متهم bir kimsedir ve Enes b. Mâlik'ten 200 kadar bilinmeyen rivayet nakletmiştir.⁵⁰¹

Zehebî'nin 200 yılına kadar yaşadığını söylediği İbrahim'in, Enes b. Mâlik'ten bizzat hadis işitmesi ihtimal dahilinde görünmemektedir. Nitekim hakkındaki değerlendirmeler de onun Enes b. Mâlik adına yalan uydurduğu yönündedir. Bunun aksini savunan herhangi bir değerlendirmeye rastlanmamıştır. Bununla birlikte İbrahim'in Enes b. Mâlik'e atfettiği rivayetleri bir araya getirdiğine dair de bilgi bulunamamıştır. Üstelik İbn Hibbân İbrahim'in hadis yazan bir kimse olarak bilinmediğini söylemiştir.⁵⁰² Dolayısıyla İbn Hacer'in sözünü

⁴⁹⁵ Zehebî, *Mîzân*, I, 71.

⁴⁹⁶ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, I, 114.

⁴⁹⁷ İbn Hacer, *Lisân*, I, 377.

⁴⁹⁸ İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 208.

⁴⁹⁹ İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 208.

⁵⁰⁰ Zehebî, *Mîzân*, I, 71.

⁵⁰¹ Zehebî, *Mîzân*, I, 71.

⁵⁰² İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, I, 114.

ettiği nüshayı İbrahim b. Hudbe değil, ondan bu rivayetleri alan bir râvisinin yazmış olması daha muhtemel görünmektedir. Yine de bu nüshanın akıbetine dair bir bilgi bulunamamıştır.

Nüsha şeklinde olmasa da İbrahim b. Hudbe'nin Enes b. Mâlik'ten aktardığı tekil rivayetlere mevzuat kitaplarında rastlanılmaktadır. Örneğin bir kimsenin ölmüş bir kimse adına sadaka vermesi halinde meleklerin sadakayı o kimsenin kabrine götüreceği ile ilgili bir rivayeti İbnü'l-Cevzî'nin *el-İlelû'l-mütenâhiye*'sinde,⁵⁰³ Allah'ın yerlere ve göklere konuşma izni vermesi halinde bunları ramazan orucu tutanlara cenneti müjdeleyeceğine dair bir rivayeti de yine İbnü'l-Cevzî'nin *el-Mevzû'ât*'ında yer almıştır.⁵⁰⁴ Ayrıca İbrahim'in Enes b. Mâlik'ten yaptığı nakillerden, kulun ölüm anında can çekişmeye bir çare bulup eklemlerinin birbirine selam verdiğine dair bir rivayeti İmam Gazzâlî'nin meşhur eseri *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn*'e intikal etmiştir.⁵⁰⁵

II. NUAYM B. SÂLİM B. KANBER NÜSHASI

İbn Hacer, *Nüket*'te Nuaym b. Sâlim b. Kanber olarak zikrettiği ismi, *Lisân*'da buradaki gibi Nuaym, Ğuneym ve Yağnem olmak üzere üç kez kaydetmiş doğrusunun ise Yağnem olması gerektiğini belirtmiştir.⁵⁰⁶ Osman b. Abdullah el-Emevî'nin kendisinden nakilde bulunduğunu kaydeden İbn Hacer, bu râvisi vesilesiyle, İbn Tâhir'in *Kâmil*'e zeylinde ve ondan önce İbn Hibbân'ın da Ğuneym olarak, İbn Adî'nin ise Yağnem olarak zikrettiği bu kimselerin aynı kişi olduğunu belirlemiştir. Zehebî de aynı şekilde hem Yağnem hem Ğuneym şeklinde iki kez yer verdiği Yağnem'in ismi konusunda yalan söylemekle meşhur olduğu için isminin küçültme sigası ile kullanılmış olabileceği yorumunda bulunmuştur.⁵⁰⁷ Her ne kadar “ğuneym (غنيمة)” kelimesi aslında “yağnem (يَغْنَم)”ın değil “ğanem (غَنِم)”ın ism-i tasğîr'i olsa da kelimenin kökü “ğanem” olduğundan bu şekilde bir küçültmenin tercih edilmiş olması mümkün görünmektedir.

⁵⁰³ İbnü'l-Cevzî'nin *el-İlelû'l-mütenâhiye*, II, 912.

⁵⁰⁴ İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât*, II, 191.

⁵⁰⁵ Gazzâlî, *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn*, IV, 463; İbn Arrâk, *Tenzîhu's-şerî'a*, II, 461.

⁵⁰⁶ Bk. İbn Hacer, *Lisân*, VI, 309; VIII, 543-545; VIII, 288.

⁵⁰⁷ Zehebî, *Mîzân*, II, 338.

Yağnem b. Sâlim b. Kanber'in Hz. Ali'nin azatlısı olduğu rivayet edilmiştir.⁵⁰⁸ Yağnem'in Enes b. Mâlik'ten rivayetleri bulunmaktadır. Osman b. Abdullah el-Enevî, Amr b. Halife, İsa b. Müsavir el-Cevheri ondan nakilde bulunmuştur. Kaç yılında doğup vefat ettiği bilinmemekle birlikte, İmam Mâlik'in (ö. 179/795) yaşadığı dönemde hayatta olduğu aktarılmıştır.⁵⁰⁹

İbn Ebû Hâtim, Yağnem olarak zikrettiği Ğuneym için مجهول ve ضعيف الحديث demiştir.⁵¹⁰ Aslında hadiste zayıflığı ile meşhur bir kimse olduğunu belirten İbn Hacer ise ismi konusundaki ihtilaftan dolayı Yağnem'in asıl kimliğini tespit edilememesi sebebiyle hakkında tanınmadığı yönünde değerlendirmeler olabileceğini söylemiştir.⁵¹¹

İbn Hibbân, Yağnem'in Enes b. Mâlik'ten acayip rivayetler, diğer bir deyişle bilinmeyen tuhaf haberler naklettiğini ifade etmiştir. Onunla ihticac etmenin mümkün olmadığını, zira rivayetlerinin onun dışında başka kimseden gelmediğini ve naklettiklerinde sika râvilere muhalefet ettiğini belirterek Yağnem'i şiddetli bir şekilde cerh etmiştir.

İbn Hibbân ayrıca Yağnem'den nakilde bulunanların cahiller ve zayıf râviler olduğunu belirtmiştir.⁵¹² Onun rivayetlerini kitaplara almanın helal olmayacağı değerlendirmesinde bulunan İbn Hibbân, bu rivayetlerin çok azının ehl-i hadis'te bulunup çoğunluğunun ehl-i rey'de mevcut olduğunu söylemiştir.⁵¹³ İbn Hibbân gibi İbn Adî de Yağnem'in Enes b. Mâlik'ten münker rivayetler naklettiğine dikkat çekmiştir.⁵¹⁴ Yağnem'in nakillerinden farklı isnadlar ile örnekler verdikten sonra genelini mahfuz olmadığını, söz konusu rivayetlerden

⁵⁰⁸ Zehebî, *Mîzân*, II, 337.

⁵⁰⁹ İbn Hacer, *Lisân*, VIII, 544.

⁵¹⁰ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, IX, 314.

⁵¹¹ İbn Hacer, *Lisân*, VIII, 544.

⁵¹² İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, II, 198.

⁵¹³ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, II, 198.

⁵¹⁴ İbn Adî, *el-Kâmil*, VII, 285.

bazılarının bilindiğini fakat farklı kanallardan gelenlerinin onun kanalı ile gelenlerden daha sahih olduğunu ifade etmiştir.⁵¹⁵

Yağnem b. Sâlim'in Enes b. Mâlik'ten naklettiği söylenen nüsha konusunda, İbn Hibbân'ın aktardığına göre Osmân b. Abdullah el-Emevî isimli bir râvi, Yağnem'in Enes b. Mâlik'ten nakillerini bir nüsha'dan yazdığını ifade etmiştir. İbn Hibbân bu nüshadaki rivayetlerin çoğunun uydurma olduğuna dikkat çekmiştir.⁵¹⁶ Aynı şekilde, Ukaylî Yağnem'in Enes b. Mâlik'ten çoğunluğu münker olan rivayetlerin yer aldığı bir nüshası bulunduğunu bildirmiştir.⁵¹⁷ Nüşadan söz etmeyen diğer münekkitler de onu Enes b. Mâlik'ten rivayetleri konusunda ciddi bir şekilde cerh etmiştir.

Yağnem hakkında yapılan değerlendirmeler göz önünde bulundurulduğunda, ona atfedilen nüshanın bizzat kendisi tarafından oluşturulmuş olması muhtemel görünmektedir. Dolayısıyla İbn Hacer'in işaret ettiği evhe'l-esânîd olmaya daha uygun gördüğü isnadın, yalnızca Yağnem ve Enes b. Mâlik'ten oluşmakta olduğu söylenebilir.

Yağnem'in nüshası, rivayetleri bir arada olacak şekilde kaynaklarda bulunmamakla birlikte, bazı rivayetlerinin mevzûât kitaplarında yer aldığı görülmektedir. Örneğin, Enes b. Mâlik > Nuaym b. Sâlim b. Kanber > Ebû Mansur el-Kazzâz > Abdurrahman b. Müslim > Ebû Bekir b. Ebû Dâvud > Ebû Muhammed Abdullah b. Hasan > Tanâcîrî > Ebû Bekir Ahmed b. Ali > Ebû Mansur el-Kazzâz isnadıyla gelen Hz. Peygamber'in "Cennetin kapısını tutuyor olsaydım (insanları içeri almaya) Haşimoğullarından başlardım" dediğinin aktarıldığı bir rivayet İbnü'l-Cevzî'nin *el-İlelü'l-mütenâhiye*'sinde yer almaktadır. Müellif rivayetin akabinde Nuaym'ın hadis uydurduğuna dikkat çekmektedir.⁵¹⁸

III. EBÛ MİKYES DÎNÂR B. ABDULLAH NÜSHASI

Ebû Mikyes Dînâr b. Abdullah Habeşlidir. Enes b. Mâlik'in azatlısıdır. Ahmed b. Muhammed b. Ğâlib, Muhammed b. İsmail el-İsbehanî, Muhammed b. Ahmed b. Habîb el-

⁵¹⁵ İbn Adî, *el-Kâmil*, VII, 286.

⁵¹⁶ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, II, 198.

⁵¹⁷ Ukaylî, *Duafâ*, IX, 454.

⁵¹⁸ İbnü'l-Cevzî, *el-İlelü'l-mütenâhiye*, I, 231. Daha fazla örnek için bk. İbnü'l-Cevzî, *el-İlelü'l-mütenâhiye*, I, 286; İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzûât*, 2, 177; Süyûtî, *el-Leâli'l-masnû'a*, II, 74.

Kaffas, Abdullah b. Muhammed b. Nâciye gibi isimler ondan nakilde bulunmuştur. Kendisinin Enes b. Mâlik'ten nakilleri bulunmaktadır. Hayatı ile ilgili bilgi bulunamamıştır.

İbn Hibbân Dinar'ın Enes b. Mâlik'ten uydurma rivayetler naklettiğini bildirmiştir. Ona göre bu rivayetleri ne zikretmek ne de yazmak doğrudur; bunlar ancak ayıplamak için yazılabilir. Nitekim kendisi de bu rivayetlere örnekler verdikten sonra bunu hadis ilmine yeni başlayan kimselerin hataya düşmemesi için yazdığını ifade etmiştir.⁵¹⁹ İbn Hibbân Dinar'ın, içinde Enes b. Mâlik'ten naklettiği uydurma rivayetlerin yer aldığı bir nüshası olduğunu aktarmıştır.⁵²⁰ Fakat bu nüsha ile ilgili ne kendisi ne de ondan sonraki münekkitler bilgi vermiştir.

İbn Adî, منكر الحديث, ضعيف ذاهب dediği Dinar'dan nakledilen rivayetlere örnekler verdikten sonra hakkında bilgi olmamakla beraber İbn Nâciye gibi zayıf râvilerin ondan nakilleri olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca İbn Adî, Dînâr'ın râvilerinden Muhammed b. Ahmed el-Kaffâs'ın bizzat kendisine Dînâr'dan 250 rivayeti bulunduğunu söylediğini aktarmıştır. Muhammed b. Ahmed'in ümmi olduğunu belirten İbn Adî, bu rivayetlerin Muhammed b. Ahmed'in hıfzında olduğuna dikkat çekmiştir.⁵²¹ Zehebî söz konusu rivayetlerin uydurma olduğunu vurgulamak üzere, “Bu türden iki yüz bin rivayet de nakledilebilir” yorumunda bulunmuştur.⁵²² İbn Hacer de Dînâr'ı تالف ve متهم gibi ağır lafızlarla cerh etmiştir.⁵²³

Dînâr b. Abdullah hakkında, doğrudan Enes b. Mâlik ile görüşüp görüşmediğine dair bir yorumda bulunacak kadar bilgi bulunamamıştır. Yine de hakkındaki tenkitlerin tamamı onun Enes b. Mâlik'ten uydurma rivayetler naklettiği yönündedir. İbn Hacer'in, onun Enes b. Mâlik'ten rivayetlerinin yer aldığı nüshaya dair ise İbn Hibbân'ın böyle bir nüsha olduğunu söylemesinden başka malumata rastlanmamıştır. Söz konusu nüshayı kendisi mi yoksa onun râvilerinden birinin mi oluşturduğu konusunda yorum yapacak bilgi bulunamamıştır.

⁵¹⁹ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, I, 362.

⁵²⁰ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, I, 362.

⁵²¹ İbn Adî, *el-Kâmil*, III, 110.

⁵²² Zehebi, *Mîzân*, II, 31.

⁵²³ İbn Hacer, *Lisân*, III, 426.

Ebû Mikyes'in nüshası, muhtemelen kaybolduğu için kaynaklarda yerini almamıştır. Bununla birlikte bazı rivayetleri mevzûât literatüründe yer bulmuştur.⁵²⁴ Örneğin İbnü'l-Cevzî *el-İlelü'l-mütenâhiye*'sinde Enes b. Mâlik > Dînar b. Abdullah Ebû Mikyes > Muhammed b. Ahmed b. Habîb isnadı ile nakledilen "Kim yüz defa 'Sübhane'llahu ve'l hamdü lillahi velâ ilâhe illallah' derse Allah'a olan diyetini öder" şeklindeki rivayeti zikretmiş ardından Hz. Peygamber'den böyle bir hadisin gelmediğine işaret etmiştir.⁵²⁵

IV. SEM'ÂN NÜSHASI

Sem'ân b. Mehdî hakkında yeterince bilgi bulunamamıştır. Zehebî, Sem'ân için tanınmayan birisi ifadesini kullanmıştır.⁵²⁶ Enes b. Mâlik'ten uydurma rivayetlerin yer aldığı bir nüsha ile meşhurdur. Zehebî bu nüshayı gördüğünü ifade etmiş ve uyduran kimseye beddua etmiştir.⁵²⁷

İbn Hacer söz konusu nüshanın Enes b. Mâlik > Sem'ân > Hârun el-Vâsıtî > Muhammed b. Mukâtil er-Râzî kanalıyla nakledildiğini ve nüshada çoğunluğu uydurma 300'den fazla rivayet bulunduğunu kaydetmiştir.⁵²⁸ Bu isnadla gelen rivayetlerden ikisi İbnü'l-Cevzî'nin *el-İlelü'l-mütenâhiye*'sinde bulunmaktadır.⁵²⁹ Bunlardan biri olan, Enes b. Mâlik > Sem'ân > Hârun el-Vâsıtî > Muhammed b. Mukâtil > Hâmid b. Muhammed > Muhammed b. Ca'fer > Muhammed b. Abbâs > Abdullah b. Ca'fer > Nasr b. İsmail el-Fârisi isnadı ile merfu olarak nakledilen hastalığın kişi için hayır olduğu ve hastalık halinde afiyet dilenmemesi gerektiğine dair rivayet akabinde İbnü'l-Cevzî rivayetin isnadında meşhul kimseler bulunup

⁵²⁴ Mesela bk. İbnü'l-Cevzî, *el-İlelü'l-mütenâhiye*, II, 834; *el-Mevzû'ât*, II, 252.

⁵²⁵ İbnü'l-Cevzî, *el-İlelü'l-mütenâhiye*, II, 836.

⁵²⁶ Zehebî, *Mizân*, II, 224.

⁵²⁷ Zehebî, *Mizân*, II, 224.

⁵²⁸ İbn Hacer, *Lisân*, IV, 191.

⁵²⁹ İbnü'l-Cevzî, *el-İlelü'l-mütenâhiye*, II, 873, 893.

sahih olmadığını ifade etmiştir.⁵³⁰ Süyûtî de *el-Le'âli'l-masnû'a*'sında Sem'ân'a ait nüshanın isnadı ile nakledilen iki rivayete yer vermiştir.⁵³¹

Sem'ân b. Mehdî hakkındaki değerlendirmelerin, ismi ile birlikte anılan Enes b. Mâlik'ten mevzu rivayetleri içeren nüshanın bizzat onun tarafından oluşturulup oluşturulmadığı konusunda yorum yapmaya yeterli olmadığı görülmektedir.

V. HACCÂC B. ERTAT > MÜBEŞŞİR B. UBEYD > BAKİYYE B. VELİD İSNADI

A. Haccâc b. Ertât

Ebû Ertât Haccâc b. Ertât Kûfelidir. Basra kadılığı yapmıştır. Nâfî, Şa'bî, Atâ b. Ebû Rabâh ve Amr b. Şuayb gibi pek çok isimden hadis nakletmiştir. Haccâc'tan hadis alanlar arasında hocalarından Mansûr b. Mu'temir ile Kays b. Sa'd, Şu'be, Süfyân es-Sevrî Abdurrezzâk b. Hemmâm ve Bakıyye bulunur. 145 yılında Rey'de vefat etmiştir.

Fakih kişiliği ile ön plana çıkan Haccâc b. Ertât'ın ilmi, Süfyân es-Sevrî ve Atâ b. Ebû Rabâh gibi alimler tarafından övülmüştür. Onun hadis hafızı olduğunu söyleyenler olduğu gibi, hadis naklinde onu tenkit edenler de bulunmuştur.⁵³² İbn Mübârek, Yahyâ b. Maîn, Ebû Zûr'a, Ahmed b. Hanbel ve diğer bazı münekkitler onu tedlis yapmakla suçlamışlardır.⁵³³ Yahya b. Said el-Kattân ondan asla hadis almadığını vurgulamıştır.⁵³⁴

Haccâc b. Ertât'ın Zührî, Mekhûl, İkrime ve diğer bazı râvilerden bizzat görüşmediği halde hadis naklettiği ileri sürülmüştür.⁵³⁵ Ahmed b. Hanbel de bu görüştedir. Ahmed b. Hanbel ayrıca Haccâc'ın hadis hafızı olmakla birlikte naklettiği hadislerle ilave yaptığını söylemiştir.⁵³⁶

⁵³⁰ İbnü'l-Cevzî, *el-İlelû'l-mütenâhiye*, II, 873.

⁵³¹ Süyûtî, *el-Le'âli'l-masnû'a*, I, 44; I, 193.

⁵³² Zehebî, *Mizân*, I, 458.

⁵³³ Bk. İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, I, 270; İbn Adî, *el-Kâmil*, II, 228; Zehebî, *Mizân*, I, 458.

⁵³⁴ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, I, 269.

⁵³⁵ Bk. İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, I, 270; İbn Adî, *el-Kâmil*, II, 228; Zehebî, *Mizân*, I, 458.

⁵³⁶ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, I, 270.

Yahyâ b. Maîn tedlis yaptığını söyleyerek Haccâc'ı صدوق ve ليس بقوي olarak değerlendirmiştir.⁵³⁷ Nesâî de onu ليس بقوي olarak değerlendirmiştir.⁵³⁸ Yahya b. Main ve Dârekutnî'ye göre onunla ihticac edilmez.⁵³⁹ Ebû Hâtim'e göre ise Haccâc'ın semâya delalet eden lafızlarla naklettiği rivayetlere güvenilirken böyle olmayan rivayetleri delil olarak kullanılmaz.⁵⁴⁰

İbn Adî, Haccâc b. Ertât'ın tedlis yaptığı için ayıplandığını fakat bazı rivayetlerde yanlış olabileceğini söylemiştir. Ona göre Haccâc bunu hadis uydurma kastıyla yapmamıştır ve hadisleri yazılabilir.⁵⁴¹ Zehebî ve İbn Hacer de Haccâc hakkındaki eleştiriler yanında onunla ilgili olumlu kanaatlerin de mevcut olduğuna dikkat çekmişlerdir.⁵⁴² Haccâc b. Ertât'ın rivayetleri *Sünen-i Erbaa* ve Müslim'de makrunen bir rivayette yer almıştır.⁵⁴³

B. Mübeşşir b. Ubeyd

Mübeşşir b. Ubeyd el-Kuraşî aslen Kûfeli olup Humus'a yerleşmiştir. Hadis aldığı isimler arasında Haccâc b. Ertât, Zeyd b. Eslem ve Zührî bulunur. Bakıyye b. Velîd, Ebû'l-Velîd ve Ebû Yemân Hakem b. Nâfî ondan hadis nakledenlerden bazılarıdır. Arap dili ve nahiv konusunda bilgili olduğu söylenen⁵⁴⁴ Mübeşşir hadis nakli konusunda tenkit edilmiştir.

Buhârî Mübeşşir'in منكر الحديث olduğunu söylemiştir.⁵⁴⁵ Ahmed b. Hanbel onun hadis uydurduğunu ifade etmiş,⁵⁴⁶ Dârekutnî de onun yalan söylediğini aktarmıştır.⁵⁴⁷ İbn Adî onun

⁵³⁷ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, I, 271.

⁵³⁸ İbn Adî, *el-Kâmil*, II, 223.

⁵³⁹ İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 660.

⁵⁴⁰ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, I, 271.

⁵⁴¹ İbn Adî, *el-Kâmil*, II, 228.

⁵⁴² Bk. Zehebî, *Mîzân*, I, 459-460; İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 661-662.

⁵⁴³ Mesela bk. Müslim, Tirmizî, "Sefer", 25; İbn Mâce, "Ezan", 3.

⁵⁴⁴ İbn Adî, *el-Kâmil*, VI, 137.

⁵⁴⁵ Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr*, VIII, 11.

⁵⁴⁶ Zehebî, *Mîzân*, III, 433.

⁵⁴⁷ Dârekutnî, *Kitabu'd-Duafâ*, I, 22.

naklettiği hadislerin uydurma olduğunu söylemiştir.⁵⁴⁸ İbn Hibbân da Mübeşşir'in sika râvilerden uydurma hadisler naklettiğini aktarmıştır.⁵⁴⁹

İbn Adî, Mübeşşir'in makbul olmayan rivayetlerini sıralarken Haccâc b. Ertât > Mübeşşir b. Ubeyd > Bakiyye b. Velîd isnadı ile gelen bazı rivayetlere de yer vermiştir. Bu rivayetlerin bazılarını Haccâc b. Ertât'tan Mübeşşir dışında hiç kimsenin nakletmediğini ve bunların uydurma isnadlar olduğunu ileri sürmüştür. Ayrıca Hişâm b. Urve > Haccâc b. Ertât > Mübeşşir b. Ubeyd > Bakiyye b. Velîd isnadıyla gelen bir başka rivayet için, bu rivayetin Hişâm'dan Haccâc dışında, Haccâc'tan da Mübeşşir dışında hiç kimseden rivayet edilmediğini ifade etmiştir. Mübeşşir'in rivayetinde tek kaldığı başka isimler de olduğunu gösteren İbn Adî, onun naklettiği rivayetlerin hiçbirinin mahfûz olmadığını belirtmiştir.⁵⁵⁰

İbn Hacer söz konusu isnadı zikrettikten sonra, diğer râviler hakkında bir değerlendirme yapmayıp yalnızca Mübeşşir için, hadis uydurma ile müttehem bir râvi olduğu kaydını düşmüştür.⁵⁵¹ Mübeşşir'in *Kütüb-i sitte*'de yalnızca *Sünen-i İbn Mâce*'de iki rivayeti bulunmaktadır.⁵⁵²

C. Bakiyye b. Velîd

Bakiyye b. Velîd b. Sâib el-Kilâî el-Humusî, Ebû Yuhmid olarak da bilinmektedir. Bakiyye, 110 senesinde doğmuş, 197 yılında vefat etmiştir.⁵⁵³ Bakiyye'nin hem kendisinden büyüklerden hem de küçüklerden rivayette bulunmak gibi bir özelliği vardır.⁵⁵⁴ Ondan da aynı şekilde farklı yaşlarda râviler hadis nakletmiştir. Bakiyye; Muhammed b. Ziyad el-Elhânî, Safvân b. Amr, Evzâî, İbn Cüreyc ve Mâlik gibi pek çok kimseden hadis nakletmiştir. Ondan

⁵⁴⁸ İbn Adî, *el-Kâmil*, VI, 417

⁵⁴⁹ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, II, 369.

⁵⁵⁰ İbn Adî, *el-Kâmil*, VI, 418-419.

⁵⁵¹ İbn Hacer, *en-Nüket*, I, 501.

⁵⁵² İbn Mâce, "İkâmetüs'salât", 94; "Cenâiz", 8.

⁵⁵³ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, I, 229.

⁵⁵⁴ İbn Hacer, *Tehzib*, I, 445.

hocalarından İbn Mübârek, Evzâî ve İbn Cüreyc; akranlarından Yezîd b. Hârûn ve Vekî‘ gibi isimler ile Davud b. Reşîd, Îsâ b. Münzir gibi çok sayıda râvi nakilde bulunmuştur.

Yahyâ b. Main onun hakkında sika değerlendirmesinde bulunmuştur.⁵⁵⁵ Fakat İbn Maîn’in aynı zamanda Bakiyye için onun güvenilir râvilerden rivayetleri kabul edilirken bilinmeyen kimselerden rivayetlerinin kabul edilmeyeceğini söylediği aktarılmıştır.⁵⁵⁶ Aynı şekilde İbn Sa‘d, İbn Mübârek ve Ahmed b. Hanbel gibi alimler de Bakiyye’nin bilinmeyen kimselerden rivayetlerinin kabul edilmemesi gerektiğini söyler.⁵⁵⁷ Zira Bakiyye tedlis yapmakla bilinmektedir.⁵⁵⁸ İbn Hibbân onun önce Şu‘be ve Mâlik gibi isimlerden sağlam rivayetler naklederken sonra bir grup yalancıdan hadis naklettiğini söylemiştir. Bakiyye ayrıca zayıf râvilerden tedlis yaparak aldığı rivayetleri güvenilir râvilerden almış gibi aktarmıştır.⁵⁵⁹ Ebû Hâtim onun rivayetlerinin yazılabileceğini fakat bunların delil olarak kullanılamayacağını söylemiştir.⁵⁶⁰ İbnü’l-Cevzî de onunla ihticac edilmeyeceği kanaatindedir.⁵⁶¹

İbn Adî onun bazı rivayetlerinde güvenilir râvilerin rivayetlerine muhalefet ettiğini ifade etmiştir.⁵⁶² İbn Hibbân ise Bakiyye’nin İbn Abbas > Ata‘ > İbn Cüreyc isnadıyla bir nüsha naklettiğini ve bu nüshadaki rivayetlerin tamamının uydurma olduğunu aktarmıştır. Ona göre Bakiyye bu nüshayı İbn Cüreyc’den zayıf bir râvi kanalıyla alıp onun ismini gizlemiştir.⁵⁶³ İbn Hacer’in zayıf râvilerden çokça tedlis yaptığını söyleyerek صدو olarak değerlendirdiği Bakiyye’nin⁵⁶⁴ *Kütüb-i sitte*’de rivayetleri bulunmaktadır. Buhârî ile Müslim de ondan bir

⁵⁵⁵ İbn Maîn, *et-Târîh*, I, 79.

⁵⁵⁶ İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 446.

⁵⁵⁷ İbnü’l-Cevzî, *Kitâbü’l-Duafâ*, I, 146; İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 447.

⁵⁵⁸ İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 447.

⁵⁵⁹ İbn Hibbân, *Kitâbü’l-Mecrûhîn*, I, 229.

⁵⁶⁰ Zehebî, *Mizân*, I, 332.

⁵⁶¹ İbnü’l-Cevzî, *Kitâbü’l-Duafâ*, I, 146.

⁵⁶² İbn Adî, *el-Kâmil*, II, 80.

⁵⁶³ İbn Hibbân, *Kitâbü’l-Mecrûhîn*, I, 230.

⁵⁶⁴ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 126.

rivayete yer vermekle birlikte bu rivayetleri yalnızca diğer bir rivayeti desteklemek üzere kitaplarına almışlardır.⁵⁶⁵

İbn Hacer, evhe'l-esânîd adlandırmasına daha layık bulduğunu söylediği nüshalardan biri olarak zikrettiği Haccâc b. Ertat > Mübeşşir b. Ubeyd > Bakiyye b. Velid isnadının kime ulaştığını belirtmemiş, Haccâc'ın herhangi bir hocasından diyerek mübhem bırakmıştır. Ardından Mübeşşir'in müttehem bir râvi olduğunu ifade etmiş, isnaddaki diğer isimler için herhangi bir kayıt düşmemiştir. Bu tutumdan İbn Hacer'in, sözünü ettiği nüshada bulunan rivayetlerin zayıflığından Mübeşşir'i sorumlu tuttuğu düşünülebilir. Nitekim söz konusu isnad ile aktarılan mehrin yalnızca on dirhem olabileceğine dair bir rivayete *Mevzûât*'ında yer veren İbnü'l-Cevzî de aynı rivayetin yine Mübeşşir b. Ubeyd'in yer aldığı başka isnadlar ile nakledilen farklı versiyonlarını zikrettikten sonra Mübeşşir'in hadis uydurduğuna dikkat çekmiştir.⁵⁶⁶

Söz konusu râvilerin yer aldığı bir isnad ile nakledilen bir diğer rivayet de *Sünen-i İbn Mâce*'de yer almıştır. İbn Abbas > Atiyye b. Avfî > Haccâc b. Ertat > Mübeşşir b. Ubeyd > Bakiyye b. Velid > Muhammed b. Yahyâ isnadı ile Hz. Peygamber'in Cuma namazından hemen önce dört rekat namaz kıldığına dair rivayet akabinde isnadın zayıf râvilerden oluşup Mübeşşir'in كذاب olduğu ifade edilmiştir.⁵⁶⁷

VI. İBN ÖMER > NÂFÎ > ABDÜLAZÎZ B. EBÛ RAVVÂD > AMR B. BEKR > İBRAHİM B. AMR B. BEKR İSNADI

A. Abdülazîz b. Ebû Ravvâd

Ebû Abdurrahman Abdulazîz b. Ebû Ravvâd aslen Horasanlı olup Mekke'de ikamet etmiştir.⁵⁶⁸ Ezd kabilesinin azadlısıdır.⁵⁶⁹ Nâfî, İkrime, Dahhâk b. Müzâhim ve başka

⁵⁶⁵ Bk. Buhârî, "Nikah", 15.

⁵⁶⁶ İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât*, II, 263.

⁵⁶⁷ İbn Mâce, "İkâmetü's-salah ve sünenü fih", 94.

⁵⁶⁸ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, V, 394.

⁵⁶⁹ Buhârî, *et-Tarîhu'l-kebîr*, VI, 22.

isimlerden hadis almıştır. Ondan, oğlu Abdurmecîd ile İbn Mehdî, Yahyâ b. Saîd el-Kattân, Sevri, Şu‘be, Vekî‘ b. Cerrah gibi meşhur isimler nakilde bulunmuştur. 159 yılında Mekke’de vefat etmiştir.

Yahyâ b. Saîd el-Kattân, Abdulazîz b. Ebû Ravvâd için hatalı görüşleri olmakla birlikte bu durumun onun hadislerini terk etmeyi gerektirmeyeceğini ve onun hadiste sika bir râvi olduğunu belirtmiştir. Buhârî ve Ahmed b. Hanbel de Abdulazîz b. Ebû Ravvâd’ın mürcii fikirleri olduğunu ifade etmiştir.⁵⁷⁰ İbn Hanbel Abdulazîz b. Ebû Ravvâd’ın Mürcie’den olmakla birlikte hadiste son derece güvenilir olduğuna dikkat çekmiştir.⁵⁷¹ Aynı şekilde Yahyâ b. Maîn Abdulazîz b. Ebû Ravvâd’ın sika olduğunu, Ebû Hâtim hadiste صدوق ثقة olduğunu söylemiştir.⁵⁷² Dârekutnî’ye göre hadiste orta derecede bir râvi olup hadislerinde bazen vehim bulunabilmektedir.⁵⁷³ Hâkim de onun sika olduğunu belirtmiştir.⁵⁷⁴

İbn Hibbân’a göre, Abdülazîz b. Ebû Ravvâd, hadisi iştirken hata etmesinden dolayı aslında Nâfi’ye ait olmayan pek çok sözü yanlışlıkla ona aitmiş gibi nakletmiştir. O, faziletli bir kimse olan Abdülazîz her ne kadar bunu kasten yapmamış olsa da çokça yanlışmasından dolayı onun nakillerinin delil olarak kullanılamayacağına işaret etmiştir.⁵⁷⁵ İbn Hibbân, Ebû Hâtim’den naklen Abdülazîz b. Ebû Ravvâd’ın Nâfi aracılığıyla İbn Ömer’den mevzu bir nüsha naklettiğini ifade etmiştir. Ona göre bu nüshadaki hadisler ancak itibar için kullanılabilir.⁵⁷⁶ Mecruh râvilere dair eserinde Abdulazîz b. Ravvâd’a yer veren İbn Adî ise ondan nakledilen bazı rivayetlere yer vermiş ardından da bazı rivayetlerinde tek kaldığına işaret etmiştir.⁵⁷⁷

⁵⁷⁰ Bk. Buhârî, *et-Tarîhu’l-kebîr*, VI, 22; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, V, 394.

⁵⁷¹ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, V, 394.

⁵⁷² İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, V, 394.

⁵⁷³ İbn Hacer, *Tehzîb*, IV, 191.

⁵⁷⁴ Bk. İbn Hacer, *Tehzîb*, IV, 191.

⁵⁷⁵ İbn Hibbân, *Kitâbü’l-Mecrûhîn*, II, 119-120.

⁵⁷⁶ İbn Hibbân, *Kitâbü’l-Mecrûhîn*, II, 120.

⁵⁷⁷ İbn Adî, *el-Kâmil*, V, 292.

Zehebî aynı şekilde Abdülazîz b. Ebû Ravvâd'ı zayıf râvilerle dair eseri *Mizân*'da zikretmiştir. Bununla birlikte İbn Hibbân'ın Abdülazîz'i tenkitte aşırıya kaçtığını ve İbn Adî'nin de eserinde Abdülazîz'in zayıf rivayetlerine örnekler verirken, aslında ondan sonraki bir isimden dolayı tenkit edilen bir rivayeti sanki bundan o sorumluymuş gibi nakletmesinin doğru olmadığını belirtmiştir.⁵⁷⁸ İbn Hacer de Abdülazîz b. Ebû Ravvâd için mürcii fikirleri nedeniyle itham edildiğini belirterek صدوق olarak değerlendirmiştir.⁵⁷⁹ Abdülazîz b. Ebû Ravvâd'ın *Sünen-i Erbaa*'da rivayetleri bulunmaktadır.⁵⁸⁰

B. Amr b. Bekr es-Seksekî

Amr b. Bekr es-Seksekî Remle ehliendir.⁵⁸¹ Amr b. İbrahim b. Ebû Able, Ertât b. Münzir ve İbn Cüreyc gibi isimlerden hadis nakletmiştir. Ondan oğlu İbrahim b. Amr ile İbrahim b. Muhammed b. Yûsuf el-Firyâbî, Ebû Derdâ Hâşim b. Ya'îla el-Makdisî gibi isimler nakilde bulunmuştur.

İbn Hibbân, Amr b. Bekr es-Seksekî'nin güvenilir râvilerden ihticac edilemeyecek rivayetler naklettiği, çünkü rivayetlerde değişiklikler yaptığına dikkat çekmiştir.⁵⁸² Aynı şekilde İbn Adî Amr'ın sika râvilerden münker rivayetleri olduğunu ifade etmiştir.⁵⁸³ İbn Hacer de Amr'ı متروك olarak değerlendirmiştir.⁵⁸⁴

Ayrıca İbn Hibbân'ın naklettiğine göre, Beyt-i makdis imamı Ebû Derdâ Hâşim b. Muhammed, Amr'ın İbn Cüreyc'den çoğunluğu uydurma olan nakillerini içeren bir nüsha yazdıklarını ifade etmiştir.⁵⁸⁵ Söz konusu nüshanın isnadı Câbir > Ata' > İbn Cüreyc > Amr b. es-Seksekî şeklindedir. Bu, İbn Hacer'in *evhe'l-esânîd* olmaya daha uygun olarak zikrettiği, ele

⁵⁷⁸ Bk. Zehebî, *Mizân*, II, 629.

⁵⁷⁹ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 358.

⁵⁸⁰ Mesela bk. Tirmizî, "Birr ve Sıla", 46; Ebû Dâvûd, "Salat", 16.

⁵⁸¹ Remle: Filistin'de bir şehir. İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, II, 48.

⁵⁸² İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, II, 48.

⁵⁸³ İbn Adî, *el-Kâmil*, V, 146.

⁵⁸⁴ İbn Hacer, *Takrîb*, s. 419.

⁵⁸⁵ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, II, 48.

aldığımız isnaddan farklıdır. Dolayısıyla Amr b. Bekr'e birden fazla nüsha isnad edildiği görülmektedir.

C. İbrahim b. Amr b. Bekr

İbrahim b. Amr b. Bekr es-Seksekî hakkında İbn Hibbân, babasından olan rivayetleri dışında tanınmadığını söylemiştir.⁵⁸⁶ Dârekutnî, İbrahim'in Ca'fer b. Muhammed, İbn Cüreyc, İsmail b. Ümeyye ve Hişâm b. Urve'den müsned hadisler naklettiğini bildirmiştir. Fakat onu metrûk olarak değerlendirmiştir.⁵⁸⁷

İbn Hibbân, İbrahim'in babasından uydurma hadisler naklettiğini ileri sürmüştür. Burada uydurma işinden İbrahim'in kendi mi yoksa babası mı sorumlu olduğunu bilemediğini belirtmiştir. Fakat ardından İbn Ömer > Nâfi > Abdulazîz b. Ebû Ravvâd > İbrahim'in babası Amr b. Bekr es-Seksekî > İbrahim isnadıyla yanlış bir şekilde Hz. Peygamber'e isnad edilen bir rivayet aktardıktan sonra rivayetdeki sorunun İbrahim'den kaynaklandığını ifade etmiştir. Amr b. es-Seksekî ve Abdulazîz b. Ebû Ravvâd'ın da hadiste bir şey olmadığını belirten İbn Hibbân, buradaki problemin İbrahim'den kaynaklandığı zira teferrüt edenin o olduğuna dikkat çekmiştir.⁵⁸⁸ İbn Hacer *Nüket*'te söz konusu isnadı naklettikten sonra İbrahim'in متهمم olduğunu belirtmiştir.⁵⁸⁹ Fakat *Lisân*'da, İbrahim hakkında önceki bilgileri aktarmış ayrıca herhangi bir bilgi vermemiştir.⁵⁹⁰

İbn Hacer, İbn Ömer > Nâfi > Abdülazîz b. Ebû Ravvâd > Amr b. Bekr > İbrahim b. Amr b. Bekr isnadını verdikten sonra İbrahim'in müttehem bir râvi, babasının da metrûk olduğunu ifade etmiştir. Abdülazîz b. Ebû Ravvâd'ın cerh-ta'dîl durumu da göz önünde bulundurulduğunda, bu isnaddaki cerhten bu iki ismin, özellikle de yalancılıkla itham edilen İbrahim'in sorumlu olduğu yorumunu yapmak mümkündür. Nitekim İbn Hibbân'ın da

⁵⁸⁶ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, I, 109.

⁵⁸⁷ Darekutnî, *Kitabu'd-Duafâ*, I, 2.

⁵⁸⁸ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, I, 109-110.

⁵⁸⁹ Bk. İbn Hacer, *Nüket*, s. 502.

⁵⁹⁰ Bk. İbn Hacer, *Lisân*, I, 327.

İbrahim'in babasından naklettiği aslı olmayan rivayetlerden İbrahim'i mesul tuttuğu yukarıda belirtilmişti.

Söz konusu râvilerin bulunduğu İbn Ömer > Nâfi > Abdulazîz b. Ebû Ravvâd > İbrahim'in babası Amr b. Bekr es-Seksekî > İbrahim isnadı ile nakledilen bir rivayet İbnü'l-Cevzî'nin *el-Mevzû'ât*'ında yer almıştır.⁵⁹¹ Zahid kimselerin içinde bulunduğu üç hal ile ilgili bu rivayet akabinde İbnü'l-Cevzî bu rivayetin hadis değil bir kelam-ı kibar olduğunu aktarmıştır.⁵⁹² Bu râvilerin yer aldığı ve İbn Abbas kanalıyla Hz. Peygamber'e ulaşan bir isnadla nakledilen bir başka rivayet de yine İbnü'l-Cevzî'nin *el-İlelû'l-mütenâhiye*'sinde zikredilmiştir.⁵⁹³

VII. EBÛ SAİD EBÂN B. CA'FER EL-BASRÎ NÜSHASI

Ebû Said Ebân b. Cafer en-Necîramî⁵⁹⁴ Basralıdır. İsmi, İbn Hacer tarafından Ebân olarak zikredilmiş olmakla birlikte İbn Hibbân'ın, mecrûh râvilere dair eserinde Ebâ b. Cafer (أَبَاءُ بْنُ جَعْفَرٍ) şeklinde kaydedilmiştir.⁵⁹⁵ Zehebî ise bu ismi, zayıf râvileri bir araya getirdiği *Muğnî*'sinde Ebân olarak zikretmiş fakat bir diğer eseri *Mizânü'l-i'tidâl*'de Ebâ olarak kaydetmiştir.⁵⁹⁶ Bu çalışmada, İbn Hacer'in tercih ettiği şekilde Ebân olarak anılacaktır. Ebân'ın Muhammed b. İsmail es-Sâîğ ve Ahmed b. Saîd es-Sekaffî'den nakilde bulunduğu bilinmektedir. Ondan da Abdullah b. Muhammed b. Yakûb icazetle hadis nakletmiştir. Biyografisine dair fazla bilgi bulunamamıştır.

İbn Hibbân, Ebân'ın Basra'da bir mecliste hadis naklettiğini ve bir gün onu sınamak üzere evine gittiğini aktarmaktadır. Onu Hz. Peygamber adına yalan söylememesi konusunda uyardığında Ebân, "Sen çözümde benimle değilsin" diyerek, bu işi yapmasında kendince haklı

⁵⁹¹ İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât*, III, 137.

⁵⁹² İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât*, III, 137-138.

⁵⁹³ İbnü'l-Cevzî, *el-İlelû'l-mütenâhiye*, II, 891.

⁵⁹⁴ Okunuş için bk. Sem'anî, *Ensâb*, V, 463.

⁵⁹⁵ Bk. İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, I, 209.

⁵⁹⁶ Bk. Zehebî, *Mizân*, I, 17; *el-Muğnî*, I, 6.

sebepleri olabileceğini ima etmiştir. İbn Hibbân ise onun meclisini terk ederek tavrını ortaya koymuştur.⁵⁹⁷

Ebân'ın Ebû Hanîfe adına üç yüzden fazla hadis uydurduğunu ifade eden İbn Hibbân, bu hadislerin hiçbirinin ona isnad edilemeyeceğini söylemektedir. Ona göre Ebân'ın rivayetleri ile meşgul olmak doğru değildir.⁵⁹⁸ İbn Hibbân gibi Zehebî de Ebân'ı ^{تالف}⁵⁹⁹ ve ^{كذاب}⁶⁰⁰ ifadeleri ile cerh ederek rivayetinin alınmaması gerektiğini belirtmiştir.

Ebân'ın nüshasında yer alan nakillerin tamamı bilinmemekle birlikte, Ebû Hanîfe'den bir rivayeti İbnü'l-Cevzî'nin *el-Mevzû 'ât*'ında zikredilmiştir. İbn Ömer > Abdullah b. Dînâr > Ebû Hanîfe > Muhammed b. Bîşr > Muhammed b. İsmail > Ebân b. Ca'fer > İbn Hibbân isnadı ile nakledilen vitir namazını gecenin erken bir vaktinde kılmanın şeytana azap vereceği ile ilgili bu rivayetin akabinde İbnü'l-Cevzî, İbn Hibbân'dan naklen Ebân'ın hadis uydurduğunu ifade etmiştir.⁶⁰¹

İbn Hacer, Ebân b. Câfer'in evhe'l-esânîd olarak nitelenmeye daha layık bulduğu nüshası hakkında, Ebû Hanîfe'den naklettiği rivayetlerin yer aldığı bilgisi dışında bir ayrıntı vermemiştir. Nüshadaki isnadın kalan isimleri ile ilgili herhangi bir yorumda bulunmayan İbn Hacer, İbn Hibbân'dan naklen Ebân'ın Ebû Hanîfe'den bir rivayetini zikretmiştir. Nüshanın bu isnad ile gelmiş olması muhtemeldir. Bununla birlikte, İbn Hacer'in yalnızca Ebân'ı zikredip diğer râvileri belirtmemesinin sebebi, o dönemde bu nüshanın mevcut olup râvilerin biliniyor olması veya isnaddaki problemin yalnızca Ebân'dan kaynaklanması olabilir. Ebân b. Cafer'in Ebû Hanîfe'den 300'den fazla hadis uydurduğunu ifade eden İbn Hibbân'ın değerlendirmesi düşünüldüğünde, ikinci ihtimalin daha kuvvetli olduğunu söylemek mümkündür. Ebân'ın

⁵⁹⁷ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, I, 209.

⁵⁹⁸ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, I, 209-210.

⁵⁹⁹ Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl*, I, 17.

⁶⁰⁰ Zehebî, *el-Muğnî*, I, 6.

⁶⁰¹ İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzû 'ât*, II, 101. Ayrıca bk. Süyûtî, *el-Le'âli'l-masnû'a*, II, 20.

ayrıca meçhul bir kimse olarak belirtilen Ahmed b. Said es-Sekafî aracılığıyla Enes b. Mâlik'ten daha önce bilinmeyen rivayetlerin yer aldığı bir nüshası olduğu nakledilmektedir.⁶⁰²

VIII. DEĞERLENDİRME

İbn Hacer, Hâkim'in zikrettiği evhe'l-esânîdlere ilave olarak bu şekilde nitelenmeye daha layık bulunduğu isnadlarla gelen yedi nüsha zikretmiştir. Sahabi râvisi çoğunlukla Enes b. Mâlik'e ulaşan bu nüshaları ekseriyetle yalnızca tek kişinin meşhur isimlerden naklettiğini ifade etmiş, yalnızca ikisini isnad olarak göstermiştir. Fakat bu iki isnadın birinde de isnadın müntehasına dair bilgi vermemiştir. Bunun sebebi bu iki isnadda hadis uydurduğu ifade edilen râvilerin söz konusu isnadlardaki isimleri kullanarak farklı isimler adına hadis uydurmuş olması gibi görünmektedir.

İbn Hacer'in zikrettiği isimlerin Hâkim'in sıraladığı isnadlarda bulunan râvilerden daha şiddetli bir şekilde cerh edildiğini söylemek mümkündür. Nitekim kendisi de Hâkim'in evhe'l-esânîd olarak değerlendirdiği isnadlardaki râvilerin cerhinde, uydurma derecesine ulaşmadıklarını ifade etmiştir. İbn Hacer'in zikrettiği isimler çoğunlukla yalancılıkla itham edilmiş isimlerdir.

İbn Hacer tarafından zikredilen yedi isnadın dördü Enes b. Mâlik'e ulaşmaktadır. Hâkim'in zikrettiği evhe'l-esânîdlerden biri de Enes b. Mâlik'e dayandırılmaktadır. Dolayısıyla Hâkim ve İbn Hacer'in evhe'l-esânîd olarak adlandırdığı toplamda 19 isnadda, kendisine en çok evhe'l-esânîd nispet edilen kişi Enes b. Mâlik'tir. Nitekim Enes b. Mâlik muammerûndan olup geç bir tarihte vefat etmesi ve muksirûnun üçüncü ismi olarak çok sayıda hadis nakletmesi gibi nedenlerle hadis uyduran kimseler tarafından uydurdıkları rivayetleri kendisine dayandırmayı tercih ettikleri bir isim olmuştur.⁶⁰³

Evhe'l-esânîd adlandırmasına daha layık bulunduğunu söylediği nüshalar hakkında İbn Hacer, yukarıda cerh-ta'dîl durumları incelenen râvilerin isimleri ve çoğunluğunda hangi

⁶⁰² Bk. Zehebî, *Mîzân*, I, 17; İbn Hacer, *Lisân*, I, 231.

⁶⁰³ Bk. Bekir Kuzudişli, "Hadis Tarihi Araştırmalarında Mevzû İsnad Verilerinden Yararlanma İmkânı ve Sorunları", s. 94.

meşhur isme ulaştığı bilgisi dışında ayrıntı vermemiştir. Bu da nüshalar hakkında bilgi edinmeyi güçleştiren bir durum oluşturmuştur. Zira İbn Hacer'in verdiği isimler genellikle hadis uydurma konusunda tenkit edilen isimler olup bu kimseler farklı isimler adına hadis naklinde bulunmuş olabilirler. Söz konusu râvilerin rical kitaplarındaki bilgilerde de bu nüshalar hakkında kayda değer bir değerlendirmeye rastlanmamıştır.

Ayrıca söz konusu râvilerin hadis kaynaklarında bulunan rivayetlerinde de birbirinden farklı isnadlar mevcut olduğu için bunların İbn Hacer'in kastı olan nüshalar ile irtibatı hakkında yorum yapmak mümkün değildir. İbn Hacer'in söz ettiği nüshalar hakkında daha fazla bilgi bulunamamasının bir sebebi de bu nüshaların zaman içerisinde ortadan kaybolması ihtimali olabilir. Bu nüshalarda bulunan rivayetlerden bazıları hadis kaynaklarında yer bulmuş olsa dahi sayıları, bu rivayetleri söz konusu râvilerin diğer nakillerinden ayırt etmeye yeterli bir veri sunmamaktadır.

SONUÇ

Erken dönemlerde hadis ıstılahları henüz yeni yeni oluşmaya başlayıp yerleşik hale gelmediğinden, isnadlar daha çok rivayetlerin değerlendirilmesi esnasında incelenmiş, yapısı ve türleri gibi açılardan ayrıca ele alınmamıştır. Hadis usûlünün sistematik hale geldiği daha sonraki dönemlerde de isnad, çeşitleri bakımından müstakil olarak tetkik edilmemekle birlikte isnad hakkındaki değerlendirmeler rivayetlerin durumuyla irtibatlı olduğundan hadisler için yapılan tasnifler isnadların türü hakkında yol gösterici olmuştur. Çağdaş dönem hadis usûlü eserlerinin bazılarında ise isnad başlı başına bir konu olarak çeşitli açılardan incelenirse de isnad türlerinden ziyade isnadın durumuna göre değişen hadis türlerinden bahsedilmesi daha fazla yaygınlık kazanmıştır.

Çalışmada isnad, sıhhati bakımından ele alınarak, isnad çeşitlerinden biri olan evhe'l-esânîd konusu üzerinde durulmuştur. İsnadlar, sıhhat şartlarını sağlamaları bakımından sahih, hasen ve zayıf olarak tasnif edildikleri gibi, sahih ve zayıf isnadlar da kendi içlerinde derecelendirilmektedir. Büyük oranda ravilerin adalet ve zabt durumu ile bağlantılı olan bu derecelendirme neticesinde bazı isnadlar özel olarak esahhu'l-esânîd ve evhe'l-esânîd olarak belirlenmiştir. Muhaddisler, isnadlar hakkında yapılan bu değerlendirmelerin mutlak olmayıp diğer isnadlar ile kıyasla, nisbî olarak yapıldığına dikkat çekmişlerdir.

İsnad çeşitlerinden biri olan evhe'l-esânîd bu çalışmanın asıl konusunu teşkil etmiştir. Evhe'l-esânîd hakkındaki değerlendirmelere ilk olarak Hâkim en-Nîsâbü'rî'nin *Ma'rîfetü ulûmi'l-hadîs* adlı eserinde rastlanmaktadır. Hâkim "Cerh ve Ta'dîl Bilgisi" başlığı altında, önce esahhu'l-esânîdleri ele almış, ardından da evhe'l-esânîdleri kendi kanaatine göre sahabiler ve ardından beldeler özelinde sıralamıştır. Hz. Ali, Hz. Ebû Bekir, İbn Ömer, Ebû Hüreyre, Âişe, Abdullah b. Mes'ûd, Enes b. Mâlik'e ulaşan ve Mekkeliler, Yemenliler, Mısırlılar, Şamlılar ve Horasanlılara ait olmak üzere evhe'l-esânîd olarak adlandırdığı 12 isnad zikretmiştir.

Hâkim en-Nîsâbü'rî sonrasındaki hadis usûlü eserlerinde evhe'l-esânîd konusuna çok fazla yer verilmediği görülmektedir. Hadis tarihinde genel olarak evhe'l-esânîdin mukabili olan esahhu'l-esânîd konusunun daha fazla ilgi gördüğünü söylemek mümkündür. Hadisleri en doğru şekliyle koruma çabasında olan ilim adamlarının esahhu'l-esânîdlere bu açıdan daha fazla önem verdiği görülmektedir. Bununla birlikte, en sahih isnad ile gelen rivayetler dışında

kalan hadisler arasında tercih yapmada isnadların zayıflık derecelerinin de ehemmiyeti bulunmaktadır. Nitekim hadis ilminden tam manasıyla yararlanabilmek için güvenilir râvi ve rivayetleri bilmek kadar böyle olmayanları da bilmek önemlidir. Bu açıdan evhe'l-esânîdler esahhu'l-esânîdler kadar ilgi görmemiş olsa da ilim adamları bu konuyu büsbütün yok saymamışlar, kanaatlerini belirtmişlerdir.

Evhe'l-esânîd meselesi hadis usûlü eserlerinde genellikle esahhu'l-esânîd hakkında verilen bilgiden sonra konunun devamı olarak zikredilmiş, bazen de zayıf hadis başlığı altında işlenmiştir. Hadis usûlü müellifleri çoğunlukla Hâkim en-Nîsâbü'rî'nin zikrettiği isnadlara atıf yaparak evhe'l-esânîd konusuna değinmekle yetinmiş, yeni isnadlar zikretme yoluna gitmemişlerdir.

Hâkim'in evhe'l-esânîd olarak adlandırdığı isnadlara ancak birkaç asır sonra İbn Hacer el-Askalânî tarafından bazı isnadlar eklenmiştir. İbn Hacer, Hâkim'in zikrettiği isnadlardan evhe'l-esânîd olarak isimlendirilmeye daha layık bulunduğunu söylediği yedi nüsha sıralamıştır. Aynı isnad ile gelen rivayetlerin biraraya getirildiği bu nüshaların tam isnadını vermeyen İbn Hacer, nüshalar hakkında sahâbî râvisi dışında bir ayrıntı vermediğinden ve söz konusu râviler hadis uydurmakla bilinip çok sayıda farklı isnad ile hadis uydurmuş olabileceğinden bu nüshalar hakkında daha geniş bilgiye ulaşılammıştır.

Hâkim ve İbn Hacer tarafından evhe'l-esânîd olarak isimlendirilen isnadların tamamı bir arada değerlendirildiğinde, İbn Hacer'in zikrettiği isnadlarda bulunan râvilerin daha şiddetli biçimde cerh edildiği görülür. Hâkim'in zikrettiği isnadlarda bulunan râvilerin çoğunlukla bireysel olarak rivayetlerinin terkin gerektirecek derecede tenkit edilmemelerine rağmen, evhe'l-esânîd olarak değerlendirilen söz konusu isnadda bulunan hocasından rivayetleri özel olarak eleştirilmiştir. Dolayısıyla, bilhassa Hâkim'in örnekleri bağlamında, bir isnadı en zayıf yapan unsurun tek tek râvilerin zayıflığından ziyade belirli râvilerin isnadda peş peşe gelmesi olduğu söylenebilir. İbn Hacer'in zikrettiği râvilerin çoğu ise hadis uydurmakla veya günlük hayatında yalan söylemek gibi rivayetlerinin terkin gerektirecek seviyede cerh edilmişlerdir.

Evhe'l-esânîd olarak isimlendirilen isnadlar ile nakledilen rivayet ve nüshaların tamamı bulunamasa da bazılarının kaynaklardaki yerleri tespit edilmiştir. Söz konusu isnadlar vasıtasıyla hadis kaynakları ile mevzûât eserlerine intikal eden rivayetler, râviler hakkındaki cerh-ta'dîl değerlendirmelerinin uygulamadaki yansımalarını görmek açısından önem arz

etmektedir. Yukarıda da değinildiği üzere, Hâkim'in zikrettiği isnadlar İbn Hacer'in isnadlarına nispetle daha hafif bir tenkide uğradığından, bu isnadlarla gelen rivayetlerden bazıları muteber hadis kaynaklarında dahi yer bulabilmiş fakat rivayetlerin tenkit edildiği görülmüştür. İbn Hacer'in zikrettiği isnadlardan yalnızca Haccâc b. Ertât isnadı ile nakledilen bir rivayet, *Sünen-i İbn Mâce*'de yer almış fakat o da cerh edilmiştir. İbn Hacer'in diğer isnadları kanalıyla gelen rivayetler ise daha çok mevzûât eserlerinde yer almıştır.

Son olarak, isnadların yalnızca İslami ilimler içerisindeki konumu ve önemi veya belirli özellikleri ve türleri açısından değil genel olarak tüm özellikleri ve türlerini bir arada tetkik edecek bir çalışma hadis usûlü açısından çok faydalı olacaktır. Hadis ilmi büyük oranda isnad ile irtibatlı olduğundan böyle bir çalışma, hadis usûlünde yapılacak yeni çalışmaları kolaylaştıracak, mevcut çalışmaların daha farklı açılardan değerlendirilerek yeni bakış açıları kazandırmayı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Aydınlı, Abdullah, Hadis Istılahları Sözlüğü, 3. bs. İstanbul: İFAV Yayınları, 2009.
- Altıkulaç, Tayyar, “İkrime el-Berberî”, *DİA*, 2000, XXII, 40-42.
- el-Aynî, Bedreddin, *Şerhu Süneni Ebî Dâvûd* (thk. Ebû'l-Munzir Hâlid b. İbrahim el-Mısırî), Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1420/1999.
- Babanzâde Ahmed Naim, *Hadis Usûlü ve Istılahları* (yayına hazırlayan: Hasan Karayiğit), İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2010.
- Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin, *Şu'abu'l-imân* (thk. Abdulali Abdulhamid Hâmid), Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1423/2003.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail, *et-Târihu'l-kebîr*, Haydarabad: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1362.
- Ca'beri, Ebû İshak Burhaneddin İbrâhim b. Ömer, *Rusûmu't-tahdîs fî 'ulûmu'l-hadîs* (thk: İbrâhim b. Şerif el-Mîlî), Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1421/2000.
- Canan, İbrahim, *Hadis Usûlü ve Tarihi*, Ankara: Akçağ Yayınları, 1998.
- Cemâleddîn el-Kâsımî, *Kavâidü't-tahdîs min fünûni mustalahi'l-hadîs* (thk. Muhammed Behcet el-Baytâr), 2. bs. Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1993.
- Çakan, İsmail Lütî, Hadis Usûlü, 17. bsk., İstanbul: İFAV Yayınları, 2008.
- Dârekutnî, Ebû'l-Hasen Ali, *Kitabu'd-Duafâ* (thk. Seyyid Subhi Bedri es-Samerrai), 2. bs., Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1986.
- Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Kitâbü'd-Duafâ* (thk. Faruk Hamâde), y.y. Dâru'l-beydâ, Dâru's-sekâfe, 1984.
- _____, *Ma 'rifetü's-sahâbe* (thk. Âdil b. Yusuf el-Azâzî), Riyad: Dâru'l-vatan, 1419/1998.
- Efendioğlu, Mehmet, “Sahih”, *DİA*, 2008, XXXV, 523-525.
- Ersöz, Muhammed, “Bir Tâbiûn Müfessiri İkrime Hakkındaki İthamların Değerlendirilmesi”, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2/3, (2011/I): 87-102.

el-Ezherî, Ebû Mansur Muhammed, *Tehzîbü'l-luga* (thk. Muhammed Abdülmünim Hafaci, Mahmûd Ferec Ukde), Kahire: ed-Dârü'l-Misriyye li't-Te'lif ve't-Tercümenin ofseti, t.y.

Fığlalı, Ethem Ruhi, "Ali", *DİA*, 1989, II, 374.

Hâkim en-Nîsâbü'rî, *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs* (thk. Ahmed b. Fâris es-Selûm), 2. bs., Riyad: Mektebetü'l-Meârif, 1431/2010.

_____, *el-Medhâl ilâ Kitâbi'l-İklîl* (thk. Fuad Abdülmün'im Ahmed), İskenderiye: Dârü'd-Da've, t.y.

Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fî 'ilmi'r-rivâye* (thk. Mahir Yasin el-Fahl), Riyad: Daru İbnü'l-Cevzî, 1432.

el-Hatîb, Muhammed Acâc, *Usûlü'l-hadis*, 7. bs. Cidde: Dârü'l-Menâre, 1417/1997.

İbn Abdülber en-Nemerî, *Câmi'ü beyâni'l-'ilm ve fadlihî* (thk. Ebû Abdurrahman Fevvaz Ahmed Zemerli), Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1424/2003.

_____, *el-İstîâb fî ma'rifeti ashâb* (thk. Ali Muhammed Muavvaz, Adil Ahmed Abdülmevcud), Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1995.

İbn Dakîku'l-îd, Ebü'l-Feth Takıyyüddîn Muhammed, *el-İktirâh fî beyâni'l-istilâh* (thk. Amir Hasan Sabri) Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1417/1996.

İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, Beyrut: Dârü'l-Ümem, 1952/1371.

İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullah b. Adî, *el-Kâmil* (thk. Yahya Muhtar Gazvî), Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1409/1988.

İbn Arrâk, *Tenzîhu's-şerî'a* (thk. Abdulvehhâb Abdullatîf, Abdullah b. Muhammed el-Ğumârî), y.y. Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, t.y.

İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânü'l-Mîzân* (thk. Abdülfettah Ebû Gudde), Beyrut: Mektebü'l-Matbuati'l-İslâmiyye, 1423/2002.

_____, *Nuhbetü'l-fiker fî mustalahi ehli'l-eser* (thk. Nureddin Itr), (*Nüzhetü'n-nazar* içinde s.146-150), Beyrut: Dârü'l-Hayr, 1993/1414.

_____, *en-Nüket 'alâ kitâbi İbnü's-Salâh* (thk. Rebi' b. Hâdî 'Umeyr), 2. bs. Riyad: Dârü'r-Râye, 1988.

- _____, *Nüzhetü'n-nazar fî tavgîhi Nuhbeti'l-fiker* (thk. Nureddin Itr), Beyrut: Dârü'l-Hayr, 1414/1993.
- _____, *Takribü't-Tehzib* (thk. Muhammed Avvame), 2. bs. Haleb: Dârü'r-Reşîd, 1408/1988.
- _____, *Tehzîbü't-Tehzîb* (thk. thk. Adil Ahmed Abdülmevcud, Ali Muhammed Muavvaz), Riyad: Vizâretü's-Şuûni'l-İslâmiyye ve'l-Evkaf ve'd-Da've ve'l-İrşad, t.y.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed, *Kitâbü'l-Mecrûhîn* (thk. Hamdi b. Abdülmecid b. İsmail es-Selefi), Riyad: Dârü's-Sumay'î, 1420/2000.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Cemâlüddin, *Lisanü'l-Arab* (nşr. Emin Muhammed Abdülvehhab, Muhammed es-Sadık el-Ubeydî), 2. bs. Beyrut: Darü'l-İhyai't-Türasi'l-Arabi, 1417/1997.
- İbn Mülakkin, Ebû Hafs Siraceddin Ömer b. Ali, *el-Mukni' fî ulumi'l-hadis* (thk. Abdullah b. Yusuf el-Cüdey'), y.y. Dâru Fevvaz, 1413/1992.
- İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Cemâlüddin, *el-'İlelü'l-mütenâhiye* (thk. Halil el-Meys), Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye 1403/1983.
- _____, *ed-Duafâ ve'l-metrûkîn* (thk. Ebü'l-Fida Abdullah el-Kadı), Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986/1406.
- İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadis* (thk. Nureddin Itr), Dimaşk: Dârü'l-Fikr, Beyrut: Dârü'l-Fikri'l-Muâsir, 1433/2012.
- İrâkî, Ebû'l Fadl Zeynüddîn, *Takrîbü'l-esânîd ve tertîb 'l-mesânîd* (thk. Bilal Muhammed Ebû Haviyye), Dimaşk, Beyrut: Darü'n-Nevadir, 1433/2012.
- _____, *et-Takyîd ve'l-îzâh* (thk. Üsâme b. Abdullah Hayyat), 3. bs. Beyrut: Darü'l-Beşairi'l-İslamiyye, 1432/2011.
- Itr, Nureddin, *Menhecü'n-nakd fî ulumi'l-hadis*, 3. bs. Dimaşk: Darü'l-fikr, 1318/1997.
- Kandemir, Yaşar, "el-Câmiu's-sahîh", VII, 114-123.
- _____, *Mevzû Hadisler: Menşe'i Tanıma Yolları*, Ankara: DİB Yayınları, 1991.
- Karagözoğlu, Mustafa Macit, *Zayıf Raviler: Duafa Literatürü ve Zayıf Rivayetler*, İstanbul: İFAV Yayınları, 2014.
- Karataş, Mustafa, "Mukillûn ve Hadis Sayıları", *Diyanet İlmi Dergi*, 37/2 (2001): 109-128.

_____, “Muksirûn ve Hadis Sayıları”, *Diyanet İlmî Dergi*, 35/ 4 (Ekim-Kasım-Aralık 1999): 83-100.

Koçyiğit, Talat, *Hadis Istılahları*, Ankara: TDV Yayınları, 1980.

_____, *Hadis Usûlü*, Ankara: TDV Yayınları, 1997.

Kuzudişli, Bekir, “Hadis Tarihi Araştırmalarında Mevzû İsnad Verilerinden Yararlanma İmkânı ve Sorunları”, *Ekev Akademi Dergisi*, 11/32 (Yaz 2007): 89-104.

Küçük, Raşit, “İsnad”, *DİA*, 2001, XXIII, 154-159.

Mütercim Asım Efendi, *el-Okyanusu'l-basit fî tercemeti'l-kamusi'l-muhit: Kâmüsu'l-muhit tercümesi* (yayına hazırlayanlar Mustafa Koç, Eyüp Tanrıverdi), İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2014.

Nazlıgül, Habil, “Sebeup ve Sonuçlarıyla Hadis Yolculukları (er-Rıhle fî Talebi'l- Hadis)”, *Hikmet Yurdu*, 6/11, (Ocak – Haziran 2013/1): 13-37.

Nevevî, Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Şeref, *İrşâdü tullâbi'l-hakâik ilâ ma'rifeti süneni hayri'l-halâik* (thk. Abdülbârî Fethullah es-Selefi), Medine: Mektebetü'l-İmân, 1408/1987.

_____, *et-Takrîb ve't-teysîr li ehâdisi'l-beşîri'n-nezîr* (thk. Ahmed b. Fâris Selûm), Riyad: Mektebetü'l-Maarif, 1431/2010.

Polat, Selahattin, *Mürsel Hadisler ve Delil Olma Yönünden Değeri*, Ankara: TDV Yayınları, 1985.

Rıfat Fevzi Abdulmuttalib, *Esahhu'l-esânîd*, Mansure: Dârü'l-Vefa, 1430/2009.

Sehâvî, Ebû'l-Hayr Şemsüddîn, *Fethu'l-mugîs bi-şerhi Elfiyyeti'l-hadîs* (thk. Abdülkerim b. Abdullah b. Abdurrahman el-Hudayr, Muhammed b. Abdullah b. Fuheyd Al-i Fuheyd), 4. bs., Riyad: Mektebetü Dâri'l-Minhac, 1436.

Subhi es-Sâlih, *Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları* (çev. M. Yaşar Kandemir), İstanbul: İFAV Yayınları, 1996.

Süyûtî, Ebû'l-Fadl Celaleddin Abdurrahman, *el-Le'âli'l-masnû'a*, Kahire: el-Mektebetü't-Ticariyyetü'l-Kübra, t.y.

- _____, *Tedribü'r-râvi fî şerhi Takribi'n-Nevevi* (thk. Muhammed Emin eş-Şebrâvî), Kahire: Dâru'l-Hadîs 1431/2010.
- Şahyar, Ayşe Esra Ağırakça, *Zayıf Hadis Rivayeti*, İstanbul: Akdem Yayınları, 2011.
- Taberânî, Ebû Kasım Süleyman b. Ahmed, *el-Mu'cemü'l-evsat* (thk. Tarık İvadullah b. Muhammed, Abdulmuhsin b. İbrahim el-Hüseynî), Kahire: Dâru'l-Harameyn, 1415.
- Tahhân, Mahmûd b. Ahmed, *Teysiru mustalahi'l-hadis*, 8. bs., Riyad: Mektebetü'l-Maârif, 1987.
- Tâhir el-Cezâirî, *Tevcihü'n-nazar ila usûli'l-eser* (thk. Abdulfettah Ebû Gudde), Beyrut: el-Matbaatü'l-İslâmiyye, 1416/1995.
- Uğur, Mücteba, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, Ankara: TDV Yayınları, 1992.
- Ukaylî, Ebû Cafer Muhammed b. Amr, *ed-Duâfâu'l-kebîr* (thk. Abdülmü'ti Emin Kal'acî), Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1404/1984.
- Ünlü, Nuri, “Deyrülcemâcim”, *DİA*, 1994, IX, 270.
- Yücel, Ahmet, *Hadis İstilahlarının Doğuşu ve Gelişimi*, İstanbul: İFAV Yayınları, 1996.
- _____, *Hadis Usûlü*, İstanbul: İFAV Yayınları 2011.
- _____, “Senedde Uluvv-Nuzûl ve ‘Avâlîler” (yüksek lisans tezi), Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul, 1986.
- Zehebî, Ebû Abdullah Şemsüddîn, *Mîzânü'l-i'tidâl* (thk. Ali Muhammed Muavvad, Adil Ahmed Abdülmevcut, Abdulfettah Ebû Sünne), Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995.
- _____, *el-Muğnî fî'd-duâfâ* (thk. Nureddin İtr), Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1991.
- _____, *el-Mûkiza fî ilmi mustalahi'l-hadîs* (nşr. Abdulfettah Ebû Gudde), Halep: Mektebü'l-Matbuati'l-İslamiyye, 1405/1985.
- _____, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ* (thk. Şuayb el-Arnaut, Ahmed Fâyiz el-Hımsî), Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1991/1412.